

మ హాకవి భోజరాజ ప్రణీతమగు

చంపూ రామాయణము

ఆంధ్ర టీకా తాత్పర్య విశేషాంశసహితము

వ్యాఖ్యాత

శ్రీమాన్ తట్టా నరసింహాచార్యులు, ఎమ్.ఏ.,

కల్పవల్లీ పబ్లికేషన్సు

గూడూరు (కృష్ణాజిల్లా)

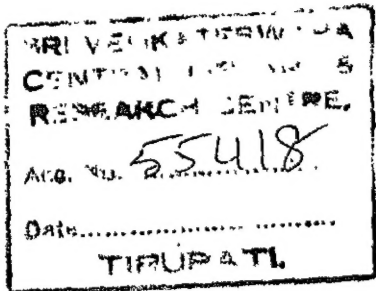
చంపూ రామాయణము

అరణ్య, కిష్కింధకాండములు

(టీకా తాత్పర్య విశేషాంశములతో)

ప్రతులు : 1000

వెల : రూ. 25/-

ప్రకాశకులు :

కల్పవల్లి పబ్లికేషన్సు

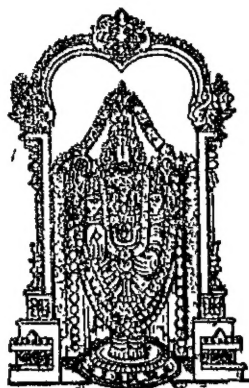
గూడూరు, కృష్ణాజిల్లా.

ముద్రణ :

శ్రీసత్యసాయి ప్రెస్

కి-2-151సి, సాయిరాంవీధి, టి నగర్

తిరుపతి - 517 501

*This Book is Published with the Financial
Assistance of Tirumala Tirupati Devasthanams under
their scheme "AID TO PUBLISH RELIGIOUS BOOKS"*

కృతజ్ఞతలు

శ్రీభోజరాజ విరచితమగు చంపూరామాయణమునకు ఆంధ్ర బీకా కాత్పర్య విశేషాంశములను వ్రాసి బాల-అయోధ్యకాండలను మొదటి భాగముగ తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానము వారి ఆర్థికసాహాయ్యముతో ఇదివఱకే వ్రచురించితిని, ఇప్పుడు అరణ్య, కిష్కింధకాండలకు పైమాదిరి గనే బీకా కాత్పర్యదులను సంతరించి వ్రచురించుచుంటిని. లోగడ వలెనే ఇప్పుడు కూడా తి. తి. దేవస్థానము వారు ఆర్థికసాహాయ్యము నందించి నా మార్గమును సుగమమొనర్పిరి. అందులకు వేంకటాద్రికు డగు, శ్రీ శ్రీనివాసప్రభువుకు, తి. తి. కార్యనిర్వహణాధికారులకు, విశేషించి సంపాదకులు శ్రీ కె. సుబ్బారావు గారికి నా కృతజ్ఞతల నందించుచున్నాను.

ఈ పుస్తకమును తగినంత జాగ్రత్తగా ముద్రించు యిచ్చిన శ్రీసత్యసాయి ప్రింట్స్, తిరుపతి వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

శ్రీ భోజరాజ సార్వభౌమ విరచిత

చంపూ రామాయణము

ఆంధ్రభీకరాక్షాతపర్య సహితము

అరణ్య కాండము

ప్రవిశ్య విపినం మహత్తదను మైథిలీ వల్లభో
మహాబల సమన్వితశ్శలిత నీలశైలచ్ఛవీ
నిశాచర దవానల ప్రశమనం విధాతుం శతైః
చచార సశరాసనస్సురపథే తటిత్వానివ.

అర్థము— తదను-దండకావళములో ప్రవేశించిన తరువాత,
హాబలసమన్వితః - జాప్రమేయబలకాలియు, శలిత నీలశైల
చ్ఛవీ-నడచుచున్న నల్లక్రొండయొక్క కొంతిపండి కొంతిగలవాడును,
స, మైథిలీవల్లభః-సితామహాలక్ష్మి యొక్క భర్తయగు శ్రీరాముడు,
హత్-పెద్దదియగు, విపినం-దండకారణ్యమును, ప్రవిశ్య-ప్రవేశించి,
నిశాచర-రాక్షసులనే దవానల - కార్పిచ్చును,
ప్రశమనం - నల్లార్చుటను, విధాతుం - చేయుటకు, సశరాసన-ధను
రయై, సురపథే - ఆకాశమునందలి, తటిత్వానివ - మేఘమువలె,
చార - తిరిగెను.

మేఘపక్షములో శరైః - నీళ్లతో సశరాసనః - ఇంద్రచాపముతో కూడినది, అని తెలిసికొనవలెను.

తాత్పర్యము— నడయాడు నల్గొండవలె నల్లని రూపుగల వాడును, బాహుబలశాలియు సీతాపతియునగు శ్రీరాముడు అరణ్యనిలో ప్రవేశించి ఇంద్రధనుస్సుతోను విద్యుల్లతలతోను ఒప్పుచున్న కాటుముట్టు కార్పిచ్చు నార్పుటకు వినువీధిలో విహరించినట్లు మ్రుక్కడి అక్కసులను చంపుటకు కోదండపాణియై విహరించెను.

విశేషములు— శ్రీమద్రామాయణములోని అరణ్యకాండములో శున్న - 'ప్రవిశ్య' యను మొదటి పదమిచ్చట ప్రయోగించుట గమనింప దగిన విశేషము 'ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం' ఈ శ్లోకములో పృథ్వీ పృతము, జగణనగణ జగణనగణ, యగణములు లఘువు, గురువు, వరుసగానుండి ఎనిమిదింటికి తొమ్మిదింటికి యతి యున్నచో పృథివీ పృతము.

తదుక్తం— జసౌజనయలా వసుగ్రహ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః

గద్యము—తదను కంఠాల వనశుండాల కపోలకషణ వినమి తామిత విటవ సౌలషండ నిర్వాత నిర్వాసగంధానప్యోత్త గంధాన్ విడధానై రాహుతి గంధైరనుమీయమానాన్ అవినాభాతజలాశయా నాశ్రమ భాగానభితత్పరతోరాతిథ్య ప్రశమిత మార్గశ్రమయో రామలక్ష్మణయో రధ్యానం తరసౌ రురోధ విరాధాభిధానో యాతుధానః, 2.

అ — తదను - అరణ్యములో తిరిగిన తరువాత, కంఠాల - దురదతో కూడిన, వనశుండాల - అడవి యేనుగులయొక్క కపోల - గండస్థలములయొక్క కషణ - రాపిడిచేత విషమిత - శిథిలమైన

అసంఖ్యాక - లెక్కకు మించిన విటప - కొమ్మలుగల సొలషండ - దేవ
దారు వృక్షముల నుండి, నిర్మాత - బయల్పెడలిన నిర్మాణ - తీగు
రుయొక్క గంధానపి - వాసనలు గలవియైనను, ఆత్మగంధాన్
స్వీకరింపబడిన గంధము గలవిగాను, తిరస్కరింపబడినవిగాను,
విదధానైః - చేయుచున్న, ఆహుతి గంధైః - హోమ ద్రవ్యముల
నువాసనలతో, అనుమీయమాన - ఉపింపబడుచున్నవియు, అవినా
భూత - అంతటను ఉన్న, జలాశయాన్ - చెరువులుగల ఆశ్రమభాగాన్ -
ఆశ్రమ ప్రదేశములను, అభితః-అంతటా, చరతోః-తిరుగుచున్నవారును,
ఆతిథ్య - మునులచే చేయబడిన అతిథిసత్కారములతో, ప్రశమిత -
పోగొట్టి కొనబడిన మార్గశ్రమయోః - మార్గాయాసము గలవారగు
రామలక్ష్మణయోః - రామలక్ష్మణుల యొక్క - అధ్వానం - మార్గమును
విరాధాభిధానః - విరాధుడను పేరుగల యాతుధానః - రాక్షసుడు,
తరసా - వేగముతో రురోధ - అడ్డగించెను.

తా — అయ్యడవిలో లెక్కకు మిక్కిలములగు వృక్షములు
విరాజిల్లు చుండెను. వానిలో విశాలాయతములగు దేవదారు వృక్షములు
చాల కన్నట్లుచుండెను. మత్తమాతంగములు గండకండా విసోదమునకై
ఆవృక్షస్కంధముల నుపయోగించుకొని, తొండములతో కొమ్మలను
విఱచుచుండెను. ఆ వృక్షములనుండి పాలు స్రవించుచుండెను.
ఆపాలయొక్క పరిమళములను ఆశ్రమములలోని ఆహుతి
పరిమళము లభిభవించుచుండెను. ఆపరిమళములచే అవి ఆశ్ర
మములై యుండ నోపునని జాటసారులూహించు చుందురు. వాని దళి
దాపులలో మునీశ్వరుల నిత్యకృత్యములకుపయోగించు - నిర్మలోదక
ములతో నిండిన చెరువులు కానుపించుచుండెను. అట్టి ఆశ్రమములలో సేద
తీర్చుకొని, మువ్వుట గొలుపు మునులిచ్చు ఆతిథ్యమును సేకరించి
అటునిటు తిరుగుచున్న అన్నదమ్ముల శ్రోవను - విరాధుడను రాక్షసు
డడ్డగించెను.

వి — పుతడా అనగా తొండము. తొండము గల జంతువులు గమక శుంధాలములు - వినుగులు.

గ — స ఏష రోషభీషణవేషః త్రిశిఖ - శిఖావతంసిత వివిధ మృగ శవశత హృదయః శతహ్రదాతనయ స్థితామవజహార వ్యాజ హర దాశరథీచ.

అ — రోషభీషణవేషః - రోష - కోపముతో, భీషణ - భయం కరమైన వేషః - వేషముగల వాడును, త్రిశిఖశిఖా - త్రిశూలము చివరకు అవతంసిత - గ్రుచ్చబడిన వివిధ - నానావిధములైన మృగ శవశత - జంతువులయొక్క మృత కళేబరములని యొక్క, హృదయః - వక్షః ప్రదేశములు గల వాడును, శతహ్రదాతనయః - శతహ్రదయొక్క కుమారుడగు స ఏషః - ఆ యీ పిరాధుడు, స్థితాం-సితను, అవజహార - అవహరించెను. దాశరథీ - దశరథునియొక్క తనయులగు రామలక్ష్మణులను - గూర్చి, వ్యాజహార చ - మఱియు పలికెను.

తా — రోషభీషణ వేషముతో కన్నట్టుచున్న వాడును, శత హ్రదా తనయుడునగు నాపొలనుతిండి, తన బుజముననున్న, త్రిశూలము యొక్క చివరకు, చంపిన మృగకళేబరములను తగిలించుకొని సుందరాంగియగు సీతనవహరించి దశరథతనయులతో నిట్లనెను.

పీ — త్రిశూలమును ఆయుధమునకు చంపిన జంతువులను తగిలించుకొనెను, మూడు సింహములు నాలుగు పెద్దపులులు రెండు తోడేళ్లు పదిలేళ్లు దంతములతో కూడిన ఒక ఏనుగుతలకాయ. తదుక్తం శ్రీమద్రామాయణే -

త్రీన్ సింహన్ చతుర్వాహున్

ద్వైమృగౌ పృషతాన్ దశ.

సవిషాదం వసాదిగ్ధం

గజన్య చ శిరో మహత్.

అవసజ్యాయసే హలే

వినదంతం మహాన్యనమ్.

గ — కౌయువాం యువోనా కుతస్త్వి? వామాచారవత్ప్రతిభాతి
మే వామాచారః. చీరం వపుషి, జటాశ్శిరసి, కరే చ చండకోదండ
దండః. క్షాయమాకల్పః, క్వచన కల్పలతాకల్పేయమశ్చల్పభూషణా
తరుణీతి. 4

అ — యువానౌ - చిన్న వయస్సులోనున్న యువాం -
మీరిద్దఱు కౌ - ఎవరు? కుతస్త్వి - ఎక్కడనుండి వచ్చినారు? వాం -
మీయిద్దఱి యొక్క ఆచారః - ప్రవర్తనము మే - నాకు వామాచార
వత్ - చెడునడవడివలె ప్రతిభాతి - తోచుచున్నది. వపుషి - శరీరము
నందు చీరః - వల్కలము, శిరసి - తలయందు జటాః - జడలు కరే -
చేతియందు చండః - తీవ్రమైన కోదండదండశ్చ - ధనుర్దం
డమున్ను అనే, అయం ఆకల్పః - ఈ వేషము క్వ - ఎక్కడ
అనల్పాభరణా - సకలాభరణభూషితయగు కల్పలతాకల్పా - కోరిన
కోరికలిచ్చు కల్పవల్లితో సమానురాలైన, ఇయం తరుణీ - ఈయువతి
క్వచన - ఎక్కడ? ఇతి - అని.

తాత్పర్యము— ఓయీ : యువకులగు మీరెక్కడనుండి వచ్చి
నారు? మీ ఆచారము దురాచారమువలె నాకు తోచుచున్నది. శరీరము
నందు - మునుట ధరించు వల్కలములు, తలయందు పింగళ వర్ణము
గల జడలు, హస్తమునందు చండకోదండ దండము. ఎక్కడిదీ వేషము;
కల్పలతవలె నుండి బహు భూషణభూషితాంగియగు నీయువతి
ఎక్కడ? మునివేషములో నున్న మీకీ యువతి ఎట్లు దొరికినది?

వి — ఓయీ మీనడవడి చెడునడవడివలే కన్నట్టుచున్నది, అని పైకి తోచిననూ, మీ యాచారము సుందరాచారమువలే కన్నట్టుచున్నది యని తాత్పర్యార్థము. ఇచ్చట వామ శబ్దమునకు చెడ్డ అనియు సుందరమనియు అర్థములు కలవు.

“యువాం యువానాః” వామాచారవత్ప్రతిభాతి వామాచారః అనుచోట్ల భేకానుప్రసారావమగు శబ్దవైచిత్ర్యము కన్నట్టుచున్నది.

మునులకు జడలు నారచీరలు ఉండునుగానీ, క్షత్రియ లక్షణమగు ధనుస్సులుండవుగదా? మునులకు స్త్రీ సౌహచర్యము తగదుగదా? నగలను ధరించిన యీయవతీమణి మీకెట్లుతటస్థపడినది?

గ — దాశరథిరపి కథితనిజాన్వయో విరాధాజ్ఞే వేపమానాం విదేహదుహితరం విలోక్య సకోప సామిక్రిణా సాకం రక్షోవక్షసి శిలీముఖాన్నిచఖాన.

అ — దాశరథిరపి - దశరథుని యొక్క కుమారుడగు శ్రీరాముడున్న, కథిత - చెప్పబడిన, నిజాన్వయః - తనవంశచరిత్ర కలవాడై, విరాధాజ్ఞే - విరాధుని యొక్క తొడయందు వేపమానాం - వడికి పోవుచున్నదియు అగు విదేహ దుహితరం - విదేహరాజు కూతురగు సీతను విలోక్య - చూచి సకోపః - కోపగించినవాడై, సామిక్రిణా సాకం - సుమిత్రానందనుడగు అక్షుణునితో కూడి రక్షోవక్షసి - రాక్షసుని యొక్క తొమ్మునందు శిలీముఖాన్ - బాణములను నిచఖాన - గుచ్చెను.

తా — దశరథ తనయుడు, అక్షుకు వంశములో జన్మించితినినియు పితృవాక్య పరిపాలనమునకై అడవికి వచ్చితినినియు తన వృత్తాంతము నెఱింగించెను. విరాధుని తొడమీద విలవిలతముకొనుచున్న విదేహదుహితను జూచి కుపితుడై శ్రీరాముడు తన తమ్మునితో కూడ విరాధుని వక్షఃసలమును వాడిములుకులతో చీల్చివేసెను.

వి. — రాముడు విరాధుని యురఃస్థలము నందు, ఏడుబాణములను నాటెను. నారితో గూడిన ధనుస్సుతో ఏడుబాణములను నాటెనని రామాయణములో కలదు. తదుక్తం - శ్రీమద్రామాయణే -

‘ధనుషా జ్యాగుణవతా సప్తబాణాన్ మమోచ హ.’

ప — విశిఖే విశిఖే తస్మిన్విధాతృవరవర్మణి

సీతాం నిక్షిప్య చిక్షేప శూలం రక్షో రఘూద్వహే రి

అ — విధాతృ - బ్రహ్మయొక్క వర - వరమనే వర్మణి - కవచముగల తస్మిన్ - అవిరాధుని యందు విశిఖే - రామబాణములు (జాత్యేక వచనము) విశిఖే సతి - పోయిన చివరభాగములు గలవి కాగా రక్షః - విరాధుడు సీతాం - సీతను (నేమీద) నిక్షిప్య - ఉంచి రఘూద్వహే - రాముని మీదికి శూలం - త్రిశూలమును నిచిక్షేప వినరెను.

కా — బ్రహ్మదేవుడా విరాధునకనేక వరము లిచ్చెను. వరములను కవచమును ధరించిన యాత్రుఁ డొక్కడి రక్కసిని రామబాణములు ఏమియును చేయలేక పోయెను. అప్పుడతడు సీతను నేలమీద దింపి రఘునాయకుని మీదికి శూలమును వినరెను.

వి — ఈశ్లోకమునందు శ్లోకవృత్తమున్నది. దీనిని అనుష్టుప్చంద్రస్పని కూడ నందురు. అన్ని పాదములలో ఐదవ అక్షరము లఘుపై యుండవలెను, రెండు నాల్గుపాదములలో ఏడవ అక్షరము లఘుపై యుండవలెను. అన్ని పాదములలో ఆరవ అక్షరము గురుపై యుండవలెను, దీనిని శ్లోకమని గానీ పద్యమని గానీ పెద్దలు చెప్పెదరు. శ్రీమద్రామాయణములో వాల్మీకి వ. హర్షి మహాభారతములో వ్యాస మహర్షి ఈ వృత్తమునే ఉపయోగించి యున్నారు. తదుక్తమ్ -

“పంచమం లఘు సర్వత్ర, సప్తమం ద్విచతుర్థయోః
షష్ఠం గురుం విజానీయాత్, ఏతత్పద్యస్య లక్షణమ్”

వ — తదను శూలముఖండయ దంజసా

శితశిఖం రఘునాయక సాయకః.

నియతమేవ విరాధవిరోధినాం

హృదయశూలమపి త్రిదివౌకసామ్. 7

అ — తదను - తరువాత, రఘునాయక - శ్రీరాముని యొక్క సాయకః - బాణము, శితశిఖం పాడేయైన చివరగల శూలం - విరాధునిచే ప్రయోగింపబడిన త్రిశూలమును, అంజసా - తొందరగా, అఖండయత్ - విరగగొట్టెను. తథా అదేవిధముగ విరాధ విరోధినాం - విరాధునకు శత్రువులైన - త్రిదివౌకసాం - స్వర్గ లోక వాస్తవ్యులైన దేవతల యొక్క హృదయశూలమపి - గుండెలలోని బాధను కూడ అఖండయత్-విరగగొట్టెను. నియతమేవ-నిశ్చయము.

తా — అంతట రఘునాయకసాయకముతీ క్షౌగ్రముగల విరాధుని త్రిశూలమును రెండు ముక్కలు జేసెను విరాధునిచే బాధింపబడు చున్న విరుధుల యొక్క హృదయ శూలమును కూడ రెండు ముక్కలు చేసెను.

వి- ఈ శ్లోకములో ద్రుత విలంబితవృత్తము. క్రమముగా, నాల్గు పాదములలో నభ భ ర గ ణములున్నచో ద్రుతవిలంబిత వృత్తమగును.

తదుక్తం -- “ద్రుతవిలంబిత మాహనభౌ భరౌ” ఇతి, అంజసా - శ్రీఘ్రం - తొందరగా, విరాధుని త్రిశూలమును రఘునాయకుడు తన సాయకముతో విరగగొట్టగా వాని శూలము మాత్రమే విరగలేదు. దానితో పాటు దేవతల యొక్క హృదయశూలమును కూడ (మనస్సులోని బాధకూడ) విరిగెను. విరాధుని వధవలన దేవతలందఱకు మనస్సు లోని బాధలు మాయమయ్యెనని తాత్పర్యము. రెండు శూలపదముల నొక చోటికి చేర్చి, కవి శబ్దవైచిత్రిని సృష్టించినాడు.

గ — విరాధోపి క్రుధా సరభసమభివత్య స్కంధే నిధాయ
రామలక్ష్మణౌ, గతినరోపధారాధ పరిహారాయేవ మిహిర హిమకరౌ
ప్రస్థే వహన్వింధ్య ఇవ ప్రతస్థే.

అ — విరాధోపి - విరాధుడున్ను, క్రుధా - కోపముతో,
సరభసం - తొందరగా, అభివత్య - వెళ్ళి రామలక్ష్మణౌ - రామ
లక్ష్మణులను, స్కంధే - బుజములయందు, నిధాయ - ఉంచుకొని
గతినరోధ - నిజగమననిరోధము వల్లనైన, అపరాధ - దోషమును,
పరిహారాయేవ - పోగొట్టుకొనుటకువలె, మిహిర-హిమకరౌ - సూర్య
చంద్రులను, ప్రస్థే - చరియలయందు (ద్వివచనము), వహన్ -
మోయుచున్న, వింధ్య ఇవ - వింధ్యపర్వతము వలె, ప్రతస్థే -
బయలుదేరెను.

తా — గమననిరోధకులగు సూర్యచంద్రులను, వింధ్యాచలము
తన చరియలయందెక్కించుకొన్నట్లు నిజగమననిరోధకులగు రామలక్ష్మ
ణులను రెండు బుజములమీద నెక్కించుకొని కుపితుడగు విరాధుడు
బయలుదేరెను.

గ - రామస్తత్ర సౌమిత్రిం విరాధవధోద్యుక్తమభిదధే .

అ — తత్ర - ఆ సమయము నందు, రామః - శ్రీరాముడు
విరాధ-వధే - విరాధుని యొక్క హింసయందు, ఉద్యుక్తం - సన్నద్ధు
డైన, సౌమిత్రిం - లక్ష్మణుని గూర్చి, అభిదధే - పలికెను.

తా — లక్ష్మణుడు విరాధుని చంప ప్రయత్నింపగా వానితో
రాముడిట్ల నెను.

ప — యా తు నః పదవీ సైషా యాతు నశ్చాన్య లక్ష్మణ

యా తు కామం తయైవేదం యాతు కామం నహన్యతామ్.

అ — యాతు - ఏదైతే, నః - మనయొక్క, పదవీ మార్గమో
సైషా - అదియే, యాతునశ్చ - రాక్షసునియొక్కయు, పదవీ -

మార్గము, ఇదం - ఈ రాక్షసుడు, తయైవ - ఆహార్గముతోనే, యాతు
కామం - వెళ్ళగోరుచున్నాడు, అతః - ఇందువలన, కామం - ఇచ్చ
వచ్చినట్లు, యాతు - వెళ్లుగాక, నహన్యతాం - చంపబడకుండుగాక.

తా — లక్షణా! మనమేత్రోవలో ప్రయాణం చేయదలచితినో,
ఈ విరాధుడును, ఆత్రోవలోనే ప్రయాణము చేయుచున్నాడు. ఇచ్చ
వచ్చినట్లు వానిని పోనిమ్ము. ఈ దుర్గమారణ్యములో నిన్ను, నన్ను
మోయుచు, మనకుపకారము చేయుచున్నాడు.

వి — ఈశ్లోకములో యాతు అనుపదము అనేకార్థకమై పాదాల
యందు పలుమారులు నియమపూర్వకముగా వచ్చుటవలన ఆదియమ
కనును శబ్దాలంకారము. ఈ యమకమత్యద్భుతమైనది ఈ యమక
ప్రపంచము దండిగారికావ్యాదర్శములో చూడవచ్చును.

నడచుటకు వీలులేనియడవిత్రోవలో మనలను మోయుటద్వారా
ఉపకారము చేయుచున్న వీనిని చంపవద్దు. ఈ క్షుద్రరక్షః కీటకము
వలన మనకు భయములేదు. చాలా దూరము మోసికొని వెళ్ళిన
తరువాత సుఖముగా ప్రయాణము చేసి, వీనిని చివరికి చంపవచ్చును.
కాన వీనిని ఇచ్చవచ్చినట్లు పోనిమ్ము, అని చెప్పటవలన శ్రీరాముని
ధైర్యసంపత్తి తెలియుచున్నది.

వికారకారణములెన్నియున్నను, మనస్సుకు వికారము లేకుం
డుటయే ధైర్యమని రసీకులయభిప్రాయము. మనసో నిర్వికారత్వం
ధైర్యం సత్స్వపి హేతుషు, ఇతిరసికాః. ఈ శ్లోకములో పద్యవృత్తము.
లక్షణమునకై రీతి శ్లోకమును చూడుడు.

వ — అయికబళయ మామమూ విముంచే

త్యతికరుణం రుదతీమవేక్ష్యసీతామ్

అరమరచయతా ముఖావసీఖ్యాం

పిశిశభుజం భుజభార హీనమేనమ్॥

అ — అయి - ఓయీ, మాం - నన్ను, కలశయ - భక్షింపుము
 అమూ - వీరిద్దరినీ. విముంచ - విడిచిపెట్టుము, ఇత్తుక్తావ - అనివలికి
 అతికరుణం - మిక్కిలిదీనముగా, రుదతీం - దుఃఖించుచున్న, సీతాం -
 సీతను అవేక్ష్య-చూచి, శాభా-రామలక్ష్మణులిద్దఱు, అరం - శీఘ్రముగా
 అసిభ్యాం - ఖడ్గములతో, ఏనం - ఈ పీఠభుజం - మాంసభక్షకుడగు
 రాక్షసుని, భుజభారహీనం-బుజములనే బరువులేని వానినిగా, అరచయ
 తాం - చేసిరి.

తా — “ఓయీ? నా మాటలు విను. నాకత్యంతాపులు ప్రీతి
 పొత్తులునైన ఈ అన్నదమ్ములను విడిచిపెట్టుము. నన్ను మింగి
 వేయుము. నీ ఆకలి తీర్చుకొనుము” అని బిగ్గఱగా ఆక్రోశించుచున్న
 సీతనుజూచి దయార్థహృదయులై, విరాధుని కుడిచేతిని రాముడు,
 ఎడమచేతిని లక్ష్మణుడు నరికివేసిరి.

వి — నాకు మిక్కిలి ఇష్టమైన రామలక్ష్మణులను విడిచిపెట్టి
 నన్నుతినమని సీత కోరగా, అయన్నదమ్ములలో రాముడు, కుడిచేతిని
 లక్ష్మణుడు ఎడమచేతిని తెగగట్టిరి. ఈ విషయములో శ్రీరామాయణ
 శ్లోకమిట్లున్నది.

తస్య రౌద్రస్య సౌమిత్రిః

సవ్యం బాహుం బభం జ హ

రామోపి దక్షిణం బాహుం

తరసౌ తస్య రక్షసః

ఈ శ్లోకములో పుష్పితాగ్రవృత్తము. ఇది అర్ధవమభందస్సులో
 గలదు. దీనియొక్క విషమపాదములలో రెండు నగణములు ఒక రగ
 ణము ఒక యగణమున్ను ఉండవలెను. సమపాదములలో అనగా
 రెండు, నాలుగుపాదములలో, నగణజగణములు జగణరగణములు
 గురువునున్నచో పుష్పితాగ్రవృత్తమగును. ఇందు ప్రథమ-తృతీయ

పాదములు ఒకరకపు గణములు, ద్వితీయ-చతుర్థపాదములు ఒకరకపు గణములు కలవియైయుండుటవలన దీనిని అర్ధసమవృత్తమందురు. తదుక్తమ్.

అయుజి నయుగరేఫతో యకారో

యుజిచ నజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా.

అరసుర, భుజంభుజసును రెండుచోట్ల ఛేకానుప్రాసమను శబ్దవైచిత్ర్యము కాననగును.

గ — తతస్మైన తీక్షణతరప్రహరణ గవాక్షిత వక్షసాపి రక్షసాన పరిత్యక్తేషు ప్రాణేషు పరాక్రమా విషయపరాక్రమాయాం ప్రాక్రమే తామేతా తదం గళితరుధిరధారాసేకేన ఖనన క్షమాయాం కానన క్షమాయాం రాక్షస శవోచిత మతివిశంకట మవట ముత్పాదయితుమ్.

అ — తతః-రెక్కలుతెగగొట్టిన తరువాత, తీక్షణతర-మిక్కిలి తీక్షణమైన ప్రహరణ దెబ్బలచే, గక్షివాత - కన్నములుగలవిగాచేయుటచే, వక్షసా-తొమ్ముగలిగిన, తేన రక్షసా - ఆరాక్షసునిచేత, ప్రాణేషు - ప్రాణములు న పరిత్యక్తేషు నత్ను - విడిచిపెట్టబడకుంధగనే, పరాక్రమ-భుజబలము నకు, అవిషయ - గోచరముగానట్టి, పరాక్రమాయాం - కారిన్యము గలదియు, ఖననక్షమాయాం - త్రవ్వుటకు వీలైనట్టిదియు అగు. కాననక్షమాయాం - అడవియందు, తదజ - ఆ రాక్షసునియొక్క అవయవములనుండి, గళిత - జారిన, రుధిరధారాసేకేన - నెత్తురు ప్రవాహము యొక్క తడుపుటతో, రాక్షసశవోచితం - రాక్షసునియొక్క మృతశబరమునకు తగినదియు, అతివిశంకటం - మిక్కిలి వికాలమైనదియునగు. అవటం - గోతిని, ఉత్పాదయితుం - తయారు చేయుటకు, ప్రాక్రమేతాం - ప్రారంభించిరి.

తా — బుజములను నరికిన పిదప గాఢతర శరప్రహారములచే గుండె చిల్లులు వడినను, ఆరక్కసి తన ప్రాణములను వీడడయ్యె. వాని యవయవముల నుండి రక్తపుధారలు ప్రవహించెను.

రక్తసిక్తమై, ఆ నేల తన కఠినమును వీడి మెత్తవడగా, రామ
లక్ష్మణులు ఒకొకపాపశమని క్షణమును (శవమును) పూడ్చిపెట్టుటకై
మిక్కిలి పొడవు, పెడల్పు, తోతుగల గోతివొకదానిని తీయుటకు
మొదలిడిరి. ఇంతలో పూర్వస్మృతిని పొందిన యావిరాధుడు రామునకు
తన వృత్తాంతము నిట్లు విన్నవించెను.

వి — పరాక్రమా విషయ పరాక్రమాయాం” అనువదము
జోరాజుగారి విచిత్రస్మృతి, బాహుబలమునకు గోచరము గాని కఠి
న్యముగలది అనియర్థము. అనగా తృప్తుటకు పీలులేనిదని తాత్పర్యం
‘ఖననక్షమాయాం’ — “కాననక్షమాయాం” అను రెండు వదములు
ప్రభువుల విచిత్రస్మృతియే. మొదటి క్షమాశబ్దమునకు శక్యమైనది అని
అర్థము. రెండవ క్షమాశబ్దమునకు నేల అని అర్థము. క్షమాశబ్దమునకు
ఓర్పు అని అర్థము కూడ కలదు.

రాక్షసులకు ఖనన సంస్కారమే గానీ దహనసంస్కారములేదను
ధర్మమును “శాదృశీ శాదృశాం గతిః” అను వచనము తెలియజేయు
చున్నది. కనుక రాముడు, విరాధుడు బ్రతికియుండగనే చేతులు
నరికి గోతిలో పాతిపెట్టుటకు గొయ్యి తీసెను.

విరాధుడు శ్రీరామాయణములో శ్రీరామునితో నిట్లు చెప్పెను —
చనిపోయిన రాక్షసులను గోతిలో పూడ్చిపెట్టుటయే — సనాతనధర్మము
గోతిలో పూడ్చిపెట్టబడిన రాక్షసులు సనాతనలోకములకు వెళ్ళగలరు
రక్షసాం గతనత్వానామేష ధర్మస్సనాతనః. అవదీ యే నిధీయంతే
తేషాం లోకాస్సనాతనాః.”

గ — తత్థేమేవ క్షణదాచరోపి సంజాత ప్రత్యభిక్షో రామాయ
వ్యజిజ్ఞవత్. 13.

అ — తత్థేమేవ వెంటనే, క్షణదాచరోపి రాక్షసుడును,

సంజాత ప్రత్యభిజ్ఞః - కలిగిన పూర్వస్మృతి గలవాడై, రామాయ శ్రీరాముని కొఱకు, వ్యతిజ్ఞవత్ - మనవి చేసికొనెను.

గ - అత్మనో గంధర్వకులసంభవం రంభా - పరిరంభణారంభ సంరంభం, తచ్చృవణకుపిత పైత్రవణదత్తాం రక్షోరూపిణీం శాపవ్యాపదం తస్యాస్తథావిధమవసానం చ. 14.

ఆ - అత్మనః - తనయొక్క, గంధర్వకులసంభవం - గంధర్వకులములో పుట్టుకను, రంభా పరిరంభణారంభ - రంభయనునప్పర - యొక్క ఆలింగనప్రయత్నము యొక్క, సంరంభ - తొందరపాటును తచ్చృవణ - ఆవిషయమును వినుటచే, కుపిత - కోపగించిన, పైత్రవణ - కుబేరునిచే, దత్తాం - ఇవ్వబడిన, రక్షోరూపిణీం - రాక్షసరూపమును కలిగించిన, శాపవ్యాపదం - శాపరూపమైన మహావిపత్తిని, తస్యః - ఆ విపత్తు యొక్క, అవసానం చ - చివరనున్న, రామాయ - రాముని కొఱకు, వ్యతిజ్ఞవత్ - మనవి చేసికొనెను.

కా - ఇంతలో పూర్వస్మృతిని పొందిన విరాధుడు, రామునకు తన వృత్తాంతము నిట్లు విన్నవించెను. ప్రభూ! నేను తుంబురుడను గంధర్వుడను. అహ్సరఃకులలలామయగు రంభ, నలకూబరుని కామించి మించిన తమకముతో కుబేరుని భవనమునకు జనుచుండ, దాని యంద చందములను పరికించి, మరుని యంప కోలలకు ణిక్కి, రంభా పరిరంభణమునకునక్రమింపగా, ఆమె "రక్షింపుడని" కేకలు వేసినది. కేకలు విని సమీపించిన కుబేరుడు కుపితుడై రాక్షసునివలె ఈమెను బలాత్కరించితివిగాన రాక్షసుడవగుమని శాపంబిచ్చెను. తెలియక జేసిన నా యీమొదటి తప్పిదమును క్షమింపుడని కుబేరుని చరణ సరోజముల మీదవడి బ్రతివలడుగా, రామక్షణులెప్పుడు నీభుజములను తెగగొట్టి గోతిలోపూడ్చిపెట్టగలరో అప్పుడు నీశాపావసానంబగునని చెప్పి ప్రసన్నుడై కుబేరుడు వెడలిపోయెను.

వి — ఓ రామా! నేను తుంబురుడను గంధర్వుడను. ఒకానొకప్పుడు ఒంటరిగానున్న రంభను కొగలించుకొనగోరితిని. ఆమె కేకలు వేయగా కుపితుడైన కుబేరుడు రాక్షసుడవగుమని నన్ను శపించెను. పాదములమీదపడి శాపమును క్రమ్మరింపుమని కోరగా, కీర్తి సంపన్నుడగు కుబేరుడు, రణరంగములో రాముడు నిన్ను చంపినప్పుడు నీవు నీ నిజస్వరూపమును పొంది స్వర్గలోకమున కేగగలవని పలికెను. ఈ అంశములో శ్రీరామాయణ శ్లోకములు.

“అభిశాపాదహం ఘోరాం ప్రవిష్టో రాక్షసిం తనుమే
తుంబురుర్నామ గంధర్వః, శప్తో చైత్రవణేన హ
ప్రసాద్యమానశ్చ మయా, నోక్తవీన్నాం మహాయశాః
యదా దాశరథీ రామస్త్వాం వధిష్యతి సంయుగే.
తదా ప్రకృతి మాపన్నోభవాన్ స్వర్గం గమిష్యతి.
ఇతి చైత్రవణో రాజా రంభాసక్తమువాచహ.”

ప — రక్షోవధః ప్రకృత ఇత్యయమేవ శంసేత్
స్వర్గాయ గాయకవదం గమితో విరాధః
నాగాలయాయ వపురస్య వదేదితీవ
శ్వభ్రో తదక్షిపదిషుప్రహతం స రామః. 15

అ — రక్షోవధః - రాక్షస సంహారము, ప్రకృతః - ప్రారంభింపబడినది, ఇతి - అని, గాయకవదం - గంధర్వస్థానమును, గమితః - పొందింపబడిన, అయమేవ - ఈ విరాధుడే, స్వర్గాయ - స్వర్గలోకమునకు, శంసేత్ - చెప్పగలడు, ఇతి - అని. తథా - అదే విధముగా, తస్య - ఆ విరాధుని యొక్క, వపుః - శరీరము, నాగాలయాయ - పాతాళలోకమునకు, వదేత్ - చెప్పగలడు, ఇతీవమత్త్వా - అన్నట్లు తలచి, సః రామః - ఆ శ్రీరాముడు, ఇషుప్రహతం - బాణములచే

కొట్టబడిన, తత్ ఆ విరాధుని శరీరమును, శ్వర్ణభే - గోతిలో, అక్షిపత్ - ఉంచిన వాడాయెను.

తా — గంధర్వ లోకమునకు పంపబడిన విరాధుడు “స్వర్గలోక వాస్తవ్యులందఱుకు, శ్రీరాముడు రాక్షససంహారమును ప్రారంభించినాడు” అను విషయమును చెప్పగలడు. వాడి బాణములతో శిథిలమై గోతిలో పూడ్చి పెట్టబడిన విరాధుని శరీరము పై విషయమును పాతాళ లోక వాస్తవ్యులకు తెలియజేయగలదను నభిప్రాయముతో విరాధుని శరీరమును రాముడు గోతిలో పెట్టి పూడ్చెను.

వి — ఇచ్చట వసంతతిలకా వృత్తము. వసంతతిలకలో శ్రమముగ తభజజలు, రెండు గురువులు నుండును. తదుక్తమ్.

“ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగోగః”

గ — తదను నాకలోక భజనాయ పురుషూతేన సమాహూతస్య భగవతశ్శరభంగస్యాశ్రమవధం రఘుపతి రభజత. 18.

అ — తదను - గోతిలో విరాధుని పూడ్చి పెట్టిన తరువాత, నాకలోక భజనాయ - స్వర్గలోక నివాసము కొలుకు, పురుషూతేన - ఇంద్రునిచే సమాహూతస్య - పిలువబడిన, భగవతః - పూజ్యుడైన శరభంగస్య - శరభంగముని యొక్క. ఆశ్రమవధం - తపోవన స్థానమును, రఘుపతిః - శ్రీరాముడు, అభజత - పొందెను. తత్ర - ఆ ఆశ్రమములో.

తా — స్వర్గమునకు దయ చేయుడిని, ఇంద్రునిచే పిలువబడినను, శ్రీరాముని దివ్యముఖారవింద సందర్శనమునకై శరభంగముని వేచియుండెను. అట్టి మహామునియాశ్రమమునకు, శ్రీరాముడు; సీతాలక్ష్మణులతో చేరెను.

వి — శరభంగముని యొక్క గోచృతనము ఇంతయని చెప్ప నలవికాదు. రంభాద్యప్సరసలను పంపి తపోధనుల తపోభంగము

నొనరించు, ఇంద్రుడు, శరభంగమునిని, ఓయీ, నీ తపస్సుఫలించి నది, వెంటనే స్వర్గమునకు రమ్మని పిలిచెను.

వ — దశశతనయనేపి వీడ్వమాడే

దశరథ పుత్ర సీ సేవిషై వజాతా

మనసిజ శరభంగకారి వృత్తేః

మనసిమునే శ్మరభంగనామభాజః 17

అ — దశశతనయనే = వెయ్యికన్నులు గల ఇంద్రుడు, వీడ్వ మాడేపి = చూడబడినవాడైనను, మనసిజశర = మన్నధుని భాషముల యొక్క భంగకారివృత్తేః = భంగమును కలిగించునట్టి వ్యాపారము గలవాడును, శరభంగనామభాజః = శరభంగుడనుపేరును కలిగి యున్న, మునేః = మునియొక్క, మనసి = మనస్సునందు, దశరథ పుత్ర = దశరథుని కుమారుడైన శ్రీరాముని, సేవిషైవ = సేవింప వలెనను కోరికయే వజాతా = కలిగినది.

తా — జితేంద్రియుడగు శరభంగమహామునికి అలభ్యదర్శను డగు మహేంద్రుని దర్శనభాగ్యమట్టినను, సొజ్జాతు శ్రీమన్నారాయణుడగు శ్రీరామచంద్రుని సేవింపవలెనను కోరికయే మెండుగా నుండెను.

వి — అలభ్యదర్శనుడును, వెయ్యికన్నులుగలవాడును, అయిన ఇంద్రుడు పిలిచినను వెళ్ళక, జితేంద్రియుడగు శరభంగముని తప మనస్సులో వరమాత్మయగు శ్రీరామచంద్రుణ్ణి సేవింపగోరెను.

మునియనగానెవరు : మమతే ఇతిముగ్ధః తని విగ్రహవాక్యము అర్చితులునుండి మరలిన మనస్సుగలవాడు, యథార్థస్థితిని ఎఱిగిన వాడుఁడు, జామము, క్రోధము, లోభము మోహము మదము, మాత్సర్యము అను ఇందు మూడింటిని గెల్పినవాడును, క్రియాశీలుడు కాని

వాడును, బహింద్రియ నిగ్రహము గలవాడును, (త్వక్ చక్షుః శ్రోత్ర జిహ్వప్రమాణములు బహింద్రియములు) మట్టిని బంగారమును సమ దృష్టితోచూచువాడును, మునియని ప్రాచీనులు మునిలక్షమును చెప్పి యున్నారు.

నిరతిశయ, నిర్మల, నిత్యానందస్వరూపుడును, భక్తులపాలిటి కల్పవృక్షమున్న భగవంతుడునగు శ్రీరామచంద్రుని సేవాభాగ్యమును మాత్రమే శరభంగముని కోరెను. స్వర్లోకములోనేనమభవింపదగినది యేదియునులేదు. శ్రీరామచంద్ర సందర్శనానందభాగ్యము నమభవించియే స్వర్గమునకేగగలనని మనము లోనెంచెను కనుకనే ఇంద్రాజ్ఞనుకూడ మల్లంఘించి, శరభంగముని శ్రీరామచంద్రుని సేవించుట క్లాఘ్యమైన విషయము.

దశశత = దశరథ వదములు, శరభంగ = శరభంగ వదములు కవీశ్వరుని శబ్దచమత్కారమును పెంపొందించుటలో బాగుగామనయోగ వడినవి. ఇప్పుట పుష్పితాగ్రా వృత్తము. దీని వివరణమును 11వ శ్లోకములో చూడుడు.

గ — సమునిరాశమస్థంకాకుత్స్థమాతిర్భేదేన సమారాధ్య తత్సా నిధ్యశుద్ధాం మంత్రపూతామాహుతిమినాత్మనస్తను మతనూష్మణి తనూ పాతి పాతయిత్యాశాశ్వతం వదమాశ్రితవాన్.

అ — సమునిః = ఆ శరభంగమహాముని, కాకుత్స్థం = కకుత్స్థ వంశములో పుట్టిన శ్రీరాముని, అతిభేదేన = అతిథి సత్కార్యముతో సమారాధ్య = పూజించి, తత్సాన్నిధ్యశుద్ధాం = శ్రీరామునియొక్క సన్నిధానముచే వరిశుద్ధమైన ఆత్మనః = తనయొక్క మంత్రపూతాం = ఋగ్యజుస్సామాది మంత్రములచే వచితమైన ఆహుతిమివ = అజ్ఞాది హోమద్రవ్యమునువలె, అతనూష్మణి = ఉష్ణోగ్రత కలిగిన తనూన

పాతి = నిప్పునందు పాతయిత్యా = పడచేసికొని శాశ్వతంపదం =
బ్రహ్మస్థానమును, అశితవాన్ = ఆశయించెను (మోక్షమునుమందెను)

తా — అమ్మహమ్మని తనోయాశ్రయంబున కరుగుదెంచిన
శ్రీరామచంద్రునకి సకలోపచారముతో ఆతిథ్యమునిచ్చి పరమానంద
భరితుడాయెను. శతానిధ్యముతో వచిత్రమైన తన తనువును (శరీర
మును) ఋగ్యజుస్సామాది మంత్రములలో వచిత్రమైన అహుతినివలె
భగభగమందుచున్న నిప్పులో ఉంచి మోక్షమును పొందెను.

వి — “ఆత్మనస్తనుమతనూఞ్చదీ తనూనపాతి పాతయిత్యా॥
అస్మానిచ్చదీ శబ్దవమత్కృతి భోజాని శబ్దవమత్కృతి పాటవమును
పదిలవరచుచున్నది.

శరభంగముని తన శరీరమును మంత్రములతో అజ్యమును
అగ్నిహోత్రములో నుంచినట్లు మంత్రముతో తన శరీరమునగ్ని
నుంచి ముక్తుడాయెను. “ఆత్మావారే ద్రష్టవ్యశ్చోతవ్యోమంతవ్యోనివి
ధ్యాపితవ్యః” అను శ్రుతి ననుసరించి పరమాత్మయగు శ్రీరాముని
దర్శనము మోక్షహేతువుగాన శరభంగమునికి ముక్తిప్రాప్తియు క్తమే

స్నానసంధ్యలను విడనాడినవాడును, శౌచవిధానమును మారిన
వాడును, అగు వృద్ధుడు, 1. కొండమీది నుండి కిందికివడుట 2) భగ
భగమందుచున్న నిప్పులో దూకుట 3) వివిధమైన ఆహారమును
స్వీకరింపక, నిరశనవ్రతము చేయుట 4) నదులలో దూకుట, అను
నీ నాలుగు విధములలో ఏదో ఒకవిధముతో శరీరమును విడనాడినచో
మోక్షముకలుగునని స్మృతి చెప్పుచున్నది క్షాన శరభాంగముని శ్రీరామ
సందర్శనము చేసిన పిదప మరణోపాయములలో ఒకటియైన అగ్ని
ప్రవేశమునుజేసి దేహత్యాగము నొనరించుట న్యాయసమ్మతమే.

గ — తతస్త్రిక్షతవనస్సుతీక్షణ్యనిదేశేన దేశాత్తస్మాదుచ్ఛలితః

సలిలగిధిపాన సంభావిత జీవనాభావశంకయా శరణాశ్రయదాయ
లంబమాన నీలాంబుద సందోహ సందేహావహేన నానానోకహనివహేన
పిహితాభోగమగస్త్యాశ్రమం (రామీన్న సంభ్రమ) మానసాద, అకథ
యశ్చ మైథిలీమ్.

అ — తతః = అ శరభంగమహాముని మోక్షమును పొందిన
తరువాత, తీక్షణతవసః = తీక్షణమైన వ్రతేష్వనాసాదులు అను తపస్సుగల
సుతీక్షణ్య = సుతీక్షణుడను మునియొక్క నిదేశేన = అజ్ఞచేత తస్మాద్దే
శాత్ అ ప్రదేశమునుండి అనగా సుతీక్షణమహాముని యాశ్రమమునుండి
ఉచ్చలితః = ఇయలుదేరినవాడై సలిలగిధి = సముద్రముయొక్క
పాన = త్రాగుటచే, సంభావిత = ఉహింపబడిన జీవనాభావ = నీటి
కొంతయొక్క (జీవనము గడువకపోవుటయొక్కయు) శంకయా =
జంతుతో శరణాశ్రయదాయ = శరణు వేడుటకొఱకు లంబమాన =
వ్రేలాడుచున్న నీలాంబుదసందోహ = కాలుమట్టుల సముదాయము
యొక్క, సందేహావహేన = శంకను కలిగించుచున్న, నానానోకహ
నివహేన = వరుతకములైన చెట్లయొక్క సముదాయములతో,
పిహిత = కప్పబడిన ఆభోగం దేశవిస్తారముగల, అగస్త్యాశ్రమం =
అగస్త్యమహాముని ఆశ్రమమును (రామః శ్రీరాముడు ససంభ్రమం =
శౌంధిగా) అససాద = చేరెను. మైథిలీం సీతనుగూర్చి మత్రియు
అకథయశ్చ = చెప్పెను.

ఇ — శ్రీరాముడు సుతీక్షణతవసః మునిశ్వరుని యాజ్ఞతో
అగస్త్యాశ్రమమునకు చేరెను. అచ్చట లావుపొడవుగల చెట్లన్నియొ
క్కనబడుచుండెను. సముద్రజలములను త్రాగిన అగస్త్యునిగూర్చి
నీరులేక బాధపడుచున్నాము. మాకు నీటిని ఇప్పించుదని కోరుటకు
వచ్చిన నీలమేఘములవలె ఆ చెట్లు కానవచ్చుచుండెను. అప్పుడు
రాముడు సీతతో నిట్లనెను.

వి — శరభంగ మహామునికి మోక్షము నొసంగిన ప్రాముఖ్యము వ్రతోపవాసాదులతో తీక్షణ తపస్సు నొనరించుచున్న సుబ్రహ్మణ్యుని యాశ్రమమునుజేరి, అచ్చట కొంత తడవుండి వానిచే పూజింపబడి వాని యానతితో అగస్త్యాశ్రమమునకు చేరి మనోవినోదము కొరకై సేతకు కొన్ని కథలు చెప్పెను.

చ — తస్యేదమాశ్రమవదం సరసిరుహక్షి
సంఖ్యాఽహీన మహమైకకేతనస్య
భర్తా సమస్తమరుతాంకు పితస్యయస్య
హస్తారవింద మకరంద దళామవాచ.

అ — హే సరసిరుహక్షి ! తామర పువ్వులవంటి కన్నులు గల ఓ సేత, ఇదం = ఇది, తస్య = ఆ అగస్త్యుని యొక్క, ఆశ్రమవదం = ఆశ్రమ ప్రదేశము.

సమస్తపరితాం = సమస్త మయిన నదులకు భర్తా = పెనిమిటి యగు సముద్రుడు, సంఖ్యా విహీన = లెక్కకు మిక్కుటమైన, మహిమ = మాహాత్మ్యములకు నికేతనస్య = నెలనైన వాడును, కుపితస్య = కోపగించిన వాడును, అగు, యస్య = వి అగస్త్యుని యొక్క హస్తారవింద = తామర పువ్వుతో సమానమైన చేతియందలి, మకరందదళాం = మధువు యొక్క అవస్థను అవాచ = పొందెనో,

తా — ఓ పద్మశ్రీ ! ఇది అగస్త్య మహామునియాశ్రమము, ఇతడు లెక్కకు మిక్కుటమగు మహిమలతో నిండినవాడు, ఒకప్పుడు నదివాయుకునిమీద ఆగ్రహించిన నిగ్రహశాలిఃతనహస్త పద్మమునందలి మకరందమునువలె సముద్రములోని నీటిని త్రాగివేసెను.

నిర్గస్తమక్షమతయాభరేణకద్విః,

వి — మహామహిమాన్వితడై ని అగస్త్యమహాముని యాశ్రమమీడ్చి, ఇమ్మహాముని ఆహ్వానమునకు సముద్రునిమీద అలిగి హస్తారవిందములోను మకరందమునువలె సముద్రములోని నీడినిపుక్కిల పట్టెను.

ఇచ్చటి జీవంతతలకా వృక్షము, దీనిలక్షణమును 1వ శ్లోకములో చూడనగును.

న — ఇహ సమద గజేంద్రవృక్షస్తహస్థాతి భారా
 తృణినియమితకాఘ స్ఫల్లకివృక్షవిషః
 అభినయతి నికామం సంగతోచ్ఛాయహారిః
 మునివరకరపాతాదుగ్నవింధ్యాద్విమేద్యామ్ 21

ఆ — ఇహవధి = ఈయాశ్రమమార్గమునందు, సమద = మదిలదీనే, గజేంద్ర = వీనుగుచే, న్యస్త = ఉంచబడిన, హస్త = తొండముయొక్క, అతిభారాత్ = మిక్కిలి బరువువలన, నియమిత = ఉంచబడిన, కాఘః = కొమ్మలుగల, విషశల్లకివృక్షః = కనబడుచున్న రూఁ అందుగా పెట్టు, నికామం = మిక్కిలి, సంగత = కూడియున్న, ఉచ్ఛాయహారిః = కొన్నతృణభంగముగలదియై, మునివర = మునిశ్రీశ్ఛందైన అగస్త్యునియొక్క, కర = హస్తముచేత, పాతాత్ = నియమమువలన, భుగ్న = ఒంగిన వింధ్యాద్రిముద్రాం = వింధ్యపర్వతము యొక్క పరిపాటిని (విధానమును) అభినయతి = అనుకరించుచున్నది. (ప్రకటించుచున్నది)

తా — ఇదిగో, ఈ ఆశ్రమ మార్గముతో శల్లకి వృక్షమొందుకొననయ్యెడిది. దీని కొమ్మలను ముదపుడేసుకొకటి, తన తొండముతో విరిచివేయగా, కొన్నతృణమును కోల్పోయిన వింధ్యాద్రివలె కొననయ్యెడిది.

వి — పూర్వమొకప్పుడు తీరధ్యక్ష చర్యతోము మేరుపర్వతము

(బంగారుకొండ) మీది స్వర్ణతో దానికంటె ఎక్కువగా నెదుగుట కారంబించెను. ఎదుగుటవలన నూర్చుని గమనమునకు అంతరాయము కలుగ గలదని యెంచిన దేవతలు వింధ్యము యొక్క యెదుగుటను ఆపివేయుటని ప్రార్థించిరి. అగస్త్యుడు వింధ్యాద్రి దగ్గఱకు వెళ్ళగా, వింధ్యాద్రి అగస్త్యుడకు పాదాభివందనము జేసెను. ఓయీ నేను దక్షిణ దేశమునకు వెళ్ళుచున్నాను, నేను తిరిగి వచ్చువఱకు నీవీడ్చి యుండుమని అనతిచ్చి అగస్త్యుడు దక్షిణదేశమునకేగెను. వింధ్యాద్రి ఎదుగుబొదుగులేక అటులనే యుండి పోయెను. అగస్త్యమహాముని తిరిగి యుత్తరదేశమునకు రాలేడు. కనుకనే వింధ్యవర్షతము చాల పొట్టిగా నుండును.

ఈ క్షోణములో మాత్రమే వృత్తము, ఈ వృత్తములో క్రమముగా నన మ యయ గణములుండును. ఎనిమిది అక్షరములకు, ఏడక్షరములకు యతియుండును. సంస్కృతములో అక్షరమైత్రి యుండనవసరము లేదు కానీ, అక్షరమైత్రితో వ్రాయబడిన క్షోణములు శ్రవణానందమును కలిగించును, శేషాచలవర్ణనలో వేంకటాద్వైతగారి వద్యమందులకు హృద్యమైన యుదాహరణము.

సురభితమితమాల స్తోమపుష్పద్రసిత
ప్రకరతిలకసౌల ప్రప్తసుష్మద్రుజాలః
శ్రిత సమవనశీల శ్రీశలీలామకూలః
శీథిలిత భవమూల స్సేవ్యకాంక్షేపశైలః.

(నోతి పాదములో ఒకటి తోమ్మిది అక్షరముల మైత్రి యుండుట యేకైక అన్ని పాదములలో ఎనిమిది కది హేను అక్షరములు అకారములై యుండుట కవిశక్త్యని శక్తి యుక్తులను తెలియ జేయుచున్నది

స — అన్ని స మహావధధియావదనం విగాహ్య

తనైర్గజై రజగరాః పితౌతాశనేభ్యః
వాతాపిదానవదశా మువదేశయన్తి.

అ — అస్మిన్ = ఈ అశ్రమమునందు, మహావధధియా = రాజ
మార్గమును బుద్ధితో, వదనం = నోటిని (త) విగాహ్య = ప్రవేశించి,
నిర్గస్తుం = బయల్పెడలుటకు, అక్షమతయా = అనమర్థముఁగుటచే,
జతరే = కడుపులో, అతద్భిః = దొర్లుచున్నటువంటి, వనైర్గజైః =
అడవి ఏనుగులచేత, అజగరాః = కొండచిలువలు, పితౌతాశనేభ్యః =
మాంసభక్షకులగు రాక్షసులకొఱకు, వాతాపి దానవదశాం = వాతాపియము
రాక్షసుని యొక్క అవస్థను, ఉవదేశయన్తి = ఉవదేశించుచున్నవి
(తెలియజేయు చున్నవి)

తా — ఈయాశ్రమము దరిద్రాపులలో పెద్ద పెద్ద కొండ చిలువలు
కనబడుచున్నవి. తెలుచుకొన్న వీని నోళ్లలో ఉత్తుంగ మత్త మాతం
గములు రహదారులను భ్రాంతితో ప్రవేశించుచున్నవి, మత్తమాతం
గములను మ్రింగిన యీ కొండచిలువలు వాతాపియను రాక్షసుని అగ
స్త్యముని మ్రింగిన వైశమును రాక్షసులకు తెలియజెప్పుచున్నవి.

వి — ఈ శ్లోకములో వసంత తిలకావృత్తము దీని లక్షణమును
15వ శ్లోకములో చూడవచ్చును.

వాతాపి ఇల్వలుడు అనురాక్షసులు మిత్రులై యుండి, భూసురు
లను బాధించుచుండిరి బ్రాహ్మణ రూపములోనున్న వీరిఱువురు, బాట
సారులను భోజనముజేసి పెట్టుడని కోరుచుండిరి. వాతాపి గొట్టె రూప
మును ధరింపగా, ఇల్వలుడు వానినికోసి వాని మాంసమును బ్రాహ్మ
ణులకు పెట్టుచుండెను. బ్రాహ్మణుడు హాయిగా భోజనము చేసి నిదు
రింపగా, వాతాపి : బయటకు రమ్మని ఇల్వలుడు కేక పెట్టుచుండెను.

బ్రాహ్మణుని పొట్టను చీల్చుకొని వాతాపి జయటకు రాగా, అనర మాంసభక్షకులిద్దఱు బ్రాహ్మణుని మాంసమును తిని సంతసించుండిరి ఇదీ వీరిహంసామార్గము ఈ విషయము నెఱింగిన దేవతలు, వీరిద్దఱిని అంతమొందింప వలసినదిగా, అగస్త్యమహామునిని కోరిరి. దేవతల కోరికపై బ్రాహ్మణుని వేషములో వీరివద్దకు అగస్త్యమహా ముని వెళ్లెను. యథాపూర్వముగ నిల్వలుడు గొట్టమాంసముతో మహా మునికిని భోజనమునిడెను, కడుపునిండునట్లు భుజించిన యాయ గస్త్యుడు “జీర్ణం జీర్ణం వాతాపి జీర్ణం” అని వాతాపిని తనకడుపులోనే జీర్ణమగునట్లు చేసెను. ఇల్వజడెంత పిలిచినను, జీర్ణమగుట వలన వాతాపికడుపు నుండి జయటకురాదయ్యెను ఈమోసమును గ్రహించిన యిల్వలుడట నుండి పారిపోయెను, వాతాపిని నేర్పుతో చంపిన ఘనత అగస్త్య మహామునికి చెందినది.

వ — చుళుకగతసముద్రాస్వాదనే కుంభయోనేః
ఇతరకరనిరస్తామక్షికోత్సారరీత్యా,
గగనగతివిహీనా యే ఘనాః పల్వలాన్తే
విపినమహిషవేషైః శివలంతే వలంతే ॥

అ — యేఘనాః = ఏమేఘములు చుళుక = అరచేతిగుంటను, గత = పొందిన సముద్ర = సముద్రమును, అస్వాదనే = త్రాగు సమయమునందు, మక్షికోత్సారరీత్యా = ఈగలనుతీసివేసినట్లుగా, కుంభయోనేః = అగస్త్యుని యొక్క ఇతరకర = ఎడమచేతితో, నిరస్తాః = త్రోసివేయబడినవై, గగనగతి విహీనాః = అకసమునందలి నడక లేనివై, తేఘనాః = అమేఘములు, విపినమహిషవేషైః = అడవి దున్నలను నెవముతో, పల్వలాన్తే = దొరుపులలో (నీటిగుంటలలో) శివలం = అధికముగా, (మిక్కిలి) వలంతే = తిరుగుచున్నవి.

కా — అరచేతిలో సముద్ర జలమునుంచుకొని అగస్త్యముని

త్రాగుటకు ప్రకరించెను. సముద్రములోని నీటిని త్రాగుటకు వచ్చిన మేనుముల్దురాగా, అగస్త్యుడు రెండవచేతితో వానిని ఈగలము తీసివేసినట్లు విస్తరిచెను, అవి క్రిందవడి ఎగుడుటకు శక్తిలేనివై, అడవియెఱు బోతులము సెవముతో నటు నిటు తిరుగుచున్నవి.

వి — యశోకములో మాలిని పుత్రము. దీని లక్షణము 21వ శ్లోకములో చూడుదు.

గ — వివర విశిష్టశోకన విస్మిత మతిస్తదుట జనికట మూ సాధ్య రామ శ్శిష్టైః ప్రవేశితః సకలలోక వంద్యమాన చరణార నిందం, అర్ధనింద పంథవమివ బృందారకై ర్ముని బృందారకై శ్చవరి పుతం, రోషహంకారనిరహంకారాయనహమాయ భుజంగభావదూషితాయ దత్తభుజంగభావం, ఖగగతి నిరోధకల్యవైపుల్యయోర్ధ్వగామా మహవనయోర్నింద్యతైల సేంధురాజయోర్గాధతాగాధతాతస్కర కరోదరం, ఉదరజాత జాతవేదో విరచిత వాతాపిదానవాన లేవరోషం రోపాముద్రావల్లభం, పక్షల వర్తిద్యల్లభనిశ్చేషికరణ తాదబం, తాదబు ప్రశస్తం, అపాస్త్ర సమప్రాకమప్యవగత దక్షిణాశం, పృష్ఠికతాన జన్మా నమపి కుంభజన్మానం భగవంత మగిస్త్యమవశ్యత్. 24

ఆ — వివర = ఈ ప్రకారముగ, వివర = తపోవనమును కిలో కన = చూచుటచే, విస్మితమతి = అశ్చర్యమునొందిన మనస్సుగలవాఁడు, రాముడు, తదుటజనికటం = అగస్త్యునియొక్క సరళాలయొక్క సమీపమును, అసాధ్య = పొంది, శిష్టైః = శిష్యులచే ప్రవేశితః = ప్రవేశపెట్టబడినవాడై, సకలలోక = అన్ని లోకములలోనున్న భుజులచే వంద్యమాన = నమస్కరింపబడిన, చరణరేందం = పాదపద్మములు గలవాడును, అరో వింద సంభవమివ = బ్రహ్మదేవునివలె బృందారకైః = దేవతల చేతను ముని బృందారకై శ్చ = ముని

శ్వేదశ్చైతన్యం, చరివృతం = కూడియున్నవాడును, కోపహంకారం = తనకోపమువల్ల వై సహంకారధ్వనితో నిరహంకారాయ = అహంకార రహితుడైనవాడును, భుజంగభావ దూషితాయ = విటభావముతో దూషింపబడిన వాడును, అగ్ర సహుషాయ = సహుషమహరాజు కొడుకు, దత్త = ఇవ్వబడిన, భుజంగభావం = కొంఠచిలువ యొక్క భావము గలవాడును, భగ = పక్షుల యొక్క. గతి = గమనమును, నిరోధ = అడ్డునిండుటయందుకలం = సమర్థమైన వైపులయొక్క వైశాల్యముగలవియును, దురవధాన = ప్రనేశించ శక్యముగాని, మహావనయోః = గొప్పఅరవి, గొప్పనీరు కలవియును, అగపింధ్యతైల సంధురాజయోః = వింధ్యాద్రి యొక్కయు, సముద్రము యొక్కయు, గాధతా అగాధతా = భయంకరముగభయములను, తస్కర = అపహరించునట్టి (పోగొట్టునట్టి) కళోదరం = హస్తమధ్య భాగముగలవాడును, ఉదరజాత = కర్ణుషభోపుష్టిని జాతవేదరః = నిప్పుచే (జలరాగ్నిచే) విరచిత = చేయబడిన వాతాపి-దానవ = వాతాపియను రాక్షసుని యొక్క, అవలెనలోవృం = గర్భమును బోనొట్టినవాడును, లోపాము ద్రావల్లభం = లోపాముద్రయ్యనుష్ఠామె పెరిమిట్టియును నకల పరిధ్వల్లభ = నదులన్నిటి క్షిణి భర్తయుగు సముద్రుని, నిశ్శేషికరణ = మిగులకుండగచేయుటలో బాడబం = బడబొగ్గి ఆయినవాడును, బాడబ్రవశస్తం = బ్రాహ్మణులతో ప్రేమిండును, అపౌస్త సమస్తాశమపి = పోయిన అన్ని ఆశలు (తృప్తి) గలవాడైనను - ఉపగతదక్షిణాశం = పొందిన దక్షిణదిక్కుగలవాడును, మృషైకతాన జ్ఞానమపి = ఎద్దు వలన పుట్టుకకలవాడైనను కుంభజన్మానం = కుండనుండి పుట్టుక కలవాడును, భగవంతం = ఎద్దుజెక్కవర్ణ సంపన్నుడును అగు అగస్త్యం = అగస్త్య మహామునిని, అపశ్యత్ = చూచెను.

కా — ఈ ప్రకారముగ తపోవనమును జూచి ఆశ్చర్యపడిన

శ్రీరాముడు, అగస్త్యశ్రమమును జేరెను. అమ్మహముని శిష్యులవచ్చి శ్రీరాముని, అశ్రమములో ప్రవేశపెట్టిరి, అగస్త్యునిచరణ కమలములకు జనులందఱును నమస్కరించుచుండిరి. బ్రహ్మదేవునిచుట్టు దేవతలు మునీశ్వరులు కూర్చొనియున్నట్లు అగస్త్యునిచుట్టు దేవతలు మునీశ్వరులు కూర్చొనియుండిరి. తనహంకారముతో గిరహంకారడై ననహుష నరవరులకు సర్పముగ మారుమని శాపము నిచ్చినదీ మహాన భావుడే పక్షులు ఎగులుటకు వీలులేనంత యెత్తుగా పెరిగిన వింధ్యపర్వతమును అడచివేసినదీయనయే పక్షులుదాటుటకు వీలులేనంత వెడల్పుగల నీటి తోనిండిన తోతైన సముద్రమును అరచేతిలో నుంచుకొని గుటుకున మ్రుంగిన వాడీతడే వాతా పియను దానవుని తన జాతరాగ్నితో భస్మముచేసిన వాడీతడే వీని సహధర్మచారిణిలోపాముద్ర బడబాగ్నివలె సముద్రమును ఒక్క గుక్కలో మ్రుంగిన వాడెవరోకాదీతడే బ్రాహ్మణులలో అగ్రగణ్యుడును, ఈతడే ఆశలనన్నిటిని చంపుకున్నను దక్షిణాశను (దక్షిణ దిక్కును) వీడకుండనున్న వాడీతడే ఇతడు సకలధర్మములకు నెలవైన వాడు కుంభములోనుండి పుట్టుకొని వచ్చినవాడు అట్టి పూజ్యుడగు నగస్త్య మహర్షిని శ్రీరాముడు సీతా సౌమిత్రులతో కూడి సందర్శించెను.

వి — పూర్వము నహుషుడను రాజు పూర్వపుణ్య వశంబున శరీరముతో స్వర్గమున కేగెను. అచ్చట ఇంద్రుడని పొందెను) శబీదీవిని పొందగోరి మేన్నుమిన్నుకాననివాడై సప్తర్షులచే మోయ బడుచున్న శిబికలో ప్రయాణము సాగించెను. దురహంకార పరుడగు నారాజు “సర్ప సర్ప” తొండజగ నడు తొండజగ నడు అని అగస్త్యుని దూషించెను. కోపించిన అగస్త్యుడు “సర్పౌథవ” (పాముగా మారుము, అనిశపించెను. నహుషుడు కొండచిలువగా మారి శిబికనుండి నేల మీద పడెను.

“అగస్త్యుడు దక్షిణ దిక్కునందు ఆకాశముమీద నక్షత్రదూపముతో నుండెను, అతడు వరుణుని కుమారుడు యోగీశ్వరుడు. వింధ్య పర్వతమును అడగ ద్రొక్కినవాడు. వాతాపిని జీర్ణము చేసేకొన్నవాడు” అని బ్రహ్మాండపురాణములో నున్నది. తదుక్తం బ్రహ్మాండపురాణే.

“అగస్త్యో దక్షిణాగ్రామాత్రిత్వస్థస్థిత్వః
వరుణస్యాత్మజోయోగీ వింధ్యవాతాపిమర్దనః”

ఉర్ధ్వశిని ఏకాంతమున కలుసుకొన్న మిశ్రావధులులకు, రేతస్థ లమును క్షుధుగగా, ఇరేతస్సును, ఒక కుంభములోనుంచగా, ఆకుంభమునుండి పుట్టినవాడగుట వలన అగస్త్యులకు కుంభసంభవుడని పేరు వచ్చినది.

శౌర్యనిధియగు శ్రీరాముడు తపోనిధి యగు నగస్త్యుని సమీపించి “శ్రీరామవర్మా అహంభో అభివాదయ్యే” అని తన పేరు చెప్పినమస్కరించెను.

పెద్దలకు నమస్కారము చేయునప్పుడు తనపేరును చెప్పవలెనని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఈవిషయములో మనుస్మృతి ఇట్లు నుడువుచున్నది.

“అభివాదవరంవిప్రం జ్ఞాయాంసమ భివాదయేత్”

అసానామాహమస్మితి స్వనామ పరికిరయేత్”

ప్రభామివార్కిం తమస్మానిహస్త్రిం

బ్రహ్మచర్యాననియమేన లక్ష్మీమ్,

తపోనిధింశౌర్యనిధిః ప్రసన్నః

స్వనామనం కీర్త్య ననామ రామః - 25

అ — ఆర్కిం = సూర్యునకు సంబంధించిన, ప్రభామివ =

కాంతివలె, తమసాంనిహస్త్రిం = చీకట్లను (అజ్ఞానమును) నిహస్త్రిం = పొగొట్టనటువంటి, బ్రాహ్మిం లక్ష్మీం = బ్రహ్మతేజస్సును, నియమేన = నియమముతో దధానం = ధరించుచున్న వాడును, తపోనిధిం = తపస్సునకు నిధియగు అగస్త్యుని, శౌర్యనిధిః = ఋద్రాక్షమశాలియు ప్రశన్నః = నిర్మలాంతః కరుణుడునైన, రామః = రాముడు స్వనామ = తనపేరును, సంకీర్త్యచెప్పి, ననామ = నమస్కరించెను

కా — చీకటిని పొగొట్టు నీట్టి సూర్యకాంతివలె అజ్ఞానాన్ని అంతరింప జేసే, బ్రాహ్మతేజస్సును ధరించి, తపోనిధియైన అగస్త్యమహామునికి మహాశౌర్య సంపన్నుడును, నిర్మలాంతః కరుణుడునగు శ్రీరాముడు తన ప్రవరను జెప్పి నమస్కరించెను.

వి — శౌర్యనిధియగు శ్రీరాముడు తపోనిధియగు అగస్త్యుని సమీపించి “శ్రీరామవర్మా అహంభో అభివాదయే” అనితన పేరు చెప్పి నమస్కరించెను.

పెద్దలకు నమస్కారము చేయునప్పుడు, తన పేరును చెప్పుచు నమస్కారమును చేయుట శాస్త్రబోధితము, ఈ విషయముతో మనస్సుతి ఇట్లునుడువుచున్నది.

“అభివాదవరం విప్రంజ్యాయాంసమభీవాదయేత్

అసానామాహమస్మితి స్వనామపరికిర్తయేత్”

ఇచ్చట ఉపజాతివృత్తము ఉపజాతి చృందస్సనగా ఇంద్ర వజ్రావృత్తము యొక్క పాదములు, ఉపేంద్ర వజ్రావృత్తము యొక్క పాదములు కలసి యుండుట. ఒక పాదము ఇంద్రవజ్ర, మూడుపాదములు ఇంద్రవజ్ర, అయినను, రెండు ఇంద్రవజ్ర పాదములు రెండు ఉపేంద్ర వజ్ర పాదములు కలసినను, ఉపజాతి యగునని ఛందశ్శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. ఈ వృత్తమును కవులికముగా వాడు

చుందురు, కాళిదాసుగారి కుమారసంభవపు మొదటి సర్గ ఇదే ఛంద
స్సుతో వ్రాయబడినది,

త,త,జలు, రెండుగురువులునున్నచో ఇంద్రవజ్రయగును,
జ,త,జలు, రెండుగురువులునున్నచో ఉపేంద్ర వజ్రయగును, ఈ
రెండువృత్తముల పాదములను కలిపి వ్రాసినచో ఉజాపతివృత్తము
లే! ఉపజాతి చృందస్సు సిద్ధించును. తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే

“స్యోదింద్రవజ్రాయదితౌ జగోగః”

“ఉపేంద్ర వజ్రా జతజాస్తతోగౌ”

గ — తతః పరమహర్షేణమహర్షిణా ప్రగీతాభిరాశీర్భస్మహమర
శాసన శరాసనం, సరసిజాసనాస్త్రం, సాత్రామణం తూర్ణిరయుగ్మం
రుక్మమయకోమశంఖద్గంధ ప్రతిగృహ్య, తదాజ్ఞయా గోదావర్యాస్త
కునికట ప్రకటితాం పంచపటీమ సేవత. ౬౪

ఆ- తతః = నమస్కారానంతరము, పరమహర్షేణ మిక్కిలి
సంతోషముగల మహర్షిణా = అగస్త్య మహర్షిచే, ప్రగీతాభిః = ఇవ్వబడిన,
ఆశీర్భస్మహ = ఆశీస్సులతో కూడ, మురహరశరాసనం =
వైష్ణవచాపమును, సరసిజాసనాస్త్రం = బ్రహ్మాస్త్రమును, సాత్రామణం
తూర్ణిరయుగ్మం = ఇంద్రునకు సంబంధించిన అక్షయసాయకములు.
గల రెండమ్ములపొదులను, రుక్మమయకోశం = బంగారపు పిడిగల
ఖద్గంధ = ఖద్గమునున్న, ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి. తదాజ్ఞయా =
మహమ్మముని యొక్క ఆజ్ఞచే, గోదావరీ = గోదావరీ నదియొక్క
తట = ఒడునందుప్రకటితాం = ప్రసిద్ధమైన పంచపటీం = పంచపటీ
యను నాశ్రమమును అసేవత = పొందెను.

తా- ఇట్లు నమస్కరించిన పిమ్మట సాక్షాత్పర బ్రహ్మస్వరూపుడగు
శ్రీరాముడు నన్నుచూడగోరి వచ్చిచూచుటయొకాక, నమస్కారమును
కూడ చేసినాడను మిక్కిలి సంతోషముతో అగస్త్య మహమ్మని శ్రీరాముని

అశీర్వాదించెను. మఱియు వైష్ణవ శాసమును, బ్రహ్మస్త్రమును
ఇంద్రునకు సంబంధించిన, అక్షయసౌ యక తూణీర యుగళమును

బంగారపుపిడిగల ఖడ్గమును శ్రీరామునకు ఇచ్చెను. శ్రీరాముడువారిని
స్వీకరించి వారి వద్ద సెలవు దైకొని గోదావరీ నదీతీర్థముననున్న
పంచవటి శీత్రమును జేర్చెను.

వి- ఇచ్చట, “వరమ హర్షణ, అనుపదము సాక్షాత్ పరబ్రహ్మస్వరూప
పుడిగా శ్రీరాముడు. నన్నుజూచుట యనునెపముతో నాయాశ్రమము
నకు వచ్చినాకు తనదర్శన భాగ్యమును కలిగించి ఇాకు నమస్కరించి
నాడు అనుపరమానందముతో నిండిన హృదయము గలవాడనునర్థము
నిచ్చుచున్నది.

గ- తత్రశిస్త్రుత పక్షద్వంద్వం ముత్యద్వంద్వమతి శౌర్యవస్తాప్రత్యయం
కృతావరోక్ష్యమి వత్సార్థం మహామహిధకల్పం గత్తద రాజమద్రాక్షీత్.
అ- తత్ర = అపంచవటిలో, విస్త్రుతపక్షద్వంద్వం = బోటి దారుడు లేని
వాడును, శౌర్యవస్తా = మహావీర్యమర్చుట, ద్రవ్యం = అధినమై
నవాడును, కృతావరోక్ష్యం = ప్రత్యక్షమైత తార్థమివ = గతుత్మంతు
నివలేనున్నవాడును, మహామహిధకల్పం = పెనుగొండవలెనున్న
వాడును. అగు గృధ్రరాజం = గద్దలతేడగు జటాయువును, అద్రాక్షీత్
= చూచెను.

కా- శ్రీరాముడచ్చట విశాలమైన తెక్కలు గల వాడును జగదీశ
వీరుడును, శౌర్యతీర్థమిఖనియును సాక్షాత్తుగతుత్మంతుని వలెనున్న
వాడుని. అగు జటాయువును గద్దల తేడునుజూచెను.

వ- పానేవ హిన జలమల్లిమపౌస్యనూనం
మైనాక విషముని మూత్రయతీతి శాతామ్
శంకామిమూర్తముతేన : కథితాత్మసంక
స్త్రుతాతమిత్ర మహామిత్రహర్షణాయుః.

అ. పానీన = త్రాగివేయుటచే, హిసజలం = జలరహితమైన, అబ్బిం = సముద్రమును, అపాన్య = విడిచిపెట్టి, ఏషమైనాక = ఈమైనాకుడు, మునిం = అగస్త్యమహామునిని ఆశ్రయితి = ఆశ్రయించుచున్నాడు, ఇతి = నిజ. రఘువతి శ్రీరామునకు జాతాం = కలిగిన ఇమాత శంకాం = ఈ సందేహమును, కథితాత్మవంశ = చెప్పబడినతన వంశ వృత్తాంతము కలవాడగు జటాయుః = జటాయువు, అహం = నేను, త్వత్తాతమిత్రం = నీ కండ్లి యొక్క స్నేహితుడను, ఇతి = అని, అహరత్ = పొగొట్టెను.

తా- అగస్త్యుడు సముద్రపానమును చేయగా, సముద్రములో దాగి యున్న హిమవంతుని కూమారుడగు మైనాకుడు బయటపడి మహామునిని ఆశ్రయించుటకు వచ్చినాడేమో అనుభ్రాంతిని గద్దరి తడురామునకు కలిగించెను. కాని, ఓయీ! వినతకు, అరుణుడు గడుడుడు బిడ్డలిద్దరు గలరు. అందు అరుణునకు నేను, మాయన్నయగు సంపాత పుట్టితిమి. నా పేరు జటాయువు' నేను మీకండ్రయకు దశరథునకు ఆప్తమిత్రుడనని తనవంశ వృత్తాంతమును తెలియజెప్పి అగద్దరితడు శ్రీరాముని భ్రాంతిని తొలగించెను.

వి- గద్దరితేదగు జటాయువు, అగస్త్యుని ఆశ్రయింప గోరి వచ్చిన మైనాకుని పలెనున్నాడని కవి చెప్పినాడు ఇంద్రుడు టెక్కలు తెగ గొట్టగలడని మైనాకుడు సముద్రుని ఆశ్రయించినాడు. అసముద్రుని, అగస్త్యుడు నిశ్చేషముగా త్రాగివేసినాడు. నిరాశ్రయుడైన మైనాకుడు అగస్త్యుని ఆశ్రయించినాడనుట సమంజసముగా నున్నది. మైనాకుడు సముద్రుని ఆశ్రయించినాడనుట.

“మైనాక మంభోనిధి బద్ధనఖ్యమ్”

అనుకాశిదాసుని వచనము ప్రమాణము,

జటాయు శబ్దము షకాం తముగాను, ఉకాంతముగాను,

ఉన్నది, “జటాయుషః వక్షపాతం విధాయ” అను జటాయోర్గంకౌ పురస్థాం రఘువీరవత్సీమ్” అను శ్రీరామాయణ సంగ్రహములోని రెండు వాక్యములు, ప్రకారాంత-ఉకారాంతత్వసాధకములు.

ఇచ్చట వసంతతిలకా వృత్తము, దీని లక్షణమును 15 వ శ్లోకము లోచూడనగును,

గ - రామస్తు దశరథమివ వశ్యన్, కాశ్యపసమ్భూతం సంపా
తేరనుజమనుజరచిత వర్ణకాలః పంచవట్క్యాం కంచిత్సమయం గమ
యామానః॥

అ-రామస్తు = రాముడయితే, కాశ్యపసమ్భూతం = కశ్యపుని పాత్రుడును, సంపాతేః = సంపాతి యొక్క, అనుజం = తమ్ముడునగు తం = అజటాయువును దశరథమివ తన తండ్రియగు దశరథునివలె, వశ్యన్ = చూచుచు, అనుజ = తనతమ్ముడగు లక్ష్మణునిచే రచిత = తయారు చేయబడిన వర్ణకాలః = ఆటలయల్లుగల వాడై, పంచవట్క్యాం = పంచవట్టిలో కంచిత్సమయం = కొంతకాలమును గమయామాన = గడపెను.

కా - శ్రీరాముడు కశ్యపుని మనునుడును, సంపాతి తమ్ముడు నైన జటాయువును తన తండ్రి యందలి యాదరాభిమానములతో చూచెను, పంచవట్టిక్షేత్రములో తనతమ్ముడగు లక్ష్మణునిచే నిర్మింపబడిన వర్ణకాలలో కొంతకాలము గడపెను.

గ - అథకదాచిదుసచీయమానమనో భవవైభవః పాకకపిశ కలమమంజరిఘంజ పింజరీ భూత కేదార ప్రపంచః, పంచబాణరణ ప్రయాణోచితవీరపాణవత్సత్రపుటపాత్రదృశ్యావశ్యాయ బిందు సంహదోః, చంద్రాతపేనిరానస్తతాం, చందనాను లేపేనిర్గోలువతాం చంద్రకాలాయాం నిరాశతాం, చంద్రోపలిస్థలేనిరాస్థతాం, వాతాయన పేననే నిరుత్సుకతాం, వాపీకూపోపకంఠే నిరుతంరతాం వాపీకూపోపకంఠేనిరుత్కుంతతాం,

వాసరా వసానే నిరాదరతాం, వారివిహరే నిరాకాంక్షతాం, ఉత్పలమాలా
 యాముపేక్ష్యతాం ఉపవనభజ నేప్యద్విగ్నతాం వజనానాం జనయన్,
 గమ్మిరాభోగ గర్భాహస్య ఘనేష్ఠక చితభిత్రే రక్షణ్ణ తిరస్కరిణీ
 పటలస్య శశోదరలోమ మృదు కంబళస్య కాలాగురు, ధూపస్య. కాశ్మీరా
 గరాగస్య నిర్ధూమాంగార్థభృత హసన్తికాయంత్ర స్యవసుభగంకరణ
 మదన కరేణు కరవికిర్ణ శీకర నికరాయమాణ తుషార ధూళీధూసర
 వాసర : , సరసీరుహదానపావక : , తుహినవ్ర జీతలాసికా ధరదళదూరి
 భూతదం శక్పత్య : , వ్రక్షిణ తారుణ్య పర్యాజ్ఞనాజ్ఞవత్ప్రయాత
 సౌభాగ్య నన్నివేళ : , తాలవృత్త విశ్రాంతికాల, కామిని స్తన భరగిరి
 దుర్గసీమ్ని, నిర్భయ నిలిన నిరాఘభావ : , దివాభీతవాతస్యాపి అతి
 భయంకరదివాకర : , చకోరనికరప్యాపి అనతిక్షేమంకర సుధాకర :
 కాదమ్బ కదమ్బస్యాపి అనతి ప్రేయంకర కమలాకర : కృతకరముగ
 శస్యస్తిక్ బంధనతయా, నీహరాతంక శంకయాహృదయ కమలమివ-
 గోపాయంతం అశ్రావ్యదస్త్రవీణావ్యాపారేణ వేదమానాధర పుటతయా
 శీతీకాపికాచితానిరవారణాయ నిపుణం మంత్ర జపమివ కుర్వంతం, అవిరళ
 పులక పాళీ కబళిత కళేబరతయా సకరుణ విధివిశీర్ణరోమ కంబళ
 కృతాంగరక్ష. మివభిక్షామటంతం దుర్గతవర్గం నిర్భయకదాచిదపికమలా
 నాలోకితవతీతితస్యైసా సూయాశ్వాన తదీయ వాసతామరసం వత్రకోశం
 వివాళయన్ అజ్ఞజకమతజ్ఞజకర పుష్కరోద్ధిత శీకరనికరాకారైరతి వదుష
 స్మరశరనిపాత వ్రతప్ర గగనాజ్ఞనాజ్ఞనవ త్వేద సదృశై : , అక్షిణ
 మహిమ వ్రసరై : , అధ్వగాస్త కరదానిసీమన్త : యన్ మన్త సమయ
 స్సముద జృమ్భత

అ- అధ = పరిచేపడిలో కొంత కొలము గడిపిన పిదప, కదాచిత్

ఒకానొకప్పుడు, ఉపచీయ మాన = వృద్ధిని పొందుచున్న, మనో

వవైభవః = కామోత్సవము గలదియు, పాక = పక్ష్యావస్థ చేకపిక =
 పికంగ వర్ణముగల (ఋషిదరంగుగల) కలమ మంజరీపుంజ = ధాన్య
 పుకంకులగుత్తులతో పింజరీభూత = వచ్చగాను, ఎఱ్ఱగా నున్న కేదార
 ప్రవంశః = ప్రహిక్షితవిస్తారము గలదియు, వంచతాణ = మారమహ
 విదుని యుక్కు, రణప్రయాణ = జైత్రయాత్రాపారంభమునందు
 ఉచిత = యోగ్యమైన వీరపాణి = వీరులు యుద్ధమునకు మున్నుం
 దుగా జేయు ముద్దు పానముతో కుల్యమైన వత్తపుట = చెట్ల ఆకుల
 యొక్క దొన్నెల్ల నే పాత్ర = చషకమునయందు సందృశ్య = చూడ
 బిధిన అవశ్యాన్నిబిమ్మ సన్తోహః = మంచు బిందువులసముదాయము
 గల్గియున్న, చంద్రాశపే = వెన్నెలయందు. నిరౌనందతాం = ప్రీతిలేక
 పోవుటను, చందనానులేపే = చందనపుమైపుతయందు. నిర్లౌపతా =
 పేక్షలేపోవుటను, చంద్రకాలాయాం = మేడయందు నిరాశతాం కోరిక లేక
 నిరాసంతాపోవుటను, చంద్రోపలస్థలే = చంద్రకాంత కుట్టిమనునందు, =
 నిరాకృతీ లేక పోవుటను = వాతాయన సేవనే కిడికిదగ్గఱ ఖాతానుటలో
 - నిరుత్పత్తాం సంకోషము లేక = పోవుటను పోషిక్షాపోషకంలే
 = దిగుదుబావులియొక్కయు నూతులియొక్కయు సమీకమునందు,
 నిరుత్కంకతాం వేధుకలేక పోవుటయును, వాసరావసానే = సాయంకాల
 మునందు, నిరాదరతాం = అదరణము లేక పోవుటను సారి విహరకాలేజల
 క్రిదల యందు నిరాశంక్షతాం = నిస్సృపాత్వమును = ఉత్పలమా
 ల్పాయాం = కలువపుల దండయందు, ఉపేక్షతాం = ఔదాసీన్యమును,
 ఉపవనభజనే = పూలతోటలో విహరించుటలో ఉద్విగ్న గృతామపి
 యుడుపును, జనానాం = జనులకు. జనయన్ = కలిగించుచు గంభీరాభంగ
 గర్భగృహస్య కాంక్షిర్య యుక్తమైన, వైశాల్యము గల గర్భ
 గృహమునకు మనోష్ఠక = మంచులుకలతో రచిత =

తయారు చేయబడిన బిత్తెరి = గోడకు అక్షత = సుమచితమైన తిథ్య
 రిణి పటలస్య = తెరలకు, శక్తిదర్శ = చెవులపల్లి యొక్క కదుపు
 నందలి రోమ = వెంటుకలవలె మృదులు = మొత్తమైన కంబళస్య =
 కంబళమునకు కాలాగురు ధూమస్య = నల్లని అగరు వత్తులమొగడు,
 కాశీరాంగరాగస్య = కుంకుమపుమైపూతకు నిర్మామాంగార = మొగలెని
 ఎఱ్ఱబొగ్గులతో భరిత = నిండిన హనంతిశాయుత్తస్య = కుంపటికిని
 సుభగంకరణ = సొత్తాగ్వమున్న కలిగించువదియును, మదనకరేణు =
 మన్నధుదను ఆద్రవిన్నగు యొక్కకర = తొండముచే వికిర్ణమైన
 జల్లబడిన శీకరనికరాయమాణి = కుంపటలవలెనున్న భూషణ ధూళి =
 మంచు అనే దున్నుతో ధూసర = బూడిదరంగుగల వారసు = పదలు
 గలదియును, శరసిర్దుహ = తామరపువ్వులకు దానపావక = కార్తికపు
 అయినదియు, కుహనప్రణీత = మంచుచేతాయ పరుపబడిన లాసకా =
 పద్మస్త్రీయొక్క ఆధరతళ = చిగురుబాకులవలె పెదపులకు
 దూరిత = చాలదూరమైన దంతకృత్య = దంతక్షతములుకలదియు
 ప్రక్షిణతారుణ్యపద్మనావయవతే = ముసలితోగము దాని అవయవ
 వములవలె ప్రయాతసౌఖ్యస్య = బోయిన అండముగల ప్రప్రాసన్నివేశ
 = చలివేంద్రములు గలదియును, కావ్యంశ విశాంతికాళ = విశాంతి
 కల్పకుశీరికనమయమున్న కామిస్త్రీనవభరణిదుగ్ధసీమి = సుంద
 రిమణుల యొక్క ప్రసంగదలమనేకాండమిడికోయందూ నిర్భయ =
 భయములేకుండగా, నిలిన = దాగియున్న నిద్రాభావ = వెదప
 దనము గలదియు, దివ్యైశ్వరస్య = గుర్తరూప, గుంపులకుకూడ
 అవతిభయంకర = భయమునుకలిగించునదివారక = సూర్యుడు
 గలదియును చకోరనికరస్య = చకోరపుగుంపులకుకూడ అనతిమరిక
 రసూదకర = మిక్కిలికేమమును కలిగించని చంద్రుడు గలదియును
 కాదంబకదంబస్య = అంతులపిండునకు కూడ అనతిస్యంకర =

మిక్కిలిపీఠిని కలిగింపని కమలాకరః = తామరకొలనులుగలదియును
 కృతకరయుగళస్వస్తిక బంధతనయా = చేయబడినచేతులయొక్క
 స్వస్తిక బంధనముకలవారగుటచే నిహరాంతకశంకయా = మంచుకురి
 యుననుభయముతో హృదయకమలం = తమగుండెయను తామర
 పువ్వును గోపాయంతమివ = రక్షించుకొనుచున్న వాని వలెనున్నది
 యును, అశ్రాంత = ఎల్లప్పుడు దంతవీణావ్యాపారేణ = చలికి వల్లుకొ
 ట్టుకొనుటచేత వేవమాన = కదులుచున్న అధరపుటతయా = క్రింది
 పెదపుటకలవారగుటచే, శీతకాపిశాచికా = చలియునుపిశాచమును నిర్మ
 రణాయ = పొరద్రోలుటకు నిపుణుం = సమర్థమయిన మంత్రజపం =
 మంత్రోచ్ఛారణమును కుర్కంతమివ = చేయుచున్న వారివలెను, అవి
 రళపులకపాళీ = దట్టమైనరోమాంచముతో, కబళిత = మ్రింగివేయబడిన
 కశేబరతయా = శరీరము గల వారగుటచే, సకరుణ = దయాపూర్వక
 ముగ, విధి = దైవముచే వితీర్ణ = ఇవ్వబడిన రోమ = వెంట్రుకలనే,
 కంబళ = కంబళిచే కృతాంగరక్షమివ = చేయబడిన శరీరరక్షణము కల
 వారివలె భిక్షామటవ్రం = బిచ్చమెత్తుకొనుచున్న దుర్గతవర్గం = దరిద్రు
 లను, నిర్వృణా = దయావిహీనురాల్ల కదాచిదపి = ఎన్నడూ, కమలా
 = లక్ష్మి అనారోగికవశీతి = చూడలేదని తస్యై = అలక్ష్మికొఱకు, సాసూయా
 ఇవ = అసూయనుపొందినవాని వలె తదీయవాన తామరసం = అమె
 యొక్కనివాసస్థానమును, సవత్రకోశం = ఆకులతోను మొగ్గలతోను,
 చాపనముతోను ధనముతోను కూడ వినాశయన్ = నశింపజేయుచు
 అంగజమతంగజ = మన్నుడుడనే ఏనుగు యొక్క కరపుష్కర = హస్తా
 గ్రమునుండిఉత్థిత = బయలుదేరిన శీకర నికరాకారైః = తుంపరల
 రూపముతోనున్న స్మరశర = మన్నధవాణముల యొక్క, నిపాత =
 వడుటచే, ప్రతప్త = వేడెక్కిన గగనాంగనా = ఆకాశాంగన యొక్క
 అంగ = శరీరమునుండి స్రవత్ = స్రవించుచున్నస్వేద = చెమటతో

సద్భక్తిః = సమానమైనవియు అక్షీణమహిమ = గొప్పప్రభావముగల
హిమవ్రసరైః = మంచువానచే, అధ్యంగాతః కరణాని = బాటసారుల
యొక్క హృదయములను సేమంతరయస్థిభిః, హేమంతసమయః =
హేమంతకాలము సముదజ్జంత - విఘ్నంభించెను.

తా - పంచవదిలో కొంత కాలము గడిపినపిదప హేమంతర్తుష
ప్రవేశించెను. అప్పుడు మనోభవ వైభవము పెరుగజొచ్చెను.
ప్రేహిక్షేత్రములు పండవారిసథాన్యపుకంకులతో పచ్చగాను ఎఱ్ఱగాను
కన్పట్టుచుండెను.

ఆకాశము నుండి మంచు బిందువులు హెచ్చుగా పడజొచ్చెను.
ఆకుల దొన్నెలలో పడినమంచుచూపదులచూపుల నాకర్షించుచుండెను.
ఆయాకులదొన్నెల మారమహావీరుని శైత్రయాత్రారంభములోచేయు
వీరపాదమునకు పరియుచషకములవలె (పానపాతలవలె) కనుపించు
చుండెను.

వెన్నెల మీదిప్రీతిని విడనాడిరి. సురభితములగు మైపూతలను
మానివేసిరి మేడల ప్రభాగములలో పడకలను కట్టిరి. చంద్రకాంత-
శిలావేదికలమీదగోఘులను నిలిపివేసిరి. చల్లనిగాలికొలకై గవాక్షములక
డకేగుట నచ్చనివనిఅయ్యెను. దిగుడు బావులకడకు నూతులకడకువెళ్లి
విహారములు నలుపుటనాపివేసిరి. సాయంకాలసమయముల యందలి
ప్రీతితక్కువాయెను, పలిలక్రీడాసక్తి నన్నగిల్లెను. కలువపూలమాలలను
ధరింపవలెనను కోరికమనస్సులలోనినేలిచిపోయెను. పూలతోటలో చెరుల
తోవిహరించుటకు భయమునొందుచుంటిరి. మందిరాంతర్గహభిక్షులకుకూడ
దట్టమైన తెరలను కట్టుచుండిరి. నేలమీద చెవుల పిల్లలకడుపుమీది
మెత్తని వెండ్రుకలతో తయారు చేసిన తివాచీలను వదుచుచుండిరి,
అగరువత్తులపొగ, కాశ్మీరాంగరాగము, పొగలేని, ఎఱ్ఱనిబొగ్గులతోనిండిన
కుంవటి ఇంటింటకన్నుల పండువుగా కన్పట్టుచుండెను,

మన్నుడును నాడ విసుగుతోడముతో చల్లిననీటితుంపరలలో
అనునట్లు తుపారశీకరాసారము బూడిదరంగుగలదియైవగలంతాకుటీయు
చుండెను తామరపువ్వులు కార్చిచ్చు సెగకుమాడినట్లు నల్లబడుచుండెను
మంచు వలన వగిలిన భోగకాంతలచిగురుబాకులవలె నున్న పెదపులకు
దంతక్షతములుకలవాయెను. యౌవనాపగమమున భోగకాంతలయవయ
వములవలె చల్లచేంద్రముల సౌఖ్యగ్యము సన్నగిలుచుండెను. పిసని
కజ్జలమీదపీఠితగుమొహము పట్టెను.

సుందరీమణులైన మండలములను కొండల మీదికోటలలో
వెచ్చదనము హాయిగా తలదాచుకొనుచుండెను.

సహస్రకిరణుడయ్యును సూర్యుడు గుడ్లగూబగుంపులకు
మిక్కిలి భయమును కలిగింపజాలదాయెను వల్లనికిరణములు గలవా
డయ్యును చంద్రుడు చకోరనికరమునకు మిక్కిలి క్షేమమును కలిగింప
జాలదాయెను. తామర కొలనులు అంచపిందులకు మిక్కిలి ప్రీతిని
కలిగింపజాలకుండెను.

స్వస్తిక చిహ్నముపఠెనున్న వక్షోజములయందలి హస్తద్వయితో
గర్జనలు తుల్యమయ రసములకు మంచు స్తోత్రననుభీతితో
దాచుకొనుచుండిరి. విడి విడియు లేకుండగ, చలిక్కి కళ్లుకట్టుకొనుట
వలన వలకు చున్న పెదపుల, గజజన్ములు చలిపితావమును పొరద్రో
లుటకు మంత్రోచ్చారణమును చేయుచున్నారేనో అనియునిపించెడిది.

దట్టమైన రోమాంచముతోనిండిన కొండలుభిక్షుకులు జాలితో
భగవంతుడిచ్చిన బొచ్చుకంజులతో ఆపాదమస్తకము తమదేహమును
కప్పకొనుచున్న వారివలె నుండిరి. అట్టిచిహ్నాండ్రు దయావిహిను
రాలైకమలాల్లయుయగు లక్ష్మీసరిగా చూచుట లేదను నసూయతో ఆమె

నివాసస్థానమగు తామరపువ్వును. (కమలమును) అకులతోను మొగ్గల
ధనముతోను, వాహనములతోను కాలము నశింపజేయుచుండెను

మన్మథుడను నేనుగు యొక్క తొండము నుండిపుట్టిన నీటితుంప
రలవలెను, అతికఠినమైనమారకరములతాకిడిచే వేడెక్కిన గగనాంగనా
శరీరము నుండి పుట్టిన చెమటతో సమానమై గొప్పప్రభావముగల
మంచువానతో భాటసారుల గుండెలు చీల్చబడుచుండెను. ఇట్టిహేమంత
సమయము దేశమందంతటా విజృంభించెను.

వి - ఇంత హృద్యమైన గద్యము తక్కిన కాండలలోనెచ్చటను
కన్పట్టదు. ముచ్చటను గొలుపు మాధుర్య గుణమిచ్చట కాననగును.
“వెన్నెలమీదిప్రీతిని విడనాడిరి. మైపూతలను మానివేసిరి. మెడలపై
భాగములలోవడకలనుకట్టిపెట్టిరి” అనువాక్యములలో వేర్వేరుక్రియలను
వాడి కవిశ్వరుడు, తన-ఉక్తి వైచిత్ర్యమును ప్రదర్శించి, మాధుర్య
గుణమును పోషించి తన కవితావైభవమును ప్రదర్శించినాడు.

ప - యత్ర కాంతాన వశ్యనిక్లాన్తావి రహదహ్నినా, నిశావసాన
వేలాం చవేలాం చ వ్యసనాంబుధేః.

అ - యత్ర = విహేమంతర్తువు నందు, విరహవహ్నినా =
ప్రియవియోగాగ్నిచే క్లాంతాః = బాధింపబడిన కాంతాః = యువతులు,
నిశావసానవేలాం = రాత్రి యొక్క చివరను, వ్యసనాంబుధేః =
దుఃఖసాగరముయొక్క వేలాంచ = ఒడ్డునునున్న వశ్యంతి = చూ
చుటలేదు.

కా - ప్రియవియోగాగ్నిచే పీడితలగుచున్న కాంతామణులు
దుస్సహవిరవేదహనచే, నిరవధికముగ కన్పట్టుచున్న నిశావసానవేళను
దుస్తరమైన దుఃఖసాగరముయొక్క సరిహద్దును కానరైరి.

వి - క్లాంతాః-కాంతాః, వేలాం-వేలాం, అనుద్వికములు శబ్ద

వైచిత్ర్యమును చూపించి-కవీశ్వరుని ప్రతిభను, ఉగ్గడించిన హృదయాల కానందమును కూర్చుచున్నవి.

గ - తత్ర వర్ణకాలామధ్యమధ్యాసీనం లక్ష్మణాగ్రజముః పాశసాద కూర్పణభా. 32

అ - తత్ర = అహిమంతనమయమున, కూర్పణభా = కూర్పణభయము. రాక్షసి (రావణుని చెల్లెలు) వర్ణకాలామధ్యం = తాటియాకులయింటి మధ్యభాగములో, అధ్యాసీనం = కూర్చునియున్న, లక్ష్మణాజం = లక్ష్మణుని అన్నయగు శ్రీరాముని ఉపససాద = పొందెను.

అప్పుడక్కడ శ్రీరాముడు-వర్ణకాలలో హాయిగా కూర్చుని యుండెను వానిచేతకు రావణుని నొడరియగు కూర్పణభయము రాక్షసి, కయ్యారపు నడకలతో చేరెను.

కూర్పం = శోభితభాజనం, శీన యజ్ఞాదిక్రియాః, నఖయతి = దూషయతి. కూర్పణభా, కూర్పణభాదీ నఖాని (చేటలవంటిగోళ్లు) యస్యాస్యో శ్చితి ఇతిసామ్యవృత్తిం కథయన్తి. నైతురుకుండతో యజ్ఞములను పూర్ణచేయునదిజనికాని చేటలవంటి గోళ్లుకలది అనికాని కూర్పణభాశబ్దమునకు పెద్దలు వ్యుత్పత్తిని చెప్పచున్నారు.

జ - తస్మిన్పుష్పమిశోష్ట ప్రనతటదయతా హినసంహరకాలే

రాత్రే ప్రాలేయధారాక వచితగగనాదోగదిక్షుక్రవాః

కాష్ఠాంధా రాక్షసిసా వత్సవతిమకలైర్మృతైః | పాదనాః,

లక్ష్మీలీలాదపిష్టైరవశేషితైర్యంబి భ్రతీశ్శనికేవ 33

అ - ఉచ్చౌంతత = విజృంభించిన, ఉష్ణ = వెచ్చైన, ప్రనతట = కుచమంధలముగల, దయతా = ప్రియురాండ్రుల హిన = వియ్యుక్తులైన విరహితులను, సంహర = వాధించుటయందు కాలే = యమస్వర్గమును ధరించినవియు, ప్రాలేయధారా = గూడ మంచుతో కవచిత = కప్పబడిన గగనాభోగ = వికాశమైన ఆకాశము

దిక్షుక వాళి = దిబ్బుబ్బలము కలిగిన తన్నిన్ కాలే = అహిమంత
 సమయము = నందు కామాంధా = కామముతో అంధురాలై వివేకదృష్టి
 లేనట్టి సారాక్షసి = శూర్పణఖయును నారాక్షసి, లక్ష్మీలిలారవిందే =
 లక్ష్మీహార = పద్మమునందు, నవపిశితధయం = నూతనమాంసబుద్ధిని
 తన్వతీ = కలిగియున్న శ్యేనికేవ = అడడేగవలె, మైథిలి ప్రాణనాథే =
 సీతాదేవి భర్తయందు. పతిమతిం = ఇతడు నాకు భర్తయగుగాక అను
 బుద్ధిని, అకరోత్ = చేసెను.

తా - ప్రేయూరాండ్ర వెచ్చని కుచ = మండలాలింగనము లేమింజేసి
 విరహార్దులకు బాధనుకలిగించు = నట్టిదియు, తుషార శీకరాసారముతో
 గగనమండల దిబ్బుండలములు సమాచ్ఛాది = తములై నసమయములో
 కామాంధురాలై, రావణుని సోదరియగు శూర్పణఖయును నొక పెను
 రక్కసి శ్యేనాంగన (అడడేగ) లక్ష్మీదేవి హస్తలిలాకమలమునందు
 నూతన మాంసబుద్ధిని కలిగియున్నట్లువలె సీతావల్లభుడగు శ్రీరాముని
 యందు భర్తృప్రాంతిని కలిగి యుండెను.

వి - హిమంత సమయములో నిష్పలకుంపటిని, దుప్పటిని
 నవ్వుచున్న తరుణిమణిని పురుషపుంగవులు తవ్వక సేవింపవలెను,
 సేవింపనివారు పురుషాధములుగా చరిగణింపబడుదురు. తదుక్తమురసికై

“హసన్తిం చ హసన్తిం చ హసన్తిం వానులోచనామ్

హిమస్తే యేన సేవ స్తేతే మతాః పురుషాధమాః”

ఈశ్లోకములో స్రగ్ధరా వృత్తము. స్రగ్ధరలో స్రమగణ, రగణ,
 భగణ, శగణము, మోడు యగణములు నుండవలెను. ఏడక్షరముల
 చొప్పున మూడుయతిస్థానములు.

గ - తతస్త్వేన జానకి జానిరితి జానీహిజనమిమం మమానుజ
 మతిమనుజ భుజిల ముఖలావియుక్తం యుక్త = మాశ్రయితుంతవేతి

ప్రత్యాఖ్యాతా రామేజసామిమిత్రిముపేత్య యథామనీషితమఖాషత 34

గ - తేనాపి భద్రదేతస్యార్యస్య దానోహరి, దాన భార్యా
పదమనార్యం నను నార్యాః కులజాతాయాప్రస్మాత్తమేవభజేధాః 35

గ - కించ క్రూరసత్త్వభయానక సంచరాచుతురాం విదేహరాజ
పుత్రీం విహాయ తత్రభవతీంమేవాసౌ పరిగ్రహిష్యతీతిల క్షుణ్ణేనాభిహితా
వీత మతిస్సాహితమితి తదీయం వచనమనుత 36

అ - తతః = భర్తనుగాకోరిన తరువాత, ఇమంజనం =
నన్ను జానకీజానిం = జనకహరాజు కూతురగు సీతయొక్క భర్తనుగా,
జానిహ = తెలిసికొనుము, ఆతిమనుజభుజలం = అమామషహాహుబలికా
లియును, అబలావియుక్తం = భార్యావిరహాతుడైయున్న మమా
నుజం = నాసోదరుని ఆశ్రయించుం = ఆశ్రయించుట, తవ = నిర్భు
యుక్తం = తగినవనిఅని, రామేజ = రామునిచేత, ప్రత్యాఖ్యాతా =
తరస్కరిం పడిన, సా = ఆకూరణకు, సామిత్రి = సుమిత్రానందనుడ
గు లక్ష్యుని, ఉపేత్య = సమీపించియథామనీషితం = తనకోరికన
నుసరించి అఖాషత = పలికెను.

భద్రదే = ఓకల్యాణీ, ఆహం = నేను, ఆర్యస్య = శ్రేష్ఠుడైనతస్య =
ఆరామునియొక్క వాసః = భృన్సత్త్వడను కులజాతాయాః = గొప్పవంశ
ములో పుట్టిన, నార్యాః = యువతికి, దానభార్యావదం = భృత్వని
యొక్కభార్యయొక్కస్థానము ఆనార్యం = తగినదికదు. తస్మాత్ =
కాబట్టితమేత = పూజ్యుడగు రామచంద్రనే భజేధాః = భర్తనుగా
పొందుము.

కించ = మఱియు, క్రూరసత్త్వ = దుష్టజంతువులతో భయానక =
భయంతరమైన, కొనస = అడవియందు సంచార = తిరుగుటలో

అచటరాం = నేర్పరితనములేని, విదేహరాజపుత్రీం = కృశాంగియగు రాజకుమారిని, విహాయ = విడిచిపెట్టి, తత్రభతీం = పూజ్యురాలవగు. భవతీమేవ = నిన్నే, అసౌ = రాముడు పరిగ్రహిష్యతి = స్వీకరింప గలడు, ఇతి = అని తేన లక్ష్మణేనాపి = ఆలక్ష్మణునిచేతకూడ, అభిహితా = చెప్పబడినదై, వీతమతిః = నష్టబుద్ధియై, సా = ఆహూర్పణ తదీయం వచనం = ఆలక్ష్మణునియొక్క మాటను, హితమితి = తనకనుకూలమైనది అని, అమనుత = తలచెను.

కా - ఓయీ! నేను జనకమహారాజు యొక్క కూతురు పెనిమిటిని. నాకు భార్యయన్నది. అమానుష బాహు బలశాలియగు నాతమ్మునకు భార్య దగ్గరలో లేదు. కాన నాతమ్ముడు అక్ష్మణుని, ఆశ్రయించుట నీకు తగిన పనియని యారక్కసితో వలికి శ్రీరాముడామె నటనుండి పడలగొట్టెను. అంతటనారక్కసి శ్రీరాముని విడిచి లక్ష్మణుని సమీపించి వానితో తనకోరికనిట్లు వెల్లడించెను.

ఓకల్యాణీ! శ్రేష్ఠుడగు శ్రీరాముని భృత్యుడను. గొప్పకులములో పుట్టిన వారికి భృత్యుని వివాహమాడుట పాడికాదు. నీవుగొప్ప కులములోపుట్టినావు. అట్టి నీవు నాబోది భృత్యుని వివాహమాడుట తగినపని కాదు. కాబట్టి పూజ్యుడగు శ్రీరాముని తర్తుగా బడయుము.

వ — దశరథాత్మజయుగ్మ నిరీక్షణ

క్షణసమాకుల బుద్ధిరియం దథా,

ఉభయకూల సమస్థితకాద్యల

త్రమగతాగత భిన్నగవీడకామ్. 37

అ - దశరథాత్మజ యుగ్మ = దశరథుని యొక్క కుమారులగు రామలక్ష్మణు లిద్దరియొక్క, నిరీక్షణక్షణ = చూచుటయను మత్సవముతో, సమాకుల = కలతనొందిన, బుద్ధిః = బుద్ధిగల, ఇయం = ఈ హూర్పణ, ఉభయకూల = రెండు ఒడ్డుయందు, సమ = సమాన

ముగా స్థిత = ఉన్న, శాద్వలభ్రమ = వచ్చికబయళ్ల యొక్కభ్రాంతిని
గత = పొందిన, భిన్న = భేదమునుచెందిన, గవీ = ఆవు యొక్క,
దశాం = అవస్థను దధౌ = పొందెను.

తా - ఒక ఆవు నదీతీరములో నిలబడి చూడగా, అవలియొద్ద న
దట్టమైన వచ్చగట్టి యున్నట్లు కనబడెను. అటువెళ్లి యిటుచూడగా
ఈవలియొద్ద న దట్టమైన వచ్చగట్టియున్నట్లు కనబడెను. ఈస్థితియే,
అన్నధమ్ములగు రామలక్ష్మణులను జూచి కలతజెందిన శూర్పణఖకు
ఏర్పడెను. ఈశ్లోకములో ద్రుతవిలించిత వృత్తము. దీని లక్షణమును
చూడుడు.

ప - వృషస్యస్త్రీ వృషస్కంధం రాఘవం రావణానుజా,
భూయశ్శూర్పణఖా భేజే శూర్పకారాతి బాధితా. 36

అ - రావణానుజా = రావణాసురుని చెల్లెలగు, శూర్పణఖా =
శూర్పణఖ, శూర్పకారాతి = మన్నునిచే బాధితా = బాధించబడినదియై
భూయః = తిరిగి, వృషస్కంధం = ఎడ్డుమూపురమువలె ఎత్తైన
భుజములుగల రాఘవం = శ్రీరాముని, భేజే = పొందెను.

తా - రావణుని సహోదరియగు శూర్పణఖ జగన్నోహన దివ్య
మంగళ విగ్రహుడగు శ్రీరాముని మనోజవేదనా దోదూయమాన మాన
సయై తిరిగి సమీపించెను.

ఈశ్లోకములో పద్యవృత్తము. దీని లక్షణమును వశ్లోకములో
చూడుడు.

వృషస్యస్త్రీ-వృషస్కంధం, శూర్పణఖ-శూర్పకారాతియ ను ద్విక
ములు-భేజేదేవుని శబ్దచమత్కృతిని శోభింప జేయుచున్నవి. వృష

వ్యస్తీ అనుపదమునకు కాముకి అని అర్థము. వృషస్కంధం అనుపదము ఎద్దుమూపురము వలె ఎత్తైన భుజములు గలవాడను నర్థమును బోధించుచు స్కంధోన్నత్యము మహాపురుష క్షణమని తెలియజేయుచున్నది. శూర్పకారాతిబాధితా అని విశేషణము, శ్రీరాముని జగన్నోహన దివ్యమంగళవిగ్రహమును జూచి శూర్పణఖ మదనాతురయయ్యెనని బోధించుచున్నది. శూర్పకారాతి పదము - మాయావియగు శంబరాసురు నిశత్రువగు మన్నుడుని బోధించుచున్నది.

గ - తదనుజనక = దుహితరునితర యువతి = యోగ్య = భాగ్యం రామస్య రూపరామణీయకం చనిరూప్య, పునరియమేవ = మచింతయత్.

అ - తదను = తరువాత, జనకదుహితః = జనకమహారాజు యొక్క కూతురగు సీతయొక్క, అనితరయువతియోగ్య = ఇతరస్త్రీల కెఱికి లేనట్టి, భాగ్యం = అదృష్టమును, రామస్య = శ్రీరాముని యొక్క, రూపరామణీయకం చ = ఆకారసౌందర్యమునున్న, నిరూప్య = చూచి, పునః = తిరిగి, ఇయం = ఈ శూర్పణఖ, ఏవం = ఈచెప్ప బోవుప్రకారముగ, అచింతయత్ = తలంచెను.

కా - సమీపించిన పిమ్మట, అనన్యయువతీ సాధారణమగు సీతాభాగ్యమును, శ్రీరామచంద్రుని మహారాకారమును తిలకించి తనమనములో శూర్పణఖ యిట్లు తలపోయ దొడగెను.

వి - అనితరయువతి యోగ్యమైన జానకీ భాగ్యము, రామచంద్రుని రూపరామణీయకము శూర్పణఖను పుంశ్చలిగా చేసినవి. శ్రీరామవత్పికావలెనన్న, గోష్ఠ యదృష్టము తప్పక ఉండవలెను.

రాముని యాకార సౌందర్యము వర్ణింపనలవి కానిది. కుండల, ముక్తాపార, నూపురాంగదాది చతుర్విధ భూషణములు లేకపోయినను,

అలంకరింప = బడినట్లు భాసించు అకారవిశేషమే రూపము.
తదుక్త = ంభావప్రకాశే.

ఆవేద్యారోవ్య నిక్షేప్య బంధనీయై రభూషితమ్
యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితి కథ్యతే,

సుందరములైన నగలు లేకుండగనే ఎవరి యవయవములు
అలంకరింప బడినట్లు భాసించునో వారియాకారము రూపమని
భూపాలుడు చెప్పుచున్నాడు.

అంగాన్య = భూషితాన్యేవ
ప్రేక్షణీయైర్విభూషణైః,
యేన భూషిత = వద్భూతి
తద్రూపమితి కథ్యతే భూపాలః.

ప - లావణ్యామ్బునిధి ర = ముష్యదయితా మేనామితై నంజనం
కస్మాన్నాస్పృజదస్పృదన్వయగురోరుత్పత్తిభూః పద్మభూః
అస్త్రామేతదరణ్యవాసరసికేహ కష్టమస్మిన్నిమాం
కాంతిం కాననచంద్రికా సమదళాం కిం నిర్మమే నిర్మమే. 40

అ - అన్మదన్వయగురోః = మావంశములో శ్రేష్ఠుడైన పుత్రస్త్రి
బ్రహ్మకు, ఉత్పత్తిభూః = జన్మస్థానమైన, పద్మభూః = బ్రహ్మ, లావ
ణ్యాంబునిధిః = సౌందర్యరాశియైన, అముష్య, = ఈత్రీరామునియొక్క
దయితామివ = భార్యయగు సీతనువలె, వినం జనం = ఈనమ్మకూడా
కస్మాత్ = ఎందువలన, నాస్పృజత్ = స్పృష్టంపలేదు. ఏతత్ =
యీవిషయము ఆస్త్రాం = ఉండుగాక, కింతు = మఱిమిటంటే, అరణ్య
వాసరసికే = పసవాసప్రియుడైన, అస్మిన్ = అడవిరామునియందు
కాననచంద్రికా సమదళాం = అడవిలో కాచిన వెన్నెలతో సమానమైన

అవస్థలగ, ఇమాం కాంతిం = ఈ సౌందర్యమును, నిర్మమే = తైరాగ్య సంపన్నుడైన, అస్మిన్ = ఈ శ్రీరాముని యందు, నిర్మమే = సృష్టించెనో, హా = అయ్యో! కష్టం = క్షేణావహము.

తా - మా వంశములోని మూలపురుషుడు పులస్త్యుడు, అతని తండ్రి వద్దసంభవుడు. అతడు అవరిమిత లావణ్య సంపన్నుడైన యీ శ్రీరాముని యొక్క ప్రేయురాలగు సీతనువలె నన్నేల సృజించి యుండలేదో! ఇది యటండనిండు. మమతాభిమానములు లేనివాడును అరణ్యసంచారమునం దాదరాభిమానములు గలవాడునగు శాముని యందు అడవికికాచిన వెన్నెలయగు నీ అందచందములనేల సృజించెనో

వి - ఈశ్లోకములో శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము, మ, స, జ, స, త, త, గ లున్నచో శార్దూల విక్రీడితవృత్తమగును. దీనికి పాదము నకు పందొమ్మిది యక్షరములు. పన్నెండవ యక్షరము, ఏడవఅక్షరము యతిస్థానములు రాజశేఖర మహాకవికి ఈ వృత్తమునందు మక్కువ యొక్కవ అని చెప్పెదరు. కాళిదాస మహాకవికి పందొక్కరాలత మీద ప్రీతి యొక్కవ. భవభూతి మహాకవికి శిఖరిణి ప్రేయమైనట్లుతోచును. భారవి మాఘ, శ్రీహర్షులకు వంశస్థవృత్తము నచ్చినట్లుతోచును.

ఇప్పుటి లావణ్య శబ్దము కొంత విశేషమును బోధింపజున్నది. ముత్యముతో ముత్యము=కంటే భిన్నముగ విభావితమగుచున్నదో అట్లేవిధముగ, తరుణి యొక్క అవయవములకంటే భిన్నముగ, విభావిత కన్పట్టుచున్నతో, అదే లావణ్యము అని భావించుచు నుడుపుచున్నాడు.

“ముక్తాఫలస్య భృత్యయా తరళత్వమిహారితం”

ప్రతిభాతి యదలగేష తల్లావణ్యమిహోచ్యతే” భూపాలః.

నిర్మమే-నిర్మమే, అను నీ జంట కవి యొక్క మనతను చాటుచు

న్నది. ఇంద్రాక వదము మమతలేనివాడను నర్థమునివ్వగా-రెండవ వదము క్రియాపదమై నిర్మించెను. అనునర్థము నిచ్చుచున్నది ఇట్టి రెండు వములను దఱక్కచోట కూర్చుట భోజభూపాలుని శబ్దచమత్కృతి తోని కృతిమత్వమును చాటుచున్నది.

అనుభవయోగ్యము కాని వస్తువును జూచి మనము అడవికి కాచిన వెన్నెలయందుము-రాముని అపురూప సౌందర్యమును జూచి భూపాలు డిట్లు పలుకుట వాని సమయస్ఫూర్తికి సరియైన యుదాహరణము.

ప - సీతామాహర్తుకామా మసులభవిషయ ప్రార్థనోద్దామకామా సామిత్రి శృప్తపాదీ ర్దశము = ఖభగినిం తామనార్యాం నివార్యం కామక్రోధాత్మకానా మహమహమిక=యాప్రేంఖాతామాయతానాం తస్యాశ్వాసానితానా మ=కురుత తరసా మార్గవిస్తారకృత్యమ్ 41

ఆ - సీతాం = సీతను, అహర్తుకామాం = బాధింప గోరినదియు అసులభవిషయప్రార్థనా = దుర్లభవిషయమును ప్రార్థించుట యందు, ఉద్దామ కామాం = గట్టి అభిలాష కలిగినదియును, అనార్యాం = దుష్టురాలైన, తాం = ఆ శూర్పణఖను సామిత్రి=చిక్షణుడు, శృప్తపాదీ= ఖడ్గపాదీయై, నివార్య = అడ్డగించి, అహమహమికయా = నేనుముందంటే నేను ముందను గర్వముతో, ప్రేంఖతాం = ఒప్పుచున్నట్టియు, ఆయ త్రానాం = పొడవైన, మక్రోకాధాత్మకానాం = కామస్వరూపములు, కోధస్వరూపములునైన, తస్యాః = ఆ శూర్పణఖ యొక్క శ్వాసాని, లానాం = శ్వాసమారుతములకు తరసా = బలముగా, మార్గవిస్తార కృత్యం = త్రోవ యొక్క విస్తృతి కార్యమును, అకురుత = చేసెను

కా - రామచిక్షణులు తనకవమానమును చేసిరి అను కినుకతో ఆ రాక్షసి సీతయొక్క కంఠమును నొక్కుటకు ముందుకెగెను, దుర్లభ మగు శ్రీరామ సంభోగమును ఆమె కోరియుండెను. దుష్టరకృషియగు

అశూర్యజ్ఞుని నివారించి కామక్రోధాత్మకములగు పాపములను నిర్మూలన వాయువులకు క్రోధము పెద్దదిగా జేసెను. అమె ముక్కుచెవులు క్రోధమున నున్నవి.

వి — ఈశ్వరములో స్రగ్ధరావృత్తము, దీని లక్షణమును చూడుడు, అహమధిక అహమధిక ఇత్యన్యోన్యం ప్రతి యోభిమానో అసావహమహమికా. “అహమహమహమికా తు సా స్యాత్ పరస్పరం యో భవత్యహంకారః” ఇత్యమరః, అహమితి విభక్తిప్రతిరూపక మవ్యయం. తస్య వీర్పాయాం ద్విరుక్తిః. “సంజ్ఞాయాం కన్” ఇతి రన్ ప్రత్యయః. వృషోదరాదిత్వాత్పాదురితి సుఖాతివంద్రః.

అహమహక యనునీపదము చాల విచిత్రమైనది, దీని ప్రయోగము విరళముగా కన్పట్టును. నేను గొప్పవాడనంటే నేను గొప్పవాడనని ఒకరికి మఱి మొకరిమీద నుండు నభిమానమే అహమహమిక.

ముక్కు చెవులు క్రోధమున విషయములో రామాయణమిట్లు చెప్పుచున్నది. “అని పలికి క్రుద్ధుడైన లక్ష్మణుడు, రాముడు చూచుచుండగనే కత్తితో ముక్కు చెవులు తెగగోసెను” తథాచ శ్రీరామాయణమ్—ఇత్యుక్త్యై లక్ష్మణస్తస్యాః, క్రుద్ధో రామస్య పశ్యతః ఉద్భృత్య ఖడ్గం చిచ్ఛేద, కర్షణానం మహాబలః.

గ — తతస్తస్యో నికృత్తకర్షణానికాయాః కనీయస్యాః పరిభవం వదనే వచనే చ దృష్ట్వా శ్రుత్వా చ జనస్థానవర్తీ సమరముఖరః ఖరః, చతుర్దశ సహస్ర సంఖ్యాక శాఖం చతుర్దశాధ్యక్ష రక్షితం రక్షోబలం రామలక్ష్మణౌ జిహ్ముః ప్రవేశయామాన

అ — తతః = తరువాత, నికృత్తకర్షణానికాయాః = కోయబడిన ముక్కు చెవులు గలిదియు, కనీయస్యాః = చివరి చెల్లెలగు శూర్యజ్ఞ యొక్క, పరిభవం = తిరస్కారము, వదనే = ముక్కుము

నందున్ను, వచనే చ = మాటయందున్ను, దృష్ట్యా = చూచి,
 క్రుత్వా చ = వినియున్ను, జనస్థానవర్తి = జనస్థానమునందున్న
 వాడును, సమరముఖ = రణరంగమునందు, ముఖః = ప్రతిగల
 వాడువగు, ఖరః = ఖరుడను రాక్షసుడు, రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మ
 ణులనిద్దరి టిప్పుటః = పట్టుకొన గోరిన వాడై, చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాక
 శౌఖం = పదునాలుగువేల సంఖ్యగల శాఖలు గలదియు, చతుర్దశాధ్యక్ష
 రక్షితం = పదునలుగురు అధిపతులచే రక్షింపబడినదియు, అగు
 రక్షోబలం = రాక్షస సైన్యమును, ప్రేషయామాస = వంపెను.

కా - అటుపిమ్మట, దండకారణ్య మధ్యప్రదేశమగు జనస్థాన
 ములో రణరంగ కూరుడగు ఖరుడను రాక్షసాధిపతిని వసించుచుండెను.
 అతడుముక్కు చెవులు తెగియున్న తన చిన్నచెల్లెలి యొక్క తిరస్కా
 రమును ముఖమునందు చూచి, మాటలలో విని, పదునాలుగు సేనా
 నాయకులచే రక్షింప బడుచున్న-పదునాలుగు వేలమంది రాక్షసులను
 పట్టుకొనుటకు వంపెను.

గ - అథ దాశరథి ర్నిరీక్ష్య రక్షోగణముససర్పన్న మవసర్ప
 భూతయా శూర్పణఖయా దర్శితపరశ్చి మరణీర్షిత మంధనాత్పూర్వ
 మనావిష్కృతతేజః ప్రసరః సీతారక్షణే లక్ష్మణమాదిశ్య యాతుధాన
 వధం తథానిధముకరోత్.

ఆ - అథ = తరువాత, దాశరథిః = దశరథసంధనుడగు
 శ్రీరాముడు అవసర్పభూతయా = చారస్థానియురాలైన, శూర్ప
 ణఖయా = శూర్పణఖచే, దర్శితసరణిం = చూపింపబడిన మార్గము
 గలదియు, ఉచితసర్పరతం = తన సమీపమునకు వచ్చుచున్నది, అగు
 రక్షోగణం = రాక్షస సమూహమును, నిరీక్ష్య = చూచి, మంధనా
 త్పూర్వం = మధిరచుట కంటె పూర్వము, అరణీర్షితం = అగ్నినిర్మంధనదారు

పువలె, అనావిష్కృత తేజః ప్రసరః = బయట పెట్టబడని తేజః ప్రసారముగలవాడై, సీతారక్షణే = సీతను కాపాడుటకయి, అక్షుణి మాదిశ్య = అక్షుణుని నియోగించి, తథావిధం = అటువంటియాతుడా నవధం = రాక్షస సంహారమును, అకరోత్ = చేసెను.

కా — పిమ్మట శ్రీరాముడు గూఢచారిజీయగు శూర్పణఖ మార్గమును చూచగా, తనపై పునకు వచ్చుచున్న రక్కసి మూకను జూచి, మధించుటకు పూర్వము జ్ఞాపిలు లేని అరణ్యమె నున్నవాడై, సీతారక్షణమునకు అక్షుణుని నియోగించి తాను రక్షో వధమునొ నరించెను.

గ — (యథా) తపోధననిధనకరంకరనికు రుంబమిదం, వరుషభాషణ స్పృహయాళు తాబుజాతమిదం, పరధార నిరీక్షణ నిరవ త్రవంనేత్ర బృందమిదం, (తావసావసథ చారణ చతురం చరణయుగళ మిదం) ఇతి నిశితతర నిజశరశకలిత నిశిచర శరీరావయవా నా హృత్యా హృత్ర్య ప్రత్యుటజం ప్రదర్శయద్విః తపోధనాధ్వశుద్ధిం విదధ్య మితి గృధరాజ నిదేశాదివ దేశాంతరాదావతద్విః కంక కాక ప్రాచీక ప్రాయైః వతద్వి రనవకాశ మభూదాకాశమ్.

అ — ఇదం = ఇది, తపోధన నిధన కరం = మునులవధనుగావించి నట్టి రనికరం = హస్త సముదాయము, ఇదం = ఇదివరుష-భాషణ-స్పృహయాళు = వరుషపు పలుకులను పలుకు నట్టి, తాబుజాతం = దవడల సముదాయము, ఇదిం ఇద, పరధార-నిరీక్షణ-నిలవత్రవం = పరుల భార్యలను వరికించుటలో సిగ్గులేని నేత్ర బృందం = కమ్మలసము దాయము. (ఇదం = ఇది, తావ సావసథచారణ చతురం = మునుల యొక్క ఇండ్లయందు తిరుగుటలో నేర్పుగల చరణ యుగళం = పాదద్వంద్వము) ఇతి = అని, నిశితతర-నిజశర = మిక్కిలివాడి యైన తన బాణములతో, శకలిత = ముక్కలు చేయబడిన నిశిచర = రాక్షసుల యొక్క శరీరావయవాన్ = శరీరములోని అంగ ములను అహృత్యాహృత్య = బాగుగా ప్రోగుచేసి, ప్రత్యుటజం = అన్ని వర్ణకాలలలోను బ్రదర్శయద్విః = చూపించుచున్నవియు, తపోధ

నాధ్వ శుద్ధిం = మునులయొక్క మార్గవర్తి శుద్ధిని విధధ్వం = చేయుదు
 ఇతి = అని, గృద్ధరాజునిదేశాదివశః = జటాయువు యొక్క ఆజ్ఞవలన
 వలె, దేశాంతరాత్ = ఇతర ప్రదేశముల నుండి, అవతద్భిః = వచ్చి
 వదుచున్న కంక = గద్దలు కాక = కాకులు ప్రాచీక = మఠియొకరకపు
 పక్షులు ప్రాయైః = తలుచుగాగల పక్షులతో = పక్షులతో ఆకాశం =
 అంతరిక్షము, అనవకాశం = అవకాశములేనిది అభూత్ = ఆయెను.

జా — మునిశ్వరులను నరికిన చేతులివి, వరునపు పలుకులు
 నలిగిన దవదలివి, సిగ్గువిడిచి వరవనితల జూచిన కన్నులివి. మునిశ్వ
 రుల వర్ణశాలలో తిరిగిన పాదములివి అని మిక్కిలి వాడియైన బాణము
 లతో ముక్కులు జేయబడిన ప్రముక్కుడి రక్కసుల అవయవములను
 అందఱుకు వలుమూరులు చూపించుచు, తపోధనుల మార్గవర్తి శుద్ధినిగా
 వింపుదని గద్దల తేనియాజ్ఞ వలన వలె వేర్వేరు దేశముల నుండి
 వచ్చి వదుచున్న కంక కాక ప్రాచీక ప్రాయములగు పక్షులతో ఆకాశ
 మంతయు నావరింప బడెను.

వి - కంకము = గద్ద కాకము = కాకి, ప్రాచీకము = ఒక పక్షి
 విశేషము, ఇతి నిమంటువులలో దొరుకుటలేదు. “ప్రాచికా-కల్కా-
 పిపీలికా” అని స్త్రీ వాచక శబ్దముగా ఒక శబ్దముగలదు, మధుమక్షికలు
 ప్రాచికలని కొందఱు న్యాఖ్యాతలు చెప్పుచున్నారు.

గ - తతో నికృత్త శిరసి త్రిశిరసి విప్రగంధినా శశిరస్రుత
 వసాన్రోతసా ప్రేత్యాపి క్రియమాణా శ్రమదూషణే దూషణే చ రోష
 భీషణా విక్షణభరః భరః రామవ మాహవాయాహ్వయత. 45

అ - తతః = రాక్షస బలిమును చంపిన పిదప, త్రిశిరసి =
 త్రిశిరస్కుడు, నకృత్త శిరసి = (రామబాణముచే) ఖండింపబడిన తల
 కలవాడుకగా, దూషణే = దూషణుడను నైగ్యాధిపతి ప్రేత్యాపి =
 మరచింతి తరువాత కూడ, విప్రగంధినా = కంపుకొట్టచున్నదియు.

శరీరస్సుత = దేహము నుండి కారుచున్న వసాస్రోతసా = మేదః
 ప్రపాహముతో, క్రియమాణ = చేయుచుచున్న, అశ్రమ దూషణేత =
 తపోవన బీభత్సము కలవాడు కాగా రోష భీషణ వీక్షణ ఖరః = క్రోధ
 వేశముతో భీతినికొలుపుచున్న చూపులతో చూడవీలలేని ఖరః = ఖరుడను
 రాక్షసుడు, రాఘవం = శ్రీరాముని అహవాయ = యుద్ధమునకు,
 ఆహ్వాయతః = పిలిచెను.

కా - శ్రీరాముడు తిశిరస్కుని మూడు తలలను తుంచివైచెను,
 రామబాహుముతో మరణించిన దూషణుడు, మరణించి కూడ, కంపుకొట్టు
 చున్నదియు; తన తనువునుండి ప్రవహించుచున్నదియు అగు వసా
 ప్రవాహముతో అశ్రమమును దూషించుచుండెను, (చెడగొట్టుచుండెను)
 రోషభీషణ వీక్షణ ఖరుడును (తీవ్రమైనవాడును) రాక్షసశేఖరుడు నగు
 న్నాఖరుడు యుద్ధమునకు శ్రీరాముని నాహ్వానించెను.

వి - ఆహ్వాయతః = యుద్ధమునకు పిలిచెను. ఆజఃస్పర్ధాయం
 ఖరుడు రాముని యుద్ధమునకు పిలుచుటలో కారణము నిట్లుహించు
 చున్నాడు.

ఈ శ్రీరాముడు సాక్షాత్తు విష్ణువత్సరము. ఇతనిచే చంపబడిన
 వాతంతయు మోక్షమును పొందెను. సందీయము లేదు. ఇంత ముంది
 రాక్షసులను చంపెను. ఈ ఒక్క ఖరుని విడిచి పెట్టినచో, వీడుచేయ
 గలిగిన దేమియని, రాముడు నన్ను చంపక వదలి పెట్టినచో, నాకు
 సిద్ధింపవలసిన మోక్షము సిద్ధింపదు. జూదమునకుగాని యుద్ధమునకు
 గాని, రమ్మని పిలిచినచో వెళ్లకుండుట క్షత్రియ ధర్మము కాదు.
 “అహతో పవరైత ద్యూతాదపి రణాదపి” కావున నేను పిలిచినచో
 రాముడు యుద్ధమునకు తప్పక రాగలడు, అప్పుడు నాకు మోక్షము
 కష్టక సిద్ధించునని ఖరుని యభిప్రాయము.

గ - తత్ర వివశ్చిద్ధిరపి అనిశ్చియమాన జయాపజయం, అనిమిషైరపి అననుమీయమాన శరసంధాన మోక్షం, అభూదభూత పూర్వం ద్వంద్వయుద్ధమ్.

అ - తత్ర = అనమయము నందు, వివశ్చిద్ధిరపి = సందేహ నిర్ణాయకులగు పండితుల చేతకూడ, అనిశ్చియమాన = నిశ్చయింపబడని, జయాపజయం = గెలుపు-పీటమి కలదియును, అనిమిషైరపి = తేవ్వవాల్పు లేని దేవతల చేతకూడ. అననుసంధియమాన = గుర్తింపబడని, శరసంధానమోక్షం = టాణములను కూర్చుట విడిచి పెట్టుట కలదియు, అభూతపూర్వం = ఇంతకు మున్నెన్నడును జరుగనది యునగు ద్వంద్వయుద్ధం = అసహాయశూరులగు ఖర రాములిద్దఱకు యుద్ధము, అభూత్ = జరిగెను.

కా - అసహాయశూరులగు ఖరునకు శ్రీరామునకు మధ్య మున్నెన్నడు కనివిని యెఱుగని యుద్ధము జరిగెను. పండిద్గార్థనిరాయ, కులగు పండితులు కూడ వారిజయాపజయములను నిర్ణయింపజాలరైరి జయాపజయములు దైవాధీనములుగదా తేవ్వవాల్పులేని దేవతలుకూడ శరసంధాన మోక్షములను గుర్తింపజాలరైరి. తేవ్వవాల్పుగల మానవులు గుర్తింపజాలరైరని వేణీ చెప్పనేల.

వి - మహాత్ముడగు శ్రీరాముని ధనుస్సును చేతితో వట్టుకొ మచోట తనహస్తలాఘవమును చూపించి ఖరుడు భేదించెనని శ్రీరామాయణములోనున్నది. తథాచ శ్రీరామాయణే

“తతోన్య శశరం చాపం ముష్టదేశే మహాత్మనః

ఖరశ్చైశ్చైర రామస్య దర్శయన్ హస్తలాఘవమ్.”

గ - తతః ఖరో గృహీత కోదండః, సకృదమభూయమాన సమసోన్నమనాయానః, సమరసమాపన చతురం చతురాననాస్త్రి

సంధాన దశార్థం దాశార్థశరాసనం గ్రాహయితు కామ ఇవ రామ
హస్తాత్ ప్రొక్తనం చాపం శరైరప జహర. 47

గ - సోఽపి కోపసాపక్షేన యావకితాననః

కుంభసంభవదత్తం ధనుర్దాదత్త.

అ - తతః = ఆద్యం ద్యయుద్ధానంతరము, గృహితకోదండః =
ధనుర్దాదియైన ఖరః = ఖరుడు, సశ్యత్ = ఒక్కసారిః ఆనుభూయ
మాన = అనుభవించబడిన నమనోన్నమనోత్సాహః = విందివారిని
లాగేవ్రయత్నము గల్గివాడై, సమతస్సమాతవ శ్చతుర్థం = యుద్ధమును
పూర్తిచేయించుట యందు నేర్పరితనము గలదియు, శకుభానవాత్త =
బ్రహ్మాత్తమును సంధాన = సంధింపుటయును దశార్థం = ఆసప్తకు
యోగ్యమైనదియు అగు, దాశార్థశరాసనం = ఖైష్టవధనుస్సును,
గ్రాహయితు కామ ఇవ = గ్రహింపజేయ గోరినవానివలె, రామహస్తాత్ =
శ్రీరాముని చేతినుండి, ప్రొక్తనం చాపం = మునుపటి ధనుస్సును
శరైః = బాణములతో, అపజహర = అపహరించెను.

సోఽపి = ఆ శ్రీరాముడును, కోపసాపక్షేన = క్రోధాగ్నితోః
యావకితాననః = ఎఱ్ఱబారినముఖము కలవాడై, కుంభసంభవదత్తం =
అగస్త్యునిచే ఇవ్వబడిన ధనుః = ధనుస్సును, ఆదత్త = స్వీకరించెను.

తా - దేవదానపులను పురికింపజే సేద్యం ద్యయుద్ధము జరిగిన
పిదప, ఖరుడు చండకోదండమును బేటాని యుద్ధసరిసమ్మపినిగోరి,
అగస్త్యు డిచ్చిత ఖైష్టవధనుస్సును, శ్రీరామునిచే గ్రహింపగోరినవాని
వలె, శ్రీరాముని చేతిలోని పాకవిల్లును, హస్తలాఘవమును ప్రదర్శించి
తన తనబాణములతో వపహరించెను.

శ్రీరాముడును క్రోధాగ్నిచే ఎఱ్ఱబారినముఖ ముగలవాడై, అగస్త్యు

మునిచే నివ్వబడిన వైష్ణవచాపమును చేబూనెను.

వ — ఖరవరుషి శరాసనే గృహితే
ఖర కిరణాన్వయ శేఖరేణ తేన,
ఖరరఘువరయో రణం సమాప్తం
ఖరా నఖరాయుధయోరివ క్షణేన. 43.

అ - ఖర కిరణాన్వయ శేఖరేణ = సూర్యవంశవిభూషణుడగు
తేన = ఆ శ్రీరామునిచే, ఖరవరుషి = నిబిడమైన కణుపులు గల.
శరాసనే = ధనుస్సు గృహితే = స్వీకరింపబడగా, ఖరరఘువరయోః =
ఖరాసుర-రఘురాములకు క్షణేన = ఒక్కక్షణములో ఖరనఖరాయుధ
యోరివ = రాసభసంహములకు వలె రణం = యుద్ధము, సమాప్తమ
భూత్ = పూర్తియయ్యెను.

కా - సూర్యకులశేఖరుడగు శ్రీరాముడు దుష్పథర్షమై
వైష్ణవధనుస్సును చేబూనినవెంటనే ఖరాసురసంహారము నొనరించెను.
చూవరులకు ఖర-రఘువీరుల మధ్య జరిగిన యా బోరాటము రాసభ
సంహముల మధ్యజరిగిన బోరాటముమీ గుర్తుకుతెచ్చెను.

వి - ఈశ్లోకములో పుష్పికాగ్రయను నర్దశమవృత్తము దీని
లక్షణమును స్లోకములో చూడుడు.

ఇచ్చట భోజభూజాని నాణుగు పాదములలో ఆది యందు ఖర
శబ్దమునుంచి యమకాలంకారముతో శబ్దవైచిత్ర్యమును సాధించినాడు.
శేఖరేణ అను శబ్దములో నఖరాయుధశబ్దములోను ఖరశబ్దములు కనబ
డుట కవిశ్వనరుని ప్రతిభను చాటుచున్నది.

ఖరరఘువీరులను రాసభసంహములతో బోల్చుట ఖరరఘువీరు
లకు గల యంతరమును స్పష్టముగా తెలియజేయుచున్నది.

ఇంద్రదత్తమైన ధనుస్సుతో శ్రీరాముడు ఖరాసురుని తేల్చికగా జయించి నాడను విషయములో శ్రీరామాయణమిట్లు చెప్పుచున్నది. మహాత్ముడగు శ్రీరాముడు దేవేంద్రుడిచ్చిన ధనుస్సు నందు శరంబును సంధించి ఖరుని మీదికి విడిచెను. వజ్రముచే వృత్రాసురుని వలెను, ముడుగుతో నముచివలెను, ఇంద్రదత్తమైన ధనుస్సుతో ఖరుడు చంపబడి నేలగూలెను.

ఇంద్రశరేణ ఖరవధే శ్రీరామాయణ వచనమ్ -

“ధనుర్దత్తం మఘషేతా సురజ్యేష్ఠేన ధీమతా
సందధేచ సధర్మాక్మా ముమోచ చ ఖరం వ్రతి.

సవృత ఇవ వజ్రేణ ఫేనేన నముచిర్య థా
బతో వేంద్రాశ్రనిహతో నివపాత హతః ఖరః ఇతి.

చ — ఖరవధ పరిశుద్ధే దండకారణ్యభాగే

మునిభిరభిహితానామాశిషాం తాదృశీనామ్,

స్వయమచరమపాత్రం స్వైర్గుణైర్మంధరాభూత్

తదను మనుకులేను సానుజ శౌర్యరాశిః. 51

అ - దండకారణ్యభాగే = దండకావన ప్రదేశము, ఖరవధ పరిశుద్ధే = ఖరాసురవధతో పవిత్ర మైనదికాగా, మునిభిః = మునులచే. అభిహితానాం = పలుకబడిన, తాదృశీనాం = అటువంటి, అశిషాం = ఆశీస్సులకు స్వైర్గుణైః = తనగుణములచే, స్వయం = తనంతట కామగా, మంధరా = మంధర(కైకేయాదాసి) అచరమపాత్రం = మొదటి చోటు అభూత్ = ఆయెను తదను = తరువాత, సానుజః = తమ్మునితో కూడిన వాడు, శౌర్యరాశిః = శౌర్యవంతుడు మనుకులేందుః = మనువంశవంధ్రుడునగు శ్రీరాముడు, అశిషాం = మునుల యొక్క ఆశీస్సులకు పాత్రమభూత్ = యోగ్యుడాయెను, తథాహి = అది నిజమే కదా:

కా - శ్రీరామార్ సర్వహోదానంతరము, బాధారహితమై పరిశుద్ధమైన యౌదంధకారణ్యస్థులలోని మునులందరు పరమానంద భరితులై, ఆమెపుణులైన ఆశీస్సులను కుఱివించిరి. కైకేయు మనస్సును విరిచి శ్రీరాముని అధర్మమునకు వర్తిపి విరుద్ధాచరణము నొనరించినను, మంధరకు మునుల యాశీస్సులు ముమ్మందుగా ముట్టినవి దైవానుకూల్యమున్ననాడు చెడుకూడ మంచిని కలిగింప కలదుగదా? శూరాగ్రేనరులు, మనుకులభూషణులునగు యానులక్ష్మణులకు మునులయ్యాశీస్సులు తవాత ముట్టినవి. కష్టముననుభవించు వారొకరు, ఫలముననుభవించువారు మఱియొకరుగదా!

వి - ఈశ్లోకములో చూలినీ వృత్తము. దీనిలక్షణమును వశ్లోకములో చూడుడు.

దండకావనాన్ని దానవరహితంగా చేసినందుకు మునులందఱు శ్రీరాముని ఆశీర్వాదింపుటకు బదులు కైకేయిదాసి మంధరను ఆశీర్వాదించాడు. కైకేయికి దుర్బాలోచన కలిగించి రామవట్టాభిషేకాన్ని మంధర పొందుచేసి యుండకవిశేష, రాక్షస సంహారమే జరిగియుండెడిదికాదు. కనుక మునులు ముమ్మందుగా మంధర నాశీర్వాదించుట సముచితము, సనుంజనము. చేసిన తప్పు కూడ దైవానుకూల్యమున్నచో ఒప్పుగా మారును.

“దైవానుకూల్యే కిం నామన శివాయ ప్రవరతే”

అను న్యాయము సత్యేతరముగాదు. విరుద్ధాచరణము నొనరించిన మంధరయు మునీశ్వరుల యాశీస్సులకు తావలమాయెను. మంధర మూలముగానే పట్టాభిషేకవిఘటన జరిగినది. కనుకనే శ్రీరాముడు వనానికి వచ్చుట జరిగినది. వచ్చినందుననే రాక్షససంహారమొనర్చినాడు, కనుక మనబాధలు గట్టిక్కినవని సంతసించినమునులు ముందుగా మంధరను, తరువాత శ్రీరాముని ఆశీర్వాదించినారు.

వ — ప్రాజ్ఞాంధరేతి మహిషీతి వరద్యయాతి
 ధర్మవ్యయ వ్యధిత భూవతి భారతీతి
 కాకుత్స్థ కాననకథేతి చ సంతి సంజ్ఞాః
 పాలస్త్యహిన భువనత్రయభాగ్యవక్త్రైః

51

అ — ప్రాక్ = ముందుగా, మంధరేతి = కై కేయిదాసియగు-
 మంధరయనియు, మహిషీతి = దశరథుని పట్టపురాణియగు కై కేయి
 తనియు, వరద్యయాతి = రామునకు వనవాసము, భరతునకు పట్టాభి-
 షేకము అను రెండు వరములనియు, ధర్మవ్యయవ్యధిత = ధర్మచ్యుతి
 వలన బాధపడిన, భూవతి భారతీతి = దశరథ మహారాజయొక్క రామ
 వనవాస ప్రేరకవాక్యమనియు, కాకుత్స్థకాననకథేతి = శ్రీరాముని వన-
 వాసవార్తయనియు, పాలస్త్యహిన = రావణ రహితమైన, భువన
 త్రయ = ముల్లోకములయొక్క, భాగ్యవంక్త్రైః = నిర్బాధస్థితిహేతు
 భూతమైన భాగధేయశ్రేణికి, సంజ్ఞాః = నామధేయములు, సంతి = కలవు

రావణాసురుని సంహారానంతరము ముల్లోకములకు మహాదృష్టము
 కలిగినది. ఆ అదృష్టవంక్త్రీ యిది - మంధర మొదటిది దశరథ
 మహారాజు పట్టమహిషియగు కై కేయి రెండవది. రాముడరణ్యమున
 కేగుట, భరతునకు పట్టాభిషేకము జేయట అను నీరెండువరముల
 జంట మూడవది. ధర్మలోపమువలన భయపడు దశరథమహారాజుగారి
 శ్రీరాముని అరణ్యమునకు పంపు వాక్యము నాల్గవది. పితృవాక్య పరి-
 పాలనకై శ్రీరాముడు కాననముల కేగుట ఐదవది.

✽

వి — ఈ శ్లోకములో వసంతతిలకా వృత్తము. దీని లక్షణమును
 వ శ్లోకములో చూడుడు.

గ — అథ శూర్పణఖా లంకాపురమపి జనస్థానమివ విజనస్థానం
 కాకుత్స్థిన కారయితుం, దశకంఠోవకంఠే కృత్యేవనిపత్య రామలక్ష్మణ

యోగ్యాభావత్యం - వైదేహ్యదేహసౌందర్యం, ఖరప్రముఖైస్సౌకం, అగ్నికస్య చతుర్దశసహస్ర సంఖ్యాకస్య, పంచతాకరణ కారణభూతా మాత్మావజ్ఞాం చ విజ్ఞావయామాస. 52

అ—అథ=ఖరప్రముఖ రాక్షస సంహారానంతరము, శూర్పణఖ= శూర్పణఖ, లంకాపురముపి = రావణరాజధానియగు లంకా పట్టణమును గూడ, జనస్థానమివ = జనస్థానమునువలె, విజనస్థానం = జనరహితమైన ప్రదేశమునుగా, కాకుత్స్థేన = శ్రీరామునిచే, కారయితం = చేయించుటకు, దశకంఠోపకంఠే=రావణుని సమీపమునందు, కృత్యేవ= మారణాధి దేవతవలె, నిపత్య = నేలమీదపడి, రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణులయొక్క, యథార్థస్వరూపమును, వైదేహ్యః = విదేహ రాజ పుత్రియగు సీతాదేవియొక్క, దేహసౌందర్యం = శరీరసౌందర్యమును, ఖరప్రముఖైస్సౌకం = ఖరుడు మున్నగు వారికోకూడ, చతుర్దశ సంఖ్యాకస్య = పదునాలుగువేల మంది గల, అగ్నికస్య = సైన్యమును, పంచతాకరణ = పంపుటకు, కారణభూతాం = కారణమైన, ఆత్మావజ్ఞాంచ = తనకు కలిగిన తిరస్కారమును, విజ్ఞావయామాస = విన్నవించెను.

తా — ఖరప్రముఖ రాక్షససంహారానంతరము శూర్పణఖ, జనస్థానమునువలె లంకాపట్టణమునుకూడ నిర్జనస్థానమును చేయించగోరెను వెంటనేలంకాపురమును ప్రవేశించి దశాగమని మ్రోల మారణాధిదేవతవలె క్రిందపడెను. రామలక్ష్మణులయొక్క అసహాయశూరత్వమును, సీతాదేవియొక్క యద్భుతసౌందర్యమును వర్ణించెను. మఱియు రామలక్ష్మణులు ఖరదూషణప్రియస్కులను, పదునాలుగువేల రాక్షసులను, వారి యధిపతులను సంహరించుటను నొక్కి వక్కాణించెను. ఆ యన్నదములు తన ముక్కుచెవులు కోసిన వైనమునుకూడ వివరించెను.

బి — శూర్పణఖ అన్నయగు రావణునకు రామలక్ష్మణుల
యథార్థస్వరూపమును, చెప్పబడిన శ్రీరామాయణవచన మిట్లున్నది.
అజానుబాహువు, అరవిందదళాయతాక్షుడు, నారజీరను కృష్ణాజినమును
ధరించినవాడు, కందర్ప సుందరాకారుడున్న దశరథ మహారాజు
కమాండగు శ్రీరాముడు.

తథాచ శ్రీరామాయణవచనమ్—

దీర్ఘ బాహుర్విలాశాక్షశ్రీరకృష్ణాజినాంబరః

కందర్పసమరూపశ్చ రామో దశ రథాత్మజః

సీతాదేవియుక్త దేహసౌందర్యమిట్లు వర్ణింపబడినది. అన్యూనానతి
రిక్త అవయవ సన్నివేశము గలిగియు, జగన్మోహన దివ్యమంగళ
విగ్రహరామణీయకముతో నొప్పారుచున్నది. యథోచితమగు సంగ
ప్రత్యంగ సన్నివేశము గలిగి సంశ్లిష్ట సంధిబంధము కలిగియున్నచో
నది సౌందర్యము.

అజ్గ ప్రత్యంగకానాం యస్సన్నివేశో యథోచితమ్

సంశ్లిష్ట సంధిబంధం యత్, తత్సౌందర్య మిహోచ్యతే

ప — స దండకాయాం కృతదండకాయాం

స్వసారమేనాం ప్రథిత స్వసారః

నిశామ్య, రామస్యనిశమ్య పృతం

చక్రేరుషం రాక్షస చక్రవర్తి.

అ — ప్రథితస్వసారః = ముల్లోకములయందు ప్రఖ్యాతమైన
రాన భుజబలముగల, సః రాక్షసచక్రవర్తి = రాక్షససౌర్యభౌముడగు
రావణుడు, దండకాయాం = దండకారణ్యమునందు, కృత-దండ-కాయాం =
కృత = లక్ష్మణునిచే చేయబడిన, దండ = కర్ణనాకాసిచ్చేదరూపమైన

శిక్షగల, కాయాం = దేహముగలదియగు, వినాం = ఈ, స్వసారం = చెల్లెలగు పూర్వజను, నిశామ్య = చూచి, రామస్య = రామునియొక్క వృత్తం = ఉపాఖ్యానమును, నిశమ్య = విని, దుష్టంచక్రే = కోపించెను

తా — ముల్లోకములలో ప్రసిద్ధికెక్కిన బాహుబలముతో నిండిన రావణుడను రాక్షసచక్రవర్తి, దండకావనములో ముక్కుచెవులు కోయబడిన తన చెల్లెలిని జూచెను ఆమెచే చెప్పబడిన శ్రీరామోదంతమును వినెను. మదియంబగు నవక్రవిక్రమంబెఱుగని వనేచరుడగు రాముడెంత పనిజేసెనని నిశాచరచక్రవర్తి మిక్కిలి కోపగించెను.

వి — ఈ శ్లోకములో ఉపజాతి వృత్తము, దీని లక్షణమును వశ్యోకములో చూడుడు.

దండకాయాం — దండకాయాం, స్వసారం — స్వసారః నిశమ్య-నిశామ్య, చక్రే — చక్ర, అను నాలుగుజంటలు భోజభూపాలుని శబ్ద — చమత్కార — వైచిత్రిని ప్రకటించుచున్నవి. దండకాయాం అను పదము దండకారణ్యమునందు అను నర్థము నిచ్చుచున్నది. కృత — దండ — కాయాం అను మూడుపదముల కలయిక యీ పదమును తయారుచేసినది. మొదటి పదమువలె భాసించుచున్నది. “నిశామ్య” అను పదమునకు “చూచి” అని యర్థము. “నిశమ్య” అను పదమునకు “విని” యని అర్థము. నిశామ్య అను పదము దైవాదికమగు.

ధాతువుకంటె నిప్పన్నమైన శ్లోబంతము. “శమోదదర్శనే అను సూత్రముచే “చూచుట” అనునర్థములో మిత్త్వము లేకపోవుట వలన ప్రాస్వాదేశమురాదు. చక్రే = చేసెను అని అర్థము. చక్ర = చక్రము అని అర్థము. ఇది చక్రవర్తిపదములోని మొదటిభాగము. రాజు గారు నూతనపదములను సృష్టించుటలో సిద్ధహస్తులు. సరస్వతి వశ

వర్తినియో యుండెనని చెప్పక తప్పదు. వీరు నరన్వతి అరావనకా
రముని పెద్దలు చెప్పెదరు.

గ—తతః ప్రస్థావ్య జనస్థానే రాక్షసా నష్ట నష్టనీతిరయం తాట
శేయ హృదకమ్మగం పురస్కృత్య సీతాహ్వయాం హరిణీం గ్రహీతుం
తస్యావసథ మానసాద. 54

మారీచో² ప్యాకర్ణిత రావణమతః ప్రయత్నశతై రపి అనివార్య
మాజే తస్మిన్ సుబాహుమేవ బహుమన్యమానో గత్వంతరాభావాత్త
దభ్యర్థనా మజ్జీకృత్య జాతరూపమయ మగ్నరూపం గృహీత్వా సీతాం
పంచయితుం పంచవతీ మగాహత 55

దశముఖో² ఏ కజలధరవథ స్థాపితరథః దాశరథిఘృణితనే కృతాన్త
స్థా. 56

అ — తతః = కోపించిన విమ్మట, జనస్థానే = జన
స్థానమునకు, అష్టరాక్షసాన్ = ఎనిమిది మంది రాక్షసులను ప్రస్థాన
= బయలు దేరదీసి నష్టనీతిః = నీతి రహితుడైన, అయం = ఈ రావణుడు
తాటశేయ హృదక మ్మగం = తాటక యొక్క కుమారుడైన మారీచుడనే,
బంగారులేడిని, పురస్కృత్య = ముందుంచుకొని, సీతాహ్వయాం =
సీత యను పేరుగల హరిణీం = ఆడలేడిని (లక్ష్మిని) గ్రహీతుం = పట్టు
కొనుటకు తన్య = ఆ మారీచుని యొక్క అవసథం = ఇంటిని గూర్చి
ఆసనాద = ప్రదేశించెను.

మారీచో² = మారీచుడును, ఆకర్ణితరావణమతః = వినబడిన
రావణుని యొక్క అభిప్రాయము గలవాడై తస్మిన్ = ఆ రావణుడు
ప్రయత్నశతై రపి = చాల ప్రయత్నములచేతకూడ, అనివార్యమాజే =
నివారించబడని వాడుకగా, సుబాహుమేవ = విశ్వామిత్రునియాగముల
రాముని చేతిలో చనిపోయిన తన నోదరుడగు సుబాహువునే, బహు

మన్యమాః = క్లాపించుచున్నవాడై, గత్యంతరాభావాత్ = తననువిడి
పించుకొనుటకు, ఉపాయాంతరమును గానక తదభ్యర్థనాం = రావణుని
యొక్క కోరికను, అంగీకృత్య = అంగీకరించి (ఒప్పుకొని) జాతరూప
మయ-మృగరూపం = బంగారు లేడి రూపమును, గృహీత్వా = స్వీక
రించి, సీతాం = సీతను, వంచయితుం = మోసగించుటకు వంచనతో =
వంచనతో క్షేత్రములో అగాహత = ప్రవేశించెను.

దశముఖోఽపి = రావణుడును, జలధర వధ = ఆకాశమునందు
స్థాపిత = ఉంచబడిన, రథః = రథము కలవాడై, దాశరథి = రామ
లక్ష్మణులను, విధుటనే = వేరు చేయుటలో కృతాస్థః = ఆదరము గల
వాడై, తస్మా = అందును.

తా- కోపించిన తరువాత, ఎనిమిది మంది రాక్షసులను ఖరాల
యమును కాపాడుటకై పంపెను. వశ్రమార్గ వర్తియగు నీ రావణుడు
సీతయును నాడలేడిని పట్టుకొనుటకు మారీచుని బంగారు లేడినిగా జేసి
మున్నుండుగా వంకగోరి, జిత్తులమారి మారీచుని యిందికి స్వయముగా
నేగెను! తక్షములో పేటగాండ్లు ఒక జంతువులు పట్టుకొనుటకు మతి
యొక్క జంతువును వంపుట పరిపాది యై యున్నదిగదా?

మారీచుడు రావణుని యభిప్రాయమును చెవులార విన్నెను. కాన
మనసార అంగీకరించుటకు మనసొప్పలేదు. వానిశాయకార్యమునుండి
తప్పించుటకు పెక్కు ప్రయత్నములో నరించెను. అనియున్నియు
బూడిదలో పోస్సినవన్నీరయ్యెను, విశ్వామిత్రసత్రములో రామునిచేతిలో
మరదించిన తనయన్ననే తనకన్నమిన్నగానెంచెను. తవ్వడు పని
చేయవలసినవచ్చినదియు తనభేదమున నానందము గోల్పోయి పెక్కుగా
వగచెను రావణుని మనంబును మాడ్చుటకుగానీ, ఈ యాకార్యము
నుండి అత్తనిమోచనమును గావించుకొనుటకు గానీ ఆపాయములేని
యుపాయములు గాన, వేరక, చిట్టకేలకు చిట్టచివలుకు రావణుని కోరిక

సంగీకరించెను మచ్చర మెఱుగని మచ్చలుగల ముచ్చట గొలుపు
బంగారు లేడిగా మారి జిత్తులమారి మారీచుడు సీతను వంశింపగోరి
బంగారు లేడిగా నంచవడిలో ప్రవేశించెను.

అంతట చశపదనుడు తనయరదమును నింగిన నిలిపి దశరథ
నందనులగు రానులక్ష్యులను విడదీయుటకు వేచియుండెను.

వ- విపినమవజగా హే రాక్షసానాం కరోతీః

అసకృదస కృదావిర్భాష్యమాలోక్యకోచన్,

కృతరుచిరిన వర్తన్యంకు కానాం కుశానాం

పథిక చరణ లాచిన్యంకురే న్యంకురేషుః 57

అ- అథ = అటు పిమ్మట విషన్యంకుః = బంగారు లేడిరూపములో
నున్న మారీచుడు రాక్షసానాం = ఖరుడుమున్నుగా గల రాక్షసుల
యొక్క కరోతీః = పుట్టెలను అసకృదసకృత్ = పలుమారులు, అవిర్భా
ష్యం = కన్నీరు బిగునట్లుగా, ఆలోక్య = చూచి, కోచన్ = దుఃఖించుచు
వర్తనీ = వనమార్గమునందు, అంకుశానాం = అంకుశేతుల్యము
లైన కుశానాం = దర్బలయొక్క, పథికచరణలాచిరి = బాటసారుల
యొక్క పాదములను చీల్చునట్టి, అంకురే = అంకురములయందు (యొ
లకలయుండు) కృతరుచిరిన = అభిలాష కలవాడు వలె, విపినం =
అటవిలో, అవజగా హే = ప్రవేశించెను.

క- ఇంతలో బంగారులేడిగా మారిన మారీచుడు శ్రోవలో
కనబడిన రాక్షసుల పుట్టెలను జూచి కన్నుల నీరుకారుచు శోకించు
చుండెను. బాటసారుల పాదములలో గ్రుచ్చుకొనుచున్న వాడియైన
దర్బారీకురములను మేయచు వెనుకకు తిరిగి చూచుచు, మెల్ల మెల్లగా
నడుచుచుండెను.

వి - ఈ క్లకములో మాలినీ వృక్షము. దీని లక్షణమును పక్షికములో

చూడుడు.

కుశానాం—కుశానాం, న్యంకురే—న్యంకురే అను యమకము రసికుల
మనస్సును రంజింపజేయుచున్నది.

ప - తదను జనకపుత్రీయాచ్ఛయా తం జిహ్వుక్షు
ర్ధరిణి మవజగాహే చాపమాదాయ రామః
సమయ ఇతివ భేజీ వక్త్రమాతత్య మృత్యుః
కుశిక సుతమఖాజౌభ్రష్టమేనం జిహ్వాంశుః

అ - తదను = ఆ బంగారు లేడి ప్రవేశించిన తరువాత జనక
పుత్రీ = సీతాదేవి యొక్క యాచ్ఛయా = కోరికతో తం = ఆ బంగారు
లేడిని జిహ్వుక్షు = పట్టుకొనగోరినవాడై, చాపమాదాయ = ధనుస్సును
తీసికొని, హరిణిం = లేడిని, అవజగాహే = వెంటబడించెను. మృత్యుః =
యముడున్న సమయః = ఇదియే మ్రింగుటకు తగినకాలము
ఇతి = అనితలచి వక్త్రీ మాతత్య = నోరుతెలుచుకొని, కుశికసుత
మఖాజౌ = విశ్వామిత్రుని యాగములోని యుద్ధముతో, భ్రష్టం =
పుప్పించుకొనిపోయిన వినం = ఈ మారీచుని, జిహ్వాంశుః = చంప
గోరినవాడై, భేజీ = మారీచుని దగ్గఱకు వచ్చెను.

కా - ముచ్చట గొలుపు మచ్చలుగల కనకాపు కులుకు లేడి తనకు
కావలెనని తెచ్చి పెట్టడని అనుచ్చెక్కుంటితన వ్రాయుని పరి పరివిధముల
యాచించెను. వెంటనే కానకి యందలి ప్రేముడితో జాగుసేయుక
చావముచేబూని లేడి వెంట వడెను. అదే సరియైన సమయమనియొందిన
మృత్యువు కూడ నోరుతెలుచుకొని విశ్వామిత్రాధ్వరములో తప్పించు
కొని పోయిన నీచమారీచుని మ్రింగగోరి వాని వెంటవడెను.

వి. - ఈశ్లోకములో మాలినీ వృత్తము, దీని ఇక్షణమును వశ్లోకము
లో చూడుడు.

వ - అకృష్య దూరముటజాదధ దర్శితాళః

క్రవ్యా శవిషణరమునాధశరేఖ విద్ధః

కార్తస్వరేణ తమతాం విజహా హతోస్మి

కార్తస్వరేణ సహ రామవచోనిభేన. 68

అ - అథ = తరువాత విషక్రవ్యాళః = కనక మృగరూపములో
మన్న మారీచుడను రాక్షసుడు, అటజాత = పర్ణశాలముండి దూరనా
కృష్య = దూరముగా తీసికొనిపోయి, దర్శితాళః = చూపించబడిన
గ్రహణకాండ గలవాడై, రఘునాథశరేణ = శ్రీరాముని జాదముతో విద్ధః =
కొట్టబడినవాడై హతోస్మి = చంపబడితిని ఇతి = అని. రామవచోనిభేన =
శ్రీరాముని మాటతో సమానమైన, అర్తస్వరేణసహ = హా సేత, హా లక్షణ
అను దీనాక్రందనముతో కూడ కార్తస్వర = బంగారపు విణతమతాం =
లేడిరూపమును, విజహా = విడిచిపెట్టెను.

తా - ఆ మాయలేడి ఇదిగో దొరికినది ఇదిగో దొరికినది అనునాశను
పుట్టించుచు శ్రీరాముని పర్ణశాలముండి చాల దూరము తీసికొనిపోయెను.
కుపితుడై రఘునాయకుడు తనసాయకముతో అమృగమును గట్టిగా కొట్టెను
వెంటనే మాయలేడి లేడిరూపమును విడిచి “హా హతోస్మి హా హతోస్మి
హామైథిలిహా లక్షణ” అని రాముని కంఠస్వరముతో బిగ్గబగా ఆరచుచు
రాక్షసరూపముతో నేలగులెను.

వి - ఈ శ్లోకములో వసంతతిలకావృతము. దీని లక్షణమును
వశ్లేకములో చూడుదు. కార్తస్వరేణ - అర్తస్వరేణ అనునీ పదద్వయ
సృష్టి రాజుగారి ప్రతిభను వెల్లడించుచున్నది.

శ్రీరామునివలె హాహతోస్మి - మైథిలి లక్షణ అని కేకలు వేయుచు
రామబాణతాకుడిదై మారీచుడు మరచించె ననుటలో శ్రీరామాయణ
మిట్లు పలుకుచున్నది. చనిపోవుచున్న మారీచుడాకవటశరీరమును విడిచి

పెట్టెను. ఆ మాటను విని సీత లక్ష్మణుని అరణ్యము నకు పంపును. రావణుడు సీతను హరించుట కవక శము కుడురును. ఇదియే సరియైన సమయముని హా హాత్ 2 స్మి మైథిలి లక్ష్మణ! అని రాముని కలతస్వరముతో పలికెను. మాయలేడి రూపమును వీడి, రాక్షసరూపమును ధరించి మారిచుడు జీవితమును విడిచిపెట్టెను.

తథా చ శ్రీరామాయణమ్ -

“మియమాణస్తు మారిచో జహాతాం కృత్రిహం తనుమ్
కృత్వా తద్యచనం రక్షోదధ్యాయేనతు లక్ష్మణమ్,
ఇహప్రస్థాపయేత్ప్రీతాహున్యేతాం రావణో హరేత్.
సంప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయు చకార చ తతస్స్వరమ్.
సదృశం రాసువస్యైహ సీతే లక్ష్మణేతి చ. మృగయాపంతు తత్త్వై రాక్షసం
రూపమాత్మన్య చక్రే చ సుసుహృదౌ మారిచో గివీరంత్యజన్

గ - వితదాకర్ణ్య విడిచి హృదయహృదయరయిన ప్రేర్ణ కర్తవ్య
కర్తవ్యమజానానా జానో జానహి గ్రాహరమి సామితి చ-విదేశ. ౧౦

తతశ్చార్థ్యే న కర్మమదయ దిష్టం దిష్టదేవాగ్నిధ్యాపకేతిః పరం
పరిభవతి భవతిమ్. ౧౧

త్రిభువననైకధనుర్ధరస్య శౌర్యరాశేరాశ్యస్య కత్కర్తృధీత కోణప
ముణినిమిత్తాం విషక్తిమితి ప్రణిపత్య వ్రత్యాచక్షణం (లక్ష్మణం) హృద
యతోదహారిన్యా వాన్యా మోహవిహ్వలాసా బహ్వతర్దయత్. ౧౨

భూయోవి లక్ష్మణః ప్రజావతీం వరుషభాపిణీ మేవమభాషత రిగ్

ఆ - వితదాకర్ణ్య = హమైథిలి హలక్ష్మణ అనునా ర్థవాదమును
విని, హృదయదయితే = ప్రాణనాథుని యందలి, సేన్యా = ప్రేమతో
విదీర్ణహృదయా = బ్రద్ధలైన గుండె కలిదియై కర్తవ్య కర్తవ్యం =
చేయదగినది యేదియో చేయదగనిది యేదియో అజానానా = తెలియ
నిదియై, జానకీ = సీత. వ్రాతరం = మీఅన్నను గూర్చి, జానీహి =

తెలిసికొనుము, ఇతి = అని, సామిత్రిం = లక్ష్యముని అదిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.

తతశ్చ = తరువాత, ఆర్యే = ఓ పూజ్యురాలా! ఇదం అదిష్టం = నీచే చెప్పబడిన పని నకార్యం = చేయదగినది కాదు. దిష్టదోషాత్ = తకాలస్యత్వానము వలన (దైవప్రాతికూల్యము వలన) మిథ్యావ్రతీతిః = వివర్యయజ్ఞానము, భవతీ = నిన్ను. పరం = అధికముగా, బాధతే పరిభవతి = తిరస్కరించుచున్నది.

ప్రతిభువనై కథనుద్ధరస్య = ముల్లోకములలో వికథను ధరుడును, శౌర్యరాశేః = మహాశౌర్య సంపన్నుడును, ఆర్యస్య = పూజ్యుడును అగు శ్రీరామునకు కోడల-ఘుణ-సమిత్తాం = రాక్షసుడను కీటవిశేషము వలన కలిగిన విసత్త్రిం = ప్రాణసంకటమును, ః = ఎవడు, శ్రద్ధధిత = నమ్మును? ఇతి = అని ప్రశ్నించుట = నమస్కరించి, ప్రత్యావజ్ఞాణం = తిరస్కరించుచున్న లక్ష్యం = లక్ష్యముని, హృదయతోదకారణ్యా = మనోవ్యధను కలిగించుచున్న, వాద్యా = వాక్కుతో మోహభిప్రాయాలసా = ఆజ్ఞానముతో ఒడలు తెలియని ఆ సీత, బహు = హెచ్చుగా, అతర్హయత్ = నిందించెను,

భూయోఽపి = తిరిగి, లక్ష్యణః = లక్ష్యముడు వరుషభాషిణీం = కర్ణకరోరముగా మాట్లాడుచున్న ప్రజావతీం = వదినగార్ని గూర్చి, ఏవం = చెప్పబోవు ప్రకారముగా అభాషత = పలికెను.

కా. - “హా హతోస్మి-మైథిలి, లక్ష్యణః” అను శ్రీరాముని కంఠస్వరమును విన్న సీత, ఏమియు తోచక, లక్ష్యణా మియన్న ఏమయ్యెనో కనుగొనుమని దానిని యాజ్ఞాపించెను.

అటు పిమ్మట, లక్ష్యముడు ఓ పూజ్యురాలా! మీయన్న ఏమయ్యెనో కనుగొనుమన్న నీయాజ్ఞ సరియైనది కాదు, దుర్దైవమున వివరీతజ్ఞానము నిన్ను బాధించుచున్నది.

సకలలోకై కథమర్థరుదును అదార్య వీర్యసంపన్ను, దుమతయిన శ్రీరామునకు రాక్షసకీటకము వలన మువ్వు వాటిల్ల గలదని ఎవ్వరును నమ్మజాలరు, అని పొదాభివందనము చేసెను. వెళ్లుటకు వెనకాడుచున్న లక్ష్మణుని జూచి ఓరీ దయావిహీనుడా? ఘాతుకడా? మర్యాదావభిజ్ఞుడా రాముని చావు నీకు సంతసమును సంతరించుచున్నది. కానీ, నేను శ్రీరాముని తప్ప మఱియొక పురుషుని కాలితో కూడ తాకనని, ప్రియుని విపత్తితో ఏమియు తోచనిదియై సీత, మనోవ్యధను కలిగించు ములుకులవంధి పలుకులు వలికి పెట్టు భంగుల నిందించెను.

వి - సీత రాముని యార్తస్వనమును విని, అన్నకు సహాయ మొనరించుటకై, లక్ష్మణుని అరణ్యమునకు పంపెను. ఈ విషయములో వాల్మీకి గారి వచనములివి. రాముని ఆర్తస్వరముతో సమానమైన ఆర్త స్వరమును విని, సీత మీ అన్నగారి విషయమును తెలిసికొని రమ్మని లక్ష్మణుని పంపెను తథా చభగవాన్ వాల్మీకిః-

ఆర్తస్వరంతు తం భర్త రాజ్ఞాయ సదృశం వనే
ఉవాచ వచనం సీతా గచ్ఛ జానీహి రాఘవమ్

రాక్షసులను కిటవిశేషముల వలన కలిగిన విపత్తి రామునియేమియు చేయలేదు, అనిత్రోసిపేసిన లక్ష్మణుని సీత-యుడిసిందెను,

“వన్నగులు, అసురులు, దేవతలు దానవులు గంధర్వులు మున్నగు వారు నీ భర్త మగిలువజాలరు. ఏమియుచేయజాలరు. అని లక్ష్మణునిచే రామాయణములో చెప్పబడినది. తదుక్తం రాయాయణే

వన్నగా సురగంధర్య దేవదాన వరాక్షసాః

అశక్యస్తవ వైదేహి భర్తా జేతం న సంతయః

ఇతి సీత, లక్ష్మణుని హృదయమునకు బాధను కలిగించు సహాయ

లిట్లనెను. “ఓ అనార్యుడా? డయావిహీనుడా? ఘూతుకుడా? పంశనాశకుడా? రాముని మరణము నికు ప్రియమైనదిగా తోచుచున్నది అని ప్రారంభించి నేను రాముని తచ్చ మణియొక పురుషుని ఎడమకాలితో నైనా తాకనని తన మాటలను పూర్తి చేసినట్లు రామాయణములో గున్నది. తదుక్తం రామాయణే.

అనార్యా కరుణారంభ స్పృశంసకులపాంసనః
అహం తవ ప్రియం మనోఽరామస్య వ్యసనం మహత్ ఇత్యారభ్య
న త్యహం రాఘవాదన్యం వదాపి పురుషం స్పృశే. ఇతి

ప — సుముఖి మమ సుమిత్రా సత్యమాంబాయదాసీః
తదభజమవితర్కం మాతృసంపర్కసౌఖ్యమ్.
సవది విధివిపాకాత్ వ్యాహరంతీ దురుక్తిం
త్యమన విపినమధ్యే మధ్యమాంబాపి జాతా. 64

అ - సుముఖి! = ఓ మధురభాషిణీ! సత్యం = నిజముగా
సుమిత్రా అంటా = మా తల్లియగు సుమిత్రవు, జాతా = అయితివి,
తత్ = అప్పుడు, అవితర్కం = నిస్సంశయముగ మాతృసంపర్క
సౌఖ్యం = తల్లిదగ్గరనున్నప్పుడు ఏ సౌఖ్యము కలదో ఆ సౌఖ్యమును
అభజం = బొందితిని.

సవది = ఇప్పుడు, విధివిపాకాత్ = దుర్దైవము వలన విపినమధ్యే =
అడవిలో, త్యం = నీవు దురుక్తిం = కర్ణకపోరములగు మాటలను,
వ్యాహరంతీ = పలుకుచున్న దానివై మధ్యమాంబాపి = కైకేయివి
కూడ జాతా = అయితివి

తా - కఠినముగా పలుకుచున్న వదిన గారిని జూచి తిరిగి లక్ష్యము
జేర్చు చెప్పదొడగెను.

మధురభాషిణీ! మంచి పలుకులు పలికి నీవునన్ను బుజ్జగించితివి.

అనాదు నేను నిన్ను మా తల్లియగు సుమిత్రాదేవిగా భావన చే
 ఇయ్యరణ్యమధ్యములో దువర్జైతమున పలుకరాని కర్మ లో
 నములు పలుకుటంజేసి నడిమితల్లియగు కైకేయి వికాత నడ
 ఎటుచూచినను నీవు నాకు తల్లివేనేను నీకుకొడుకునే. నీబిల్గ
 నాయందునీకు మఱియొక తలంపు సముచితముగాదు.

గ - ఇత్యుక్త్వా బ్రాతృసమీప గామిని లక్ష్మణే, తత్క్షణమేవ ర
 న్వేషి దశకంధరస్స్యందసం హవయ విహయః స్థలాదవతీర్య నిజ
 కరణే వ్యమాంతం రాగంబహిః ప్రకటయన్నివ ద్రృతకషాయ
 కవట సన్న్యాసివేషః పర్ణశాలాభ్యర్థ మాససాద, 65

అ - ఇత్యుక్త్వా = అని పలికి లక్ష్మణే = లక్ష్మణుడు బ్రాతృః
 గామిని సతి = అన్నగారి దగ్గఱకువెళ్ళినవాడు కాగా, తత్క్షణమే
 వెంటనే, రంద్రాన్వేషి = సీతావహరణమునకు. అవకాశమును
 చున్న, దశకంధరః = రావణుడు స్వందనం = రథమును, విహ
 విడిచిపెట్టి, విహయస్థలా దవతీర్య = ఆకనము నుండి దిగి :
 నిజాంతఃకరణేఽపి = తన మనస్సు నందుకూడ అమాంతం -
 నటువంటి, రాగం = అనురాగమును (ఎఱ్ఱదనమును) బహిః |
 యన్నివ = బయటకు ప్రకటించుచున్న వానివలె, దృతకషాయః
 ధరింపబడిన ఎఱ్ఱని వస్త్రముగల వాడై, కవట సన్న్యాసి వేషః =
 సన్న్యాసి వేషమును ధరించిన వాడై పర్ణశాలాభ్యర్థం = ప
 యొక్క సమీపమునకు, ఆససాద = చేరెను.

తా - ఇట్లు పలికి, తనయన్నగారిని వెదకికనుచు
 పోయెను. వెంటనే అదనుకొంటే వేచియున్న రావణుడు, అరద్య
 నింగి మీదనిలిపి నింగి నుండి నేల మీదికి దిగివచ్చి లోపలనున్న
 యనురాగమును బయటకూడ ప్రకాశింపజేయ గోరినవానివలె, (అ
 యాంబరంబును ధరించి,) మాయాభిష్ట వేషధరియై, సీత నివ

వర్ణకాల చెంతకు చేరెను.

వ — రామాశ్రమాద్విగత లక్ష్మణ సన్నిధానా.

సీతాం జహర చవలః పశితాశనేంద్రః

మాలాం నవోత్పలమయీం పలలభమేణ

దేవాలయాదివ నిరస్తుజనా దలర్కః. 88

అ — పశితాశనేంద్రః = రాక్షస చక్ర వర్తియగు రావణుడు విగత లక్ష్మణ సన్నిధానాత్ = లక్ష్మణుని సన్నిధ్యము లేనట్టి, రామాశ్రమాత్ = రాముని వర్ణకాల నుండి సీతాశనేంద్రును. చవలః = చలచిత్తుముగల అలర్కః = పిచ్చికుక్క నిరస్తు జనాత్ = జనహీనమైన దేవాలయాత్ = గుడి నుండి, పలలభమేణ = పూంసమును శ్రాంతితో, నవోత్పలమయీం = క్రొత్తకలవ పువ్వులతో కయారు చేయబడిన, మాలామివ = పూలదండము వలె, జహర = అవహరించెను.

తా — నిర్జనమైన దేవాలయమునుండి పిచ్చికుక్క మాంసమును శ్రాంతితో, కలువ పూల దండ నవహరించిన భంగి, చలచిత్తుడగు రాక్షస చక్రవర్తి రామాలయము నుండి సీతనవహరించెను.

పి — శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యాత లిచ్చట నొక విశేషమును వెలిబుచ్చుచున్నారు. రాముడు లేడిని చంపుటకు వెళ్లినప్పుడు, లక్ష్మీరూపిణియగు సీత రామునిలోనే అంతర్ధానమును జెందెను. అప్పుడు తమ యువయోగార్థమై రామునియనుమతితో దేవతలచే నిర్భంసబడినమాయా సీతను మాత్రము రావణుడవహరించెను. రామునకు సీతావియోగము క్షణమాత్రమైనను సహించరానిది. ఏ అంశములోను సీత రాముని కిక్క క్షణముకూడ విడిచియింపరాదు, అనునర్థమునిచ్చు

“విష్టోరేషానపాయినీ” అను విష్ణుపురాణ వచన మిచ్చట ప్రమాణము.

ఒక్క క్షణముకూడ సీత రాముని విడిచి పెట్టి యుండదన్నచో, సీత, పెద్దల్లి యగుటకు పూర్వము జనకుని గృహములో నెట్లున్నది? అను ప్రశ్న యుద యింపవచ్చును. తనయందే ఉన్న సీతను లోకవ్యవహారానురోధముగ జనకుని యింటిలో నావిర్భవించుట-వివాహముజరుపుటయున్నగునవి జరుపజూడినవి అని చెప్పినచో ప్రశ్నకు సమాధానము కుదురును. రాముడు సీతతోఁ జేసినది విలపించుట అనుకరణ మాత్రము. శ్రీ సంగము గలవారికిట్టి యవస్థ తప్పదని లోక సంగ్రహార్థము రామునిచే అన్వేషణ విలాపములు జరుపబడినవి.

వరప్రభావము వలన రావణకుంభకర్ణులను రాముడే వదిలవలసి యున్నది. కాని మత్యయొక విధముగ చంపకూడదా అన్నచో-మాయా సీతను కల్పించి, ఆమెనవహరించుటయును వనరాధముతో రావణహానన కథను ప్రవర్తించజేసెను. లోకమును వచిత్ర మొనరించి వరదాగాన హరణ మొనరించిన వారికి వినాశము తప్పదని తెలియజేయుడమైనది.

వ - హానాథ కృచి రాయసితి బహుశోచ్యాకృత్య బాష్పాకలం
చక్షుర్దిష్టవిముంచతీం దశరథస్యాద్యామవేక్ష్య స్మృషామ్
రేరే రాక్షస మా వధూం ప్రరుదతీం మంచేతి గలద్రాధిపో
రుద్ధ్యాధ్యాన మనల్ప కోపమకరోద్గ్రేవణంరా వణమ్. 67

అ - హానాథ = హా ప్రాణేశ్వరా శ్రీరామాః కృ = ఎక్కడ చిరాయసి
= ఆలస్యముచేయుచున్నాను; ఇతి = ఈ ప్రకారముగ, బహుశః =
పెక్కుమారులు వ్యాకృత్య = బిగ్గరిగా ఏడ్చి, బాష్పాకలం చక్షుః =
నీటితో నిండినకన్నులను, దిక్షు = అన్ని దిక్కులయందు విముంచతీం =
ప్రసరింపజేయుచున్న, దశరథస్య ఆద్యాం స్మృషాం = దశరథుని
యొక్క పెద్ద కోడలగు సీతను, అవేక్ష్య = చూచి, రేరే రాక్షస = ఓర్వ
రాక్షసుడా! మా కురు = అవహరింపకుము ప్రరుదతీం = దూఱించుచున్న
వధూం = ఆడమనిషిని మంచ = విడిచిపెట్టుము, ఇతి = అని గృహధాని

= గృధ్రరాజగు జటాయువు, అగ్రేవణం = వనపురోధాగములో, అధ్యానం = మార్గమును, రుద్ధ్వా = అడ్డగించి అవల్పం కోపం = అధిక కోపమును, అకరోత్ = వకడించెను.

కా - హ ప్రాజేత్యరాః నీవెక్కడ నున్నావు? ఎందుల కాలస్యము చేయుచున్నావు? నాకెటువంటి విషత్తు సంభవించినదో గమనించినావా? అని సీత, కన్నీరు మున్నీరై పాత, పెక్కు భంగుల విలపించుచు, దిక్కు మాలిన వాకు దిక్కెవ్వరని, అన్ని దిక్కులకు ధృష్టిని ప్రసరింపజేయుచుండెను.

రే రే రాక్షస! సీత నవహరింతుము. ఈమె సామాన్యురాలు కాదు. మాన్యురాలు, దశరథ మహారాజు కోడలు. దిక్కులు పక్కటిల్లదు; ఖించుచున్న ఈమెను విడిచి పెట్టుము-అని అజుచు గద్దరితేడు. వృదుడై సను-క్రద్ధుడై అయ్యడవిలో రక్కసుల జేనితో వనడ్డగించెను.

వి - నిష్కారణముగ రావణుడు-తన ప్రయత్నిత్రుడగు దశరథుని కోడలిని ఎత్తుకొనిపోవుచుండగో, వానినిడిడించి జటాయువు సీతను విడిపించుటకు ప్రయత్నించెను.

శార్దూల వి కిడి తవృత్తము లక్షణమును-లోచూడుడు,

ప - సమభూత్పమయే తస్మిన్ సమరం సమరం హసోః,
మిథోమథస సంక్రుద్ధ గృధ్రరాక్షసరాజయోః ॥8॥

అ - తస్మిన్ సమయే = ఆసమయము నందు, సమరం హసోః = తుల్యమైన వేగము గలవారును, మిథోమథస = వరస్పరప్రహారముతో సంక్రుద్ధ = కోపగించిన, గృధ్ర రాక్షస రాజయోః = గృధ్రరాజ-రాక్షస రాజులకు (జటాయువునకు-రావణునకు) సమరం = యుద్ధము సమభూత్ = జరిగెను.

కా - అయ్యేవనదంబున, అజగ్ర విక్రమశక్తులగు గృధ్ర రాజ

రాక్షస రాజులకు, వరస్పర ప్రహరంబులతో. క్రోధావేశంబులు పెట్టు. పెనుగుటంజేసి నంతుల సమరము చాలసేపు జరిగెను.

వి — ఇచ్చట 'సమరం సమర' అను అనుప్రాసము మెచ్చుకొన దగియున్నది. గృధ్రరాజు రాక్షసరాజయోః అనుటకుబదులు "గృధ్రరాక్షస రాజయోః" అనుట సముచితముగా మన్నది. ద్వంద్వం తములోనున్న రాజన్ శబ్దము రెండు బోట్ల అవ్యయించుచున్నది ఇచ్చట క్లోకవృత్తము. దీని లక్షణమును లోచూడుము,

స — దశముఖరథమాశు ద్వస్త రథ్యం వినూతం
శిథిలతరవరూథం శీర్ణచక్రం పవత్రే
గురుదభిహతశ క్తిప్రాసకాదానఖద్గ
క్రిశిఖ విశిఖ తూడీ పాశకుంతశ్చకుంతః ౪౪

అ — సః శకుంతః = ఆ జడాయువు గరుత్ = టెక్కలదే, అభి హత = కొట్టబడిన, శక్తి = శక్తియును నాయుధము, ప్రాస = మితి యొకదూయుధము కాదాన-ధమస్సు, ఖద్గ = చంద్రహాసము, క్రిశిఖ = క్రిహము, విశిఖ = వాడములు, తూడీ = అమ్మలపొదులు, కుంతః = బల్లెము గలవాడై, దశముఖరథం = రావణునియొక్క రథమును, ఆశు = శీఘ్రముగా ద్వస్త రథ్యం = నశించిపోయిన గుఱ్ఱములు గల దానిని గాను వినూతం = పనిపోయిన సారథి గల దానిని గాను, శిథిలతీత = మిక్కిలి చెడిపోయిన వరూథం = ఇరుసుగలదానిని గాను శీర్ణచక్రం = విరిగిపోయిన చక్రములు గల దానిని గాను, పవత్రే = పోసెను,

కా — రాక్షసరాజుదే వ్రయోగింపబడిన, శక్తిప్రాసధమః ఖద్గ శ్రిహుల వాడ తూడీర పాశకుంతములను శకుంతములతోడ తన టెక్కలతోనుగ్గుమగ్గు చేసెను. రావణుని రథాంగములను (చక్రములను) విరిగ గొట్టెను. గుఱ్ఱ అను చంపివేసెను. ఇరుసును రెండు ముక్కలు చేసెను. సారథిని చంపివేసెను. ఇట్లు ఇతాయువు శానావీధి వృత్తమున నరికిచెను.

వి - జటాయువు నూతుట్టి గుట్టములను చంపి; రథమును విరిగగొట్టి ఇరుమును విడిచి చక్కనులను ముక్కలు ముక్కలు సేసి రావణుని ఆయుధముల వన్నింటిని ధ్వంసమునొనరించెను.

శబ్దమును రెండుసార్లు వ్రయోగించగలుగుట కవీశ్వరుని శక్తిని తెలియజేయుచున్నది.

చ - రాక్షసానిక్షతః క్షిప్రం, వహిత వతతాం వరః

మైథిలీపక్షపాతేన పక్షపాత మవాప్య సః 71

అ సః వతతాం వరః = ఆపక్షిరాజము, మైథిలీ = సీతయందలి పక్షపాతేనః = ఆపక్షి విశేషముతో, (పిమతో) రాక్షసానిక్షతః - రావణుని యొక్క చంద్రహాసముతో నరికబడినవాడై, పక్షపాతం = పక్షచేదం - (తెక్కలను తెగగొట్టుటను) అవాప్య = పొంది వహిత = నేలమీద కూలెను.

కా - రావణుని చంద్రహాసముచే నరికబడిన జటాయువు సీత యందలి పక్షపాతముతో తన పక్షపాతమును పొందెను.

వి - జటాయువు రావణుని చంద్రహాసపు దెబ్బలకు తెక్కలుతెగి నేల గూలెను, ఇవ్వుట పక్షపాత శబ్దమునకు తెక్కలు తెగుట, ప్రేమ అను, రెండ రథములను కవి చక్కగా కూర్చినాడు. జటాయువు తెక్కలు తెగి నేలగూలెనని చెప్పటకు ప్రమాణము.

కూర్చుదగు రావణునిచే తెక్కలు తెగగొట్టుబడి చంపబడిన జటాయువు నేల గూలెను."

ఇదు క్తం రామాయణే,

"నల్పిన్మ పక్ష స్పృహసౌ రక్షసౌ రోద్రకర్మణా
నిసపాత హతో గృధ్రో ధరణ్యా మల్పజీవికః."

గ - తత్తత మన్యరథాధిపాదేన రావణేన ఘాయోఽపి, నీయ మనా కావశే కృంగ సంగత స్తవంగ వంశతే వంశమాద ఇవ జ్ఞాధర

కుమారతే, కన్యశ్చైత్ జ్ఞాధరే, సుగ్రీవసౌత్కృతదశగ్రీ, ప్రతాపానల
సహ్యశం వాలినాశః పశుసమహోల్లాసాత ప్రతిమం, రామసాహాయ్యక
ప్రోత్సాహనాయ పుత్రమభివశత్కతంగదీః శంకావహం కనక కపిశ
కౌశేయోత్తరీయాంతరిత మాభరణ జాలమపాతయత్. 71

గ — తత్పతనమపి స్వతేజః పతన్తవివ నాలక్షయత్ అంశాం
కరభూతా మహోకవర్తికాం మైథిలీ మ యదనయాభిజ్ఞో దశగ్రీవః 72

అ — తత్క్షణం = జలాయ పు తెక్కలు సరికినే పిమ్మట, అనన్త
రథాధిరూఢేన = మడియొక రథము నెక్కిన, రాజదేన = రావణునిచే.
భూయోఽపి = తిరిగి, నీయమానా = తీసిక నిబోడుదున్న జానకి =
సీతాదేవి, శృంగ = శిఖరము నందునంగత = కూర్చొనియున్న శ్లవంగ
నంచకే = సుగ్రీవాది నంచకముగల, వంశచూడే = వంశశిఖలుగల జ్ఞాధర
కుమార ఇవన్తితే = రాజకుమారుని వలెనున్న కన్యశ్చైత్ జ్ఞాధరే = ఒక
వర్వతము నందు సుగ్రీవసౌత్కృత = సుగ్రీవుని స్వాధీనముచేయఁడి
నదశగ్రీవ = రావణుని యొక్క, ప్రతాపానం = ప్రతాపాగ్నితో, సద్వ
శం = సమానమైనదియు, వాలినాశం = వాలి యొక్క వధను
షూచించునట్టి మహోల్లాసాత = మహోల్లాసాతముతో, ప్రతిమం =
సమానమైనదియు, రామ = రామునియొక్క సాహాయక = సాహాయ్య
మును చేయుటను ప్రోత్సాహనాయ = ప్రోత్సాహ పరచుటకు,
పుత్రం = తన కుమారుడగు, సుగ్రీవుని దగ్గఱకు అభివశత్ = వచ్చుచున్న
పతంగలింబు = సూర్యలింబముయొక్క శంకావహం = సందేహమును
కలిగించుచున్నదియును - కనకకపిశ = బంగారమువలె పింగళ వర్ణము
గల, కౌశేయోత్తరీయ = పట్టు వస్త్రపు పమిటకొంగు ముక్కయుందు
అంతరిత = కట్టుబడినదియునగు, ఆభరణజాలం = అందెలుమున్ను గాగల
నగల సముదాయమును, అపాతయత్ = పడవేసెను

తత్పతనమపి = అనంగల మూటయొక్క పతనమును స్వతేజః
పతనమీవ = తన ప్రతాపము యొక్క పతనమువలె, నాలక్షయన్ =

గుర్తింపనివాడై, లంకాలంకారభూతాం = అంకపట్టణమునకు భూషణన
దృశ్యమైనది, అశోకవనికాం = అశోకవనమును అనయాభిజ్ఞః = సీతకాస్త్రా
చరణ ఛాన్యుడైనదశగ్రీవః = రావణుడు, మైథిలీం = సీతను, అనయత్
హిందించెను.

కా — జటాయువుయొక్క తెక్కలను నరికి, రావణుడు
మఱియొక రథమునెక్కి సీతను తిరిగి తీసికొనిపోవుచుండెను. పంచ
శిఖలుగల రాజకుమారుడో అన్నట్లు ఐదుగురు వానరులతోకూడిన ఒక
కొండమీద, తన పట్టుపుట్టు పమిటకొంగుకొంగున కట్టిక నగలమూటను
క్రిందికి జారవిడిచెను. ఆ మూట పట్టుచే నున్నపుని యధీశము
చేయబడిన రావణుని వ్రతాపాగ్నివలెను, బాహులకాలియగు వారి
వినాశమును సూచించు చల్కాపాతమువలెను, శ్రీరామునకు సాహ
య్యమునొనరింపుమని తన పుత్రుడగు మగ్రీవునకు ప్రోత్సాహము
నిచ్చుటకు నింగినుండి నేలకు దిగుచున్న సూర్యబింబమువలెను,
చూపరులకు చూపజ్జెను.

అ నగలమూట వతనమును, తన వ్రతాపాగ్ని వతనముగా
భావించని దుర్వినీతుడగునా — రావణుడు లంకాలంకార భూతమగు
నశోకవనములో సీతను జేర్పెను.

వి — ఐదుకోతులు గల పర్వతముమీద సీత తన చీరకొంగున
కట్టిన నగలమూటను పడవేసెను. ఈ కోతులు తన నగలను తన
ప్రియుడగు రామునకు చూపగలవని సీతయొక్క అడియాస. తొంద
రలో రావణుడు దీనిని గ్రహింపలేదు.

అత్ర రామాయణమ్ —

“ప్రియమాణా తు వై దీహి క్వచిన్నాథమవశ్యతీ
దదత్స గిరిశృంగస్థాన్ పంచ వానర యాథాపాన్
తేషాం మధ్యే విశాలాక్షీ కాశేయకనకవ్రథమ్

ఉత్తరీయం వరారోహ శుభాన్యాభరణానిచ
ముమోహ, యది రామాయ శంసేయురితి భామిని
వస్త్రముత్సృజ్య తన్నద్యే వినిక్షిప్త సుభూషణమ్
సంక్రాంతస్తు దశగ్రీవస్తత్కర్మచ న మిద్ధవాన్
ప — అశోకవనికవలేఖే రాక్షసీ పరివేష్టితామ్

సీతాం మారుతివాలాగ్నిస్తంభనార్థామివాషధీమ్ 72

అ — అశోకవనికా = అశోకవనము, రాక్షసీ పరివేష్టితాం =
రాక్షస స్త్రీలచే చుట్టుముట్టబడిన సీతాం = సీతాదేవిని, మారుతివాలాగ్ని =
హనుమంతునియొక్క తోకయందలి నిప్పును, స్తంభనార్థాం = అపి
వేయుటకు యోగ్యమైన, ఓషధీమివ = లతా విశేషమునువలె, లేఖే =
వొందెను.

తా — రాక్షసస్త్రీలచే చుట్టుముట్టబడిన సీతను, హనుమంతుని
వాలాగ్నిస్తంభనౌషధినిగా, అశోకవనిక వొందెను.

వి — రావణుడు సీతను అశోకవనములో అశోకవృక్షముక్రింద
నుంచెను. లంకాదహనములో అశోకవనము తగులబడలేదు, అందుకు
కారణము సీతయను నోషధినిశేషమే. ఆ ఓషధివిశేషము లేనిచో అశోక
వనికకూడ తగులబడియుండెడిది.

ప — కాకుష్ఠోవ్యథ రక్షసామధిపతేర్వాగ్వాగురావేష్టితే
కృత్వా హృటకతాటకేయహరిణే శార్దూలవిక్రిడితమ్
ఆగచ్ఛన్ననుజేవ తత్ర గదితామాకర్ణ్య వార్తాం తతః
సీతానన్దులాలసస్తదుటజం రామః ప్రతప్తే ద్రుతమ్ 74

అ — అథ = తరువాత, కాకుష్ఠోపి = రఘునాయకుడున్న
రక్షసామధిపతేః = రాక్షసనాయకునియొక్క, వాగ్వాగురావేష్టితే = ప్రేరణ
సచనమను పలతో నియమింపబడిన, హృటక - తాటకేయహరిణే = మూర్తి

మొదను బంగారులేడియందు, శార్దూల విక్రీడితం = పెద్దపులియొక్క క్రీడిను, కృత్వా = సలిపి, అగవృన్ = వచ్చుచు, అనుజేన = తన తమ్ముడగు లక్ష్మణునిచే, గదితాం = చెప్పబడిన, వార్తాం = వృత్తాంతమును, ఆకర్ణ్య = విని, తతః = అట్లు పిమ్మట, సీతాసజ్జమలాలసః = సీతాదేవిని కలిసికొనవలెనను గట్టి కోరికగలవాడై, రామః = రాముడు తదుటజం = సీతయొక్క పర్వశాలనుగూర్చి, ద్రుతం = శీఘ్రముగా, ప్రతస్థి = బయలుదేరెను.

తా — రాక్షసరాజు, తనమాటలవలతో మారీచుడను లేడిని కట్టి వేసెను. రాముడాలేడిని పెద్దపులి చంపినట్లు చంపివేసెను. త్రోవలో తమ్ముని జూచి వాని మాటలువిని, సీతను జూడగోరి, శీఘ్రముగా పర్వశాలకు బయలుదేరెను.

వి — మారీచుడను లేడిని రాముడను పెద్దపులి చంపి యిండికి చేరెను. ఇచట శార్దూలవిక్రీడితమను శబ్దము — ఈ క్షోకములోని వృత్తమునుకూడ చెప్పుటవలన కవీశ్వరుని చాతుర్యము తెలియుచున్నది. ఇచట ముద్రా అను అలంకారము

వ — ఆయం కథంస్యాదితి బాష్పగర్భ

మాలోక్యమానో వనదేవతాభిః

విలోకయన్మేవలపర్వశాలాం

వినష్టచేతా విలలాప రామః 75

ఆ — ఆయం = ఈశ్రీరాముడు కథంస్యాత్ = వి ప్రకారముగా ఉండగలడు, ఇతి = అని, బాష్పగర్భం = స్నులలో నిరుతిరుగునట్లుగా, వనదేవతాభిః = వనదేవతలచే ఆలోక్యమానః = చూడబడుచున్నవాడై, కేవలపర్వశాలాం = సీతారహితమైన పర్వశాలను, విలోకయన్ = చూచుచు, వినష్టచేతాః = ఉత్సాహరహితుడై, రామః = రాముడు, విలలాప = దుఃఖించెను.

కా—సీతలేని ఈవర్ణశాలలో శ్రీరాముడెట్లుండగలడని వనదేవతలు శ్రీరాముని జూచి దుఃఖించుచుండెను. శ్రీరాజుడు సీతలేని వర్ణశాలను జూచి బొటబొటకన్నీరు కార్చెను.

వి— అయ్యో సీతలేని వర్ణశాలను జూచి, రాముడెంత బాధపడునో అని వనదేవతలు, గుడ్లనీళ్లు గుడ్లలోనేరముద్దుకొనుచుండిరి. ఇట్లునుట వలన నొక విశేషము తెలియుచున్నది.

మహాత్ముల యొక్కయు, గురువుల యొక్కయు, దేవతల యొక్కయు కన్నీరు నేలమీదపడినచో, దేశభ్రంశము, గొప్పదుఃఖము, మరణము అను వీటిలో ఏదో ఒకటి సంభవించును, అని పెద్దలు చెప్పెదరు. రామునకు సీతావియోగమువలన పెద్దదుఃఖము సంభవించుచున్నది. కావున “కాప్పగర్భం” అను విశేషణమును వేసినాడు. తదుక్తమ్—

“మహాత్మ, గురు, దేవనాం అశ్రుపాతః క్షితాయది, |

దేశభ్రంశో మహద్దుఃఖం మరణంచ భవేద్భవమ్.” ||

ప — హాకష్టమత్ర న హి సా కిమిదం ప్రవృత్తం

అలోకయామి చటులామిహ పాదముద్రామ్

మాంబీక్ష్య నూనమగృహితమ్మగం ముహూర్త

మంతర్హితాతరుష రోషవతీవసీతా||

అ — హా కష్టంప్రసృతం! అయ్యో! ఎంత కష్టము వచ్చిపడినది! అత్ర = ఇచ్చట, సా = ఆ సీత, నహ్యస్తి = లేదు, ఇహ = ఇక్కడ చటులాం=శిథిలిమైన, పాదముద్రాం=అడుగులజాడను, అలోకయామి= చూచుచున్నాను, అగృహితమ్మగం = వట్టుబడనిలేడిగల, మాం = నోన్ను, బీక్ష్య = చూచి. ముహూర్తం = రెండు గడియలపాటు, రోష వతీసీతా = క్రోధముగల సీత, తరుష = చెట్లలో, అంతర్హితేవ=దాగి యున్నదివలె' నున్నది, నూనం = నిశ్చయము.

తా — అయ్యో! ఇచ్చట సీతలేదు. ఏమి జరిగియుండును. ఇచ్చట చెరిగిన అడుగులజాడ కన్పట్టుచున్నది. లేడిని పట్టుకొని రాని నన్ను జూచి కోపించి, సీత కొంచెముసేపు ఈ గుబురుగా మన్న చెట్లలో దాగియున్నదేమో:

వి — తాను కోరిన లేడిని రాముడు తీసికొని రాకపోవుటవలన కోపించిన సీత, రామునకు కనబడకుండ చెట్లచాటునో పుట్టచాటునో, దాగియుండునని కవియుత్రేక్షించినాడు. అది నిజమే. తాము కోరిన వస్తువులను భర్తలు తీసికొనిరానిచో వారిమీద కోపమును చూపుటకు భార్యలు తమచు ఇట్లు చేయుచుందురు.

వ — త్వదభిలషితపూర్త్యా వంచితః పంచపట్యా

అచరమచరమోహం మోహభాజాం ప్రజానామ్

తదిహ సరళబుద్ధేనైషరోషస్య కాలః

సుముఖి మయి ముఖం కిం సోధ సీతావియోగమ్ 77

అ — హే సరళబుద్ధే = వంకరణి కరలేని తిన్న గిబుద్ధి కలదానా సుముఖి = ఓ అందమైన ముఖము కలదానా! ఓ సీతా! త్వదభిలషిత పూర్త్యా = నీయొక్క కోరికయొక్క పూర్తితో, అహం = నేను, విప్ర లబ్ధః = వంచించబడితిని. అహం = నేను మోహభాజాం = స్త్రీ హ్యమో హములో వడిన ప్రజానాం = జనులలో, అచరమః = అగ్రీసదుడనై, పంచపట్యాం = పంచపటిలో అచరం = తిరిగియుండితిని. విషః = ఇది రోషస్య = రోషమునకు కాలః = సమయము, న = కాదు, మమ ముఖం = నాయొక్క ముఖము, సోధసీతావియోగం కిమ్ = సహించబడిన సీతా వియోగముకలది కాదుగదా :

తా — మాయామర్మము లెఱుగనిదానా! అందమైన ముఖము గలదానా! ఓ జానకీ! నీ కోరికను నెరవేర్చలేనివాడనై, స్త్రీ పరవశులగు పురుషులలో అగ్రగణ్యుడనై, అరణ్యమంతయు తిరిగితిని. నీవు

కోవగింపకుము. కోపించుట కిది యదమ కాదు. నీ ముఖముచూడక, నేనొక్క నిముసమైన మందగలనా ?

వి — తోకోత్తరలావణ్యసంపన్నమగు నీ ముఖమును నేను, క్షణమైననుజీవించజాలనని, తన హృదయములోనిబాధను ఈశ్లోకములో వెల్లడించుచున్నాడు. ఈ శ్లోకములో మాలినివృత్తము. దీని లక్షణమును వ శ్లోకములో చూడుడు. మచర - మచర, మోహ, మోహితును చేృ కానుప్రాస - అనుప్రాస రపికులకానందమును కూర్చగలదు.

వ — యద్యచ్ఛ్రీకౌతుక మపూర్వమృగే మృగాక్షి

చాంద్రం హలామిహరిణంమమ సన్నిధిహి,

యావన్నముంచసి మయా హృతమేణమేనం

తావద్దధాతు తవవక్త్రకులాం మృగాంకః 78

అ — హే మృగాక్షి = ఓ కురంగాక్షి : ఆపూర్వమృగేం = మున్నెన్నడు చూడని లేడియందు, శ్రీకౌతుకం = నేడుకే అప్రియం = ఉన్నచో, చాంద్రంహరిణం = చంద్రునకుసంబంధించినలేడిని, హలామి = తీసికొనిదాగలను, మమసన్నిధిహి = నా దగ్గరకురమ్ము, మయా = నాచేత హృతం = తీసికొనిజాబడిన, ఏనంఏణం = ఈ లేడిని, యావత్ = ఎంత లోగా, న ముంచసి = విడిచిపెట్టవో, తావత్ = అంతలోగా, మృగాంకః = చంద్రుడు, తవ = నీయొక్క, వక్త్రకులాం = ముఖముతో సొమ్మమును దధాతు = ధరించుగాక.

కా — ఓ కురంగాక్షి! నీకు అపూర్వకురంగముమీద సభిలాషయే యున్నచో, చంద్రునిలోని కురంగమునైన తెచ్చి ఇవ్వగలను. వెంటనే బయల్పడుము. నేను తెచ్చిఇచ్చే లేడిని నీవు విడవకుము. నీవు విడుచునంతలో అ చంద్రుడు నీ ముఖముతో సొద్దుక్యముననుభవించు గాక.

వి — వసంతతిలకవృత్తము శ్లోకము చూడుడు.

వ — సప్రదానాచేజ్జనకతనయా కిం న తిష్ఠేతమహ్యం

హింస్రైస్సత్త్వైర్న ఖలు నిహతా రక్తసిక్తోన వృథీ

గోదావర్యాం పులినవిహృతిం రామకూన్యా న క్షర్యాత్,

యుక్తంనక్తంచరకబళనాత్ సర్వథా సంస్థితాసా 78

ఆ — జనకతనయా = సీతాదేవి, సప్రదానాచేత్ = జీవించి యున్నచో మహ్యం = వియోగాసహిష్టువునైన వాకొకడు, తనను కన బరచుటండగా, నతిష్ఠేత = ఉండలేదు. హింస్రైస్సత్త్వైః = వ్యాఘ్రాది ఘాతుకమృగములచే, న నిహతా = చంపబడిలేదు, వృథీ = నేల, రక్తనక్తా = నెత్తురుచే తడువబడినది, న = కాలేదో, గోదావర్యాం = గోదావరీ తీరమునందు, పులినవిహృతిం = ఇసుకతిన్నెలమీద విహారమును, రామకూన్యా = పియకముడగు నేను లేకుండగా నక్షర్యాత్ = చేయజాలదు, సర్వథా = ఏ విధముగా జూచినను, సా = ఆసీత, నక్తంచరకబళనాత్ = రాక్షసులచే తినబడుటవలన, సంస్థితా = మరదించినది, ఇదం యుక్తం = ఇది తగినయారోచన.

కా — పరను పతివ్రతయగు జానకి బ్రతికియున్నచో నాపిలుపు విని ఖయటకు రాకమానదు. నేలమీద నెత్తురుతో తడిసియుండలేదు గనుక ఈమె ఘాతుకమృగములచే చంపబడియుండలేదు. గోదావరీ తీరపు ఇసుకతిన్నెలమీద నేను లేకుండ విహరింపనేరదు. పతిని విడనాడి పులిసములమీద విహరించుట పతివ్రతల ధర్మము కాదుగదా? కనుక, నిక్కముగా, సర్వమాంసభక్షకులగు రాక్షసులచే మ్రింగబడి మడిసి యుండును.

వి — సీత బ్రతికియున్నచో నా పిలుపు విని నా ముందుకు రాకమానదు. ఘాతుకమృగములచే మ్రింగబడలేదు. మ్రింగబడినచో నేల రక్తసిక్తము కాలేదేల? పతివ్రతయగు సీత పతిని నమ్ను విడిచి

ఓంటరిగా విహారయాత్రకు వెడలియుండదు. ఓంటరిగా విహార
యాత్రకు వెడలుట పతివ్రతలయాచారము కాదుగదా? కనుక రాక్షసుల
చేతనే మ్రింగబడినది అని సిద్ధాంతీకరించుట కష్టమని భావనాశక్తిని
బయటపెట్టుచున్నది.

వ — లోకాంతర ప్రణయినం శ్వశురం ప్రణస్తుం

అజ్ఞప్తకాలమతిలంఘ్యు యది ప్రయాసి,

విజ్ఞాప్తమామపి సమాప్త్యయ సాధ్య తస్మై

సామిత్రి రేవ భరతే నిదధాతు రాజ్యమ్

80

అ — హే జానకి = ఓ జానకి, లోకాంతరప్రణయినం = స్వర్గ
లోకములోనున్న, శ్వశురం = మామగారైన దశరథ మహారాజును,
ప్రణతుం = నమస్కరించుటకు, అజ్ఞప్తకాలం = దశరథునిచే వన
వాసమునకై నియమింపబడిన పదునాలుగు సంవత్సరముల కాలమును
అతిలంఘ్య = అతిక్రమించి, ముందుగానే ప్రయాసి యది = వెళ్ళదలచి
నచో, సాధ్య = పతివ్రతయగు ఓ సేతా! తస్మై = మీ మామగారికి
విజ్ఞాప్త = మనవిచేసి, మామపి = నన్నుకూడ, సమాప్త్యయ = విలుపుము
సామిత్రిరేవ = లక్ష్యముడే, భరతే = భరతునియందు, రాజ్యం = రాజ్య
మును, నిదధాతు = ఉంచుగాక.

కా — ఓ జానకి! లోకాంతరగతుడైన మీ మామగారికి పాదాభి
వందనము చేయగోరి, పదునాలుగు సంవత్సరముల తరువాత
అయోధ్యకు రంధ్రము మామగారి యానతినతిక్రమించి నీవు లోకాం
తరమునకు వెళ్ళదలచితివేమో! ఓ స్వాధ్వీలలామా! మామగారికి మనవి
చేసి నన్నుకూడ వచ్చుటకు పిలిపింపుము” స్వర్లోకయాత్రాతత్పరుడగు
శ్రీరాముడయోధ్యకు వచ్చుటకు వీలు కుదురలేదు. నీచే రాజ్యమును
పరిపాలింపుము అని లక్ష్యముడే భరతునకు సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకము
నొనరింపగలదు.

వి - మీ మామగారి యాజ్ఞాను సారము, మామగారికి నమస్కరించుట నీవుస్వర్గమున కేగినచో; ఓ సాధ్వి! నీవుమీ మామగారితో చెప్పి, వదనాల్ గేళ్ల వనవాసము పూర్తికాక పోయినను, నన్ను కూడ స్వర్గమునకు పిలిపింపుము అన్నయగు రాముడు స్వర్గమునకేగుట వలెన. ఈ రాజ్యభారము నీవే భరింప వలసియుండునని అన్నగారు నాతో చెప్పివారు. కనుక ఈ నేలను నే నేల జాలనని యనక నీవే ఏలాకొనుమని లక్ష్మణుడే మదాజ్ఞాపరిపాలకుడై భరతునకు— ఈ విషయమును విన్నవించ గలడను నీ భావము రామవిలాపములో మచ్చుతునక యని చెప్పకతప్పదు. ఇచ్చట వసంతతిలకావృత్తము.

వ — ఇత్థం విలవ్య విపినే దయితాం విచిన్వన్

రామో న తత్ర ధృతిమాన్మహి లక్ష్మణశ్చ,

తాదృగ్విధా మపి కథాం కథయన్ స్వవాచా

వత్కికజన్మమునిరేవ కరోరచేతా : 81

అ - ఇత్థం = ఇట్లు, విలవ్య = దుఃఖించి, రామః = రాముడు తత్ర విపినే = ఆ అడవిలో, దయితాం = భార్యయగు సీతను, విచిన్వన్ = వెదకుచు ధృతిమాన్ = ధైర్యవంతుడు, నబభూవ = కాలేదు లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుడును, ధృతిమాన్ = ధైర్యవంతుడు, న బభూవ కాలేదు.

స్వవాచా = తన వాక్కుతో. తాదృగ్విధాం కథామపి = శ్రీరామ విలాప-వ్రబంధమును, కథయన్ = చెప్పుచున్న కవచేతాః = కరతో హృదయుడైన, వత్కికజన్మమునిరేవ = వాత్కికమహర్షియే, ధృతిమాన్ బభూవ = ధైర్యవంతుడాయెను.

కా - ఇవ్విధముగ, విపినములో సీతను వెదకుచు, విలపించిన విరహోర్దుడగు రాముడుగానీ, పరదుఃఖదుఃఖితుడగు వాని తమ్ముడగు లక్ష్మణుడు గానీ ధైర్యవంతులుగారైరి. ఇంత కఠిన మైన కథను తన

నోటితో చెప్పుచున్న కఠోరచిత్తుడగు వాల్మీకియే, ధైర్యసంపన్నుడని చెప్పకతప్పదు

వి - సీతను వెదకుచు రాముడు విలపించి ధైర్యహీనుడాయెను అట్టిరాముని జూచిలక్ష్మణుడు ధైర్యరహితుడాయెను. రామవిలాపమును రమ్యముగ వర్ణించిన వాల్మీకి మిక్కిలి సైర్యవంతుడని చెప్పక తప్పదు.

గ - తతః ప్రారభ్యమాణ ప్రయాణాన్ ప్రాణా నష్టభ్యః జటాయుః(స్తతస్తతః) క్రియమాణ సీతాన్వేషణం, రామం సలక్ష్యణ మా, లక్షయన్నవోచత. 82

గ - ఆయుష్మన్: మాం ఖడ్గవిక్షతవక్షతిం క్షితితలే నిక్షిప్య క్షిప్ర మపజహర జానకిం రావణ ఇతి. 83

ఆ - తతః = తరువాత, ప్రారభ్యమాణ ప్రయాణాన్ = ప్రారంభింపబడిన ప్రయాణముగల ప్రాణాన్ = ప్రాణములను, అదష్టభ్యః = అపుకొని, జటాయుః = జటాయువు, క్రియమాణ సీతాన్వేషణం = చేయుచుచున్న సీతను వెదకుట గల సలక్ష్యణం రామం = లక్ష్యణునితో కూడియున్న, రామం = శ్రీరాముని, అలక్షయన్ గుర్తించుచు, అవోచత - పలికెను

ఆయుష్మన్ = ఓ చిరంజీవీ: రావణః = రావణుడు ఖడ్గ = కత్తితో విక్షత = తెగగొట్టబడిన, వక్షతిం = తెక్కులకుదురుగల మాం = నన్ను క్షితితలే = నీచయందు నిక్షిప్య = పడవేసి, = క్షిప్యం తొందలగా, జానకిం = సీతను, అపజహర = ఎత్తుకొనిపోయెను.

కా - తరువాత, జటాయువు - బోవుటకు నీడ్డముగానున్న తన ప్రాణములను, ఉగ్రపట్టుకొని, సీతను వెదకుచు, తమ్మునితో పచ్చుచున్న రాముని కనుగొని యిట్లు పలికెను -

“ఓ చిరంజీవీ: చంద్రహాసముతో నా తెక్కులను తెగగొట్టి నన్ను

నేలమీద పడగొట్టి, వట్టిమూర్ఖుడగు రావణుడు, సీతను అవహరించి వెడలి పోయెను.

వి జటాయు శబ్దము షకరాంతముగాను, ఉకరాంతముగాను కన్పట్టుచున్నది. “జటాయోర్లంకాపురస్థాం రఘువీరవత్సీమ్” అనుచోట ఉకరాంతముగాను “జటాయుషః పక్షపాతం విధాయ” షకరాంతముగాను కన్పట్టుచున్నది.

ఇచ్చట క్షకరానుప్రసాస అనుప్రసాసకు, మచ్చలేని మచ్చుతునక అనిపించున నాతెక్కలను కత్తితో తెగగొట్టి, రావణుడు సీతను తీసికొని మిండిలోనికిరి పోయెనను భావము రామాయణములో మున్నది.

తథా చ రామాయణమ్

“పరిత్రాంతస్య మే పక్షా చిత్త్వాఽగ్ధేన రావణః
సీతామాదాయ వైదేహీం, ఉత్పాత విహాయనమ్”

చ. స్వయమపి శరభంగస్వీకృతాం భంగహీనాం

నపది గతి మవాప్తస్సంహృతాయుర్జటాయుః

నయనసలిలమిత్రం రామహస్తేన దత్తం

దశరథదురవాపం ప్రాపనైనావమంభః 84

అ. జటాయుః = జటాయువు స్వయమపి = స్వయముగా శరభంగ స్వీకృతాం = శరభంగమహమునిచే స్వీకరింపబడిన, భంగహీనాం = కాశ్యతమైన, గతిం = వైకుంఠస్థానమును, అవాప్తః = పొందినవాడై

దశరథదురవాపం = తండ్రియగు దశరథునిచే పొంద శక్యము కనిదియు, రామహస్తేన = శ్రీరాముని చేతితో దత్తం = ఇవ్వబడిన వైవావమంభః = నివాసజలాంజలిని ప్రసాస = పొందెను.

తా = చెప్పి, వెంటనే జటాయువు ప్రాణములను విడిచిపెట్టెను.

శరభంగమహాముని వలె తానును, శాశ్వతమైన వైకుంఠ పదము నలంకరించెను. ఇచ్చట గుర్తింపఁగిన విశేషమేమనగా, తన ప్రేయ మిత్రుడగు దశరథుడందుకొన జాలని, ప్రాంజలియైన శ్రీరామునిచే నివ్వబడిన కన్నీటితో కూడిన నివాపా జలిని (శ్రద్ధాంజలిని) జటాయు నందుకొనగలిగెను.

వి - జటాయువు వైకుంఠమును పొందెను. తన తండ్రి మిత్రుడగు జటాయువు శ్రీరాముడిచ్చిన నివాపాంజలిని అందుకొనగలిగెను. తండ్రి యగు రశరథున కాయదృష్టము లభింప లేదు,

ఉత్తం చ రామాయణే—

“తతో గోదావరిం గత్వా నదీం నరవరాశ్మజా

ఉదకం చక్రతు స్తస్మై గృధ్రాజాయ తావుఖా”

తిర్యక్కులకు కర్మచేయునధికారము లేదుగనుక అగ్ని సంస్కారము లేదుఉత్తమలోకములలేవుముక్తి యెట్లుకలుగును? అనుప్రశ్నకునీవునాచే అంగీకరించబడినావు గనుకశాశ్వతమైన ముక్తిని పొందుమని రామునిచే రామాయణములో చెప్ప బ్రదియుండుటచే, తిర్యక్కు అయినను జటాయువునకుముక్తి తప్పనిసరి “అని సమాధానము.

నృసింహపురాణములో నిట్లు చెప్పబడినది ఓ వక్షిరాజా! నాకొత్తై నీవు మరణించినావు గనుక, నాయనుగ్రహము వలన విష్ణులోకమును పొందగలవని రాముడు, చెప్పినాడు తదుక్తం నృసింహపురాణే.

“మత్స్యతే మరణం యస్మాత్ త్వయా ప్రాప్తం ద్వితోత్తమః

తస్మాన్నమప్రసాదేన విష్ణులోక మవాప్స్యసి, ఇతి

సుగ్రీవుడు-అంజనేయుడు. గణేంద్రుడు జాంబవంతుడు, జటాయువు ముక్తులని ముక్తుల జాబితాలో నుండుట వలన జటాయువునకు మోక్షము తప్పని సరియుని నిర్ణయము. తదుక్తమ్-

“సుగ్రీవో హనుమా నృక్షో గజో గృధ్రో వటిక్ష్ణథ ఇతి

గ — అథ దక్షిణారణ్యనింప్రతి ప్రస్థితే కాకుష్ఠే, రాక్షసి కాచిద
యోముఖీ నామ సామిత్రి మభిభూయ తదీయ శస్త్రేణ శూర్పణఖాస్థితి
మలభత 85

తతః క్రౌంచారణ్యసరణ్య ప్రయాణావేతా, మహర్షేః స్థూలశిరసః
కాపాత్కోదవతాం ప్రవన్నః వన్నగవతి భోగ భిషణాభ్యాం భూతాభ్యాం
బంధ యథార్థనామా కబంధః 86

తదనంతర మనశ్రుపాత్రేషు రాక్షసినేత్రేషు సదోత్పాదిత తర
నారిభ్యాం రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం కబంధ బాహుయుగళం
కదళీలావ మలాయత 87

ఆ — అథ = జటాయువు మోక్షము పొందిన తరువాత, కాకు
ష్ఠే = శ్రీరామచంద్రుడు, దక్షిణారణ్యనింప్రతి = దక్షిణమహారణ్య
మును గూర్చి, ప్రస్థితే = బయలుదేరిన వాడుకగా ఆయోముఖీనామ =
ఆయోముఖీయను నొక రాక్షసి, సామిత్రి = లక్ష్మణుని, అభిభూయ =
తిరస్కరించి, తదీయశస్త్రేణ = లక్ష్మణునియొక్క ఖడ్గముతో శూర్పణఖా
స్థితిం = శూర్పణఖ యొక్క ముఖ భంగయావ నిష్పత్తిని, అథజత =
పొందెను.

తతః = తరువాత, క్రౌంచారణ్యసరణ్య = క్రౌంచ వర్వత
వన మార్గము ద్వారా, ప్రయాణాత్ = బయలుదేరిన, ఏతా = ఈ రామ
లక్ష్మణులను. మహర్షేః స్థూలశిరసః = స్థూలశిరుడనేమహర్షి యొక్క, కాపాత్
= కావమువలన, కోదవతాం = రాక్షసత్వమును, ప్రాప్తః = పొందినవాడును,
యథార్థనామా = సార్థకనామధేయుడును అగు, కబంధః = కబంధుడను
రాక్షసుడు, వన్నగవతి = ఆదిపుత్రుని యొక్క భోగ = శరీరమువలె

భీషణాభ్యాం = భయంకరములైన భుజాభ్యాం = బుజములతో బంధించెను.

తదనంతరం = బాహువులతో బంధించిన తరువాత, అనకుం
పాత్రేషు = కన్నీళ్లను ఎరుగనట్టి, రాక్షసి నేత్రేషు = రాక్షసాంగనల
కన్నులు నదా = ఎల్లప్పుడు, ఉత్పాదితతర = మిక్కిలి కలిగిగవబడిన
వారిభ్యాం కన్నీళ్లు కలిగిన. రామ లక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణుల
యొక్క తరవారిభ్యాం = ఖడ్గములతో, కబంధ బాహుయుగళం =
కబంధుని భుజద్వంద్వము, కదళీలావం = అరటి చెట్లనుచేదించినట్లుగ
అలూయత = చేదించబడెను.

తా — పిమ్మట, శ్రీరాముడు దక్షిణ మహారణ్యములో వ్రయాణించుచుండ
చేయుచుండెను, అప్పుట నయోముఖియనునొక రాక్షసి లక్షణుని తనకు
| వియునిగా నుండుమని నిర్బంధించెను. తుపితుడై, లక్షణుడు శూర్పణ
ఖకు వలెనే ఈమెకు ముక్కు చెవులు స్తనాగ్రములు. తెగగోసెను

పిమ్మట రామలక్ష్మణులు | కాంచారణ్యములో వ్రయాణించుచుండి
పర్వముల వలె భయంకరములైన భుజములతో అవమూర్ధకశేబరుడగు
కబంధుడు వారిని బంధించెను. ఈ కబంధుడొక అందమైన గంధర్వుడు
అడవిలో కానురూపియగు నితడు కబంధరూపముతో తిరుగుచు స్థూల.
శిరస్కుడను మహర్షిని సంహసింపచేసి తుపితుడై నమహర్షి ఇదేరూపము
నీకు స్థిరముగా నుండుగాకయని శపించెను, వెంటనే, రామ లక్ష్మణులు
ఖడ్గములతో కబంధుని కుడి చేతిని — ఎడమ చేతిని అరటి చెట్లను వలె
నరికివేసిరి.

వి — అరణ్యాని అనగా, పెద్ద అడవి. సరసీయనగా పెద్దనరస్సు.

అయోముఖియను రాక్షసి లక్షణుని గవయగోరి శూర్పణఖవలె

ముక్కు చెవులు స్తనాగ్రములఖండనకు గుఱియయ్యెను.

ఏహి రంస్యావహే||ఇత్యుక్త్వాసమాంబత లక్ష్మణమ్.

ఏవముక్తస్తుకుపితః ఖడ్గముద్యమ్య లక్ష్మణః

కర్ణనాసే స్తనౌ తస్యాః విచకర్తారీసూదనః

అను వాక్యము లిచ్చట ప్రమాణము.

కబంధుడను రక్కసి పాముల వంటి తనభీకరములగు కరములతో రామ లక్ష్మణులను బంధించెను. రాముడు శేషశాయియగుట వలన లక్ష్మణుడు శేషుని అవరావతారమగుట వలన, పాముల వంటి చేతులకు వారు భయపడలేదు.

కబంధు డనగా తలలేని శరీరము మాత్రముగలవాడని యర్థము. అవమూర్ధకశేబరము కన్య శిరనః బంధో అస్యాస్తీతి విగ్రహః. ఇందుని వజ్రాయుధపు దెబ్బకు ఉరస్థలములోనికి పోయినతలగలవాడని అర్థము

ఓ రామా! నేను చాల అందమైనవాడను, కబంధ రూపమును ధరించి అడవిమృగములను బాధింపసాగితిని. నాయీ రూపమును జూచి స్థూలశిరుడను మహర్షి ఘాతుకము, గర్హితమునగు ఈ రూపమే నీ తెల్లనేళలా ఉండుగాక అని శపించెను. ఈ రూపము రణరంగములో ఇందుని కోపము వలన వచ్చినదని కబంధుడు లక్ష్మణునకు చెప్పెను

రామాయణే లక్ష్మణం వ్రతి కబంధవాక్యమ్

పురా రామ మహాబాహో మహాబలవరాక్రమ

రూపమాసీన్నమాచింత్యం త్రిషు లోకేషు విభ్రకమ్

తతః స్థూలశిరానామ మహర్షిః కుపితో మయా

విచిన్వన్ వివిధం వన్యం రూపేణానేన ధర్మితః

తేనాహ ముక్తః ప్రేక్ష్యేదం ఘోర శాపాభిధాయినా

ఏతదేవ నృశంసంతే రూపమస్తీతి గర్హితమ్

ఇంద్ర కోపాదిదం రూపం ప్రాప్త మేవ రణాజిరే ॥ ఇతి

(ఉత్పాదిత) తరవారిభ్యాం తరవారిభ్యాం అనుపదద్వయము కవీశ్వరుని శబ్దవైచిత్యమును తెలియజేయుచున్నది కబంధుని కుడిచేతిని రాముడు ఎడమ చేతిని లక్ష్మణుడు తెగగొట్టెననుటలో రామాయణ మిట్లు చెప్పుచున్నది.

“దక్షిణో దక్షిణం బాహుమనక్త మసినా తతః
విచ్ఛేద రామో వేగేన, సవ్యం వీరస్తు లక్ష్మణః

ప — తదను దను కబంధే నాదరా దర్శితౌ తౌ
గిరితటభువిదేహం దేహతు స్తస్య భీమమ్
అకథయదథ శాపాపాయ తుష్టస్సరామం
తవన తనయ మైత్యా మైథిలీం ప్రాప్నుహితి. 88

అ తదను = చేతులు నరికిన పిమ్మట, దను కబంధేన = దనువను పూర్వనామముగల, కబంధునిచే, ఆదరం = ఆదరముగా, అర్థితౌ = కోరబడిన, తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులు తస్య = ఆ దనుకబంధుని యొక్క భీమం = భయంకరమైన దేహం = కళేబరమును గిరితటభువి = కొండ నెత్తమునందు, దేహతుః = తగలబెట్టిరి, అథ = తగలబెట్టిన తరువాత శాపాపాయతుష్టః = శాప విముక్తిచే నంతసించినవాడై, సః = ఆ కబంధుడు, తవనతనయ = సూర్య పుత్రుడైన, సుగ్రీవుని యొక్క మైత్యా = స్నేహముతో మైథిలీం = సీతను. అప్నుహి = పొందుము ఇతి = అని అకథయక్ = చెప్పెను.

తా — తరువాత, దనుకబంధుని కోరికపై, భయంకరమగు వాని శరీరమును కొండమీద తగలబెట్టిరి. ఆ దను కబంధుడు, రాక్షస శరీరమును విడిచిపెట్టి శాపవిముక్తి కలుగుటంజేసి, మిక్కిలి సంతసించి

సూర్యపుత్రుడగు సుగ్రీవుని మైత్రితో సీతను పొందుమనిచెప్పెను.

వి — రామలక్ష్మణులు కబంధుని దేహానికి అగ్ని సంస్కార మొనరించిరి కావనిముక్తిని పొందిన కబంధుడు, సూర్యపుత్రుడగు సుగ్రీవునితో మైత్రి నొనరింపుమని పలికి ఋశ్యమూకమార్గమును జూపి స్వర్గమున కేగెను. రామాయణములో నిట్లున్నది. తదుక్తం రామాయణే.

[శ్రూయతాం రామ వక్ష్యామి సుగ్రీవో నామ వానరః

సతే స హయో మిత్రం చ సీతాయాపరిమార్గణే ఇతి

గ — తస్మిన్నశ్యమూకమార్గమువదిశ్య స్వర్గంగతే, మతం గాత్రమవాసిన్యా (తవస్యిన్యా) శబర్యా కృతాం సపర్యాం ప్రతిగృహ్య రామస్తదనుజ్ఞయా మనోజ్ఞ వివిధ విహగ కూశితం, మృగగణ విహరణ మహనోరం గహనవద మనగాహ్య, వ్యాకోచ కుశేళయ పరిచయ కషాయైః, వన దేవతాలతా దోలాన కూలైః, కూలాయాత శీలావరవశ వశావల్ల భమదాంబుచుంబిభిః, శంబరారాతి శరధి సదృశతటరుహ నహకార శిఖర విసర దానవాసార శీకర శేఖరైః, వివిధలతా లాసికాలాస్యోపదేశ దేశికాయమానైః, కాయమాన సమానాభోగతా గృహకేశీబుద్ధ బుద్ధక పురంద్రధి శిథిలధమ్మిల్ల మల్లికా గంధ మాంసలైః, మల్లికాక్ష వక్షవిక్షోభ క్షోదీభూత పాదః పాదేయైః, తట వననైరనుక మ్పయమానః చంపామ భజత రి

ఇతి శ్రీవిదర్భరాజ విరచితే శ్రీమతి చంపూరామాయణే అరణ్య

కాండః

అ — తస్మిన్ = ఆ దనుకబంధుడు, ఋశ్యమూకమార్గం =

ఋశ్యమూక పర్వతము యొక్క తోవను, ఉపదిశ్య = చెప్పి, స్వర్గం గతేనతి = స్వర్గమునకు వెళ్లిన వాడుకాగా, మతంగాత్రమవాసిన్యా =

మతంగా శ్రమములో నివసించుచున్న (తపస్విన్యా = తాపసియగు)
 శబర్యా = శబరిచే, కృతాం సవర్యాం = చేయబడిన పూజను రామః =
 రాముడు ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి. తదనుజ్ఞయా = ఆ శబరి యొక్క
 ఆనుమతిచే, మనోజ్ఞ = మనోహరమైన, వివిధ విహగకూజితం = నానా
 ప్రకారములైన సమీప యొక్క కూతలు గలదియు, మృగగణ = లేళ్ల
 గుంపుల యొక్క విహరణ = విహరముచే, మనోహరం = హృదయా
 సందమును కలిగించునదియు నగు గ్రహనవదం = అరణ్యభాదమును
 అవగాహ్య = ప్రవేశించి

వ్యాకోచ = వికసించిన, కుశేయ = కమలముల యొక్క
 పరివయ = సంబంధముతో, కషాయైః = పరిమళించుచున్నవియు, వన
 దేవతల యొక్క లతాదోలా = తీగల ఉయలలకు, ఆనుకూలైః =
 యోగ్యమైనవియు, కూల = పంపినది యొద్దన, ఆయతలిలాపరవశ =
 అవిచ్ఛిన్న క్రిడా పరతంత్రములైన, వశావల్లభ = కరిణీ నాథుల
 యొక్క. మదాంబుచుంబిళిః = మదనలిలమునాస్వాదించుచున్న
 వియును, శంఖరారాతి శరధి సదృశాని = పంచబాణుని తూటిరములతో
 సమానమైన, తటరూప = ఒడ్డుయందు మొలిచిన సహకార-శిఖర =
 తియ్యమామిడి పూలగుత్తుల నుండి విసరత్ = జారుచున్న, ఆసవాసార
 శీకర శేఖరైః = మకరందవర్షము యొక్కతుంపరలే శిరోభూషణముగా
 గలవియు వివిధలతా-లాసికా = పలురకములగు తీగలను నర్తకి
 మణులకు, లాస్యోపదేశ = మధులనృత్యమును నేర్పుట యందు,
 దేశికాయమానైః = నాట్యాచార్యులైనట్టివియును, కాయమాన
 సమాన = మరదవముతో సమానమైన ఆభోగ = విస్తారము గల
 తాగృహ = లతాగృహములయందు కోశేణుభృ = క్రిడాసక్తులైయున్న
 బుట్టఫలశంధ్ర = శబరయౌవకుల యొక్క, శిథిల ధమ్మిల్ల = ఉడి
 బొయిన కేశపారముల యందలి. మల్లికాగంధ = మల్లెపూల పరిమళముచే

మాంసలైః = అభివృద్ధిని చెందినట్టివియు, మల్లికాక్ష = హరిశ్చంద్ర
యొక్క, పక్ష = తెక్కల యొక్క విక్షోభ = ఉప్పులచే క్షోదీభూత =
చూర్ణమైన, పాథః పాథేయైః = ఉదకమనే దారిబత్తముగలవియును,
అగు, తటవన పవనైః = తీరకాంతార మారుతములచే అనుకన్యమన =
జాలితో చూడబడుచున్నవాడై, పంపాం = పంపానదిని, అభజిత =
పొందెను.

ఇది శ్రీ విదర్భదేశపు రాజగు భోజునిచే రచింపబడిన శ్రీమంత
మగు చంపూ రామాయణములోని అరణ్యకాండము.

తా — ఆ దనుకబంధుడు ఋశ్యమూకమార్గమునువదేశించి
స్వర్గమున శేగెను. రామలక్ష్మణులు మతంగ మహర్షి యశ్రమమునకు
జని, చిరకాలము నుండి రాముని రాకకై వేచియున్న శబరియును
శ్రమణిని జూచి ఆమె ఇచ్చనాతిభ్యమును ప్రీతితో స్వీకరించిరి.

శ్రీరాముడామెయునుమతితో తన తమ్మునితో పంపయను వద్ద
సరస్సును చేరెను.

సునోహరములై వలురకములగు పక్షుల కలకలారావములు విన
వచ్చుచుండెను గుంపులు గుంపులుగా లేళ్లు ఇటునటు తిరుగుచుండెను.

కిష్కింధాకాండము

ప — సతాం సతాం బుద్ధిమివ ప్రసన్నాం

పంపాం వియోగజ్వర జాతకమ్పః,

విలోకయన్ లోకనివిష్టకీర్తి

రార్తిం రఘూదాం ప్రవరః ప్రపేదే. 1

అ — సః = విరాధ త్రిశిరో దూషణ ఖర కబంధాదులనయత్ను ముగ చంపుటచే ప్రసిద్ధ పరాక్రమ సంపన్నుడైన వాడును, లోకనివిష్ట కీర్తిః = జగద్విఖ్యాత కీర్తి సంపన్నుడైన రఘూదాం ప్రవరః = రఘు శ్రేష్టుడైన శ్రీరాముడు, స-తాం బుద్ధిమివ = సత్పురుషుల యొక్క బుద్ధివలె, ప్రసన్నాం = నిర్మలమైన తాం = సుప్రసిద్ధమైన, పంపాం = పంపానది నివిలోకయన్ = చూచుచు, వియోగజ్వరజాతకమ్పః = సీతా విరహము వల్లనైన సంతాపముతో కలిగిన శరీరకంపము గల వాడై ఆర్తిం = మన్మథవ్యధను ప్రపేదే = పొందెను

తా — రాక్షససంహారం పొనరించి జగద్విఖ్యాతకీర్తిసంపన్నుడైన రఘునాయకుడు, సజ్జనుల చిత్తంబునుంటోలే నిర్మలంబైయున్న పంపానదిని జూచి సీతా వియోగ జ్వరముచే వణకుచున్న వాడై మన్మథ వ్యధను పొందెను.

వి — ఇచ్చట ఉపజాతి స్పృహ ము. అరణ్య-శ్లో చూడుడు.

రాముడు తమ్మునితో కూడ-తామరపువ్వులు, కలువ పువ్వులు రకరకాల చేపలు గల పంపానది వద్దకు వెళ్లి, ఏమియుతోచని వాడై దుఃఖించెనని రామాయణములో నున్నది. తదుక్తం—రామా యదే

సతాం పుష్కరిణీం గత్వాం పద్మోత్పలఝషాకులామ్

రామ స్వామితృణసహితో నిలరాపాకు లేంద్రయః.

శ్రీమద్భాగవతము కిష్కింధాకాండములోని మొదటి పద్యము యొక్క, సతాం, అనువదముతో భోజుడు కూడ నీకాండను ప్రారంభించుట వాని చాతుర్యమును చాటుచున్నది.

గ — తత స్తస్యా స్తటవనే నానానోకహనివహ పరిష్కృతేనిభృతే తరభ్రమణ వరభృత వ్రాత చంచామయ వివంచీ సముదంచిత పంచ మాంచితా, సంతతాకుంచిత పంచశర శరాసన శరాసార వంచిత పథిక జన సంచార ప్రవందా ప్రమదభరభరిత చంచరీకకుల కంచుకితమాధవీ మాధవీ విభురిరుదబృంభత.

అ తతః = తరువాత, తస్యాః = అవంపానది యొక్క, తటవనే = తీరారణ్యము నందు. నానా నోకహనివహ = వలురకములగు చెట్లగుంపు లలో పరిష్కృతే = అలంకరింపబడినదియు, నిభృతేతరభ్రమణ = అతిచంచలమైన తిప్పట కలిగిన, పరభృతవ్రాత = కోకిలల యొక్క చంచామయ = కంఠములనే, వివంచీ = వీలనుండి, సముదంచిత = పుట్టిన, పంచమ = పంచమ స్వరముతో అంచితా = మనోహరమైనదియు

సంతత = ఎల్లప్పుడు ఆకుంచిత = ఎక్కు వెట్టబడిన పంచశర శరాసన = మన్నుభుని యొక్క ధనుస్సు నందలి శరాసార = బాణ వర్షముతో వంచిత = వాదించబడిన, పథికజన = బాటసారుల యొక్క సంచారప్రవంచః = రాకపోకలయొక్క ప్రచారముగలదియు ప్రమదభర = సంతోషముతో భరిత = నిండిన, చంచరీకకుల = కుమ్మె దళతో కంచుకిత = చుట్టబడిన, మాధవీ = గురువిందశ్రీగెలుగలదియు గు మాధవీవిభూతిః = వసంతునకు సంబంధించిన సంవద, ఉదబృంభత = ఫిజ్జించుచున్నది.

కా — తరువాత చాత చాంపేయాది తరువరకోభితంబైన, ఆ వంపాతీరారణ్యములో వసంత లక్ష్మి నడయాడజొచ్చెను. హడావిడిగ తిరుగుచున్న కోకిలలు పంచమ స్వరమును వలుకుచుండెను. పంచ

బాబుడు విరామము లేకుండగ బాణవర్షమును కురుపించుచుండ. టబా సారులు తమ ప్రయాణమును నిలిపివేసిరి. గురువిందతీగెలమీద వాలిన కుమ్మెదలు మహాత్మాహముతో రొదచేయుచుండెను.

వ - యత్ర కాంతైర్వియుక్తానాం యుక్తానామపి సుభృవామ్ దోలాకర్మ వితన్వన్తి మనాంసి చ వపూంషి చ 3

అ - యత్ర = ఏ వసంతనమయము నందు కాంతైః = (పియులతో, వియుక్తానాం = విరహమునుపొందినవారికిని, యుక్తానాం = కలిపిమెలసియున్నవారైన సుభృవామ్పి = యువకులకు కూడ మనాంసి చ = మనస్సులున్ను, వపూంషిచ = శరీరములున్ను దోలాకర్మ = ఉయ్యాలలూగుటను, వితన్వన్తి = చేయుచున్నవి,

వి - ఇచ్చట క్లోక వృత్తము! వియుక్తానాం యుక్తానాం అను జంట, మనాంసి-వపూంషి అను జంట పద్యమునకు హృద్యతను కలిగించుచున్నవి,

వ - కరతలైర వచాయమథేక్షతైః

అవచయం చ వనేషు జనేషు చ,

సుమనసాం మనసామపి యద్దినే

విరచయంతి విలోలవిలోచనాః 4

అ - యద్దినే = ఏ మధుమాస దినము నందు, విలోలవిలోచనాః = చంచలాక్షులు, కరతలైః = హస్తములతో, వనేషు = పూలతోటలలో, సుమనసాం = పువ్వుల యొక్క, అవచయం = కోయుటను అథ = మరియు, ఈక్షతైః = చూపులతో, జనేషు = జనుల, మనసాం = మనస్సుల యొక్క, అవచయం = ఆకర్షణమును విరచయన్తి = చేయుచున్నారు.

తా — అప్పుడు చంచలాక్షలు మృదుల కరతలములతో, తోటలలో పువ్వులనుకోయుచుండిరి, మాపులతోతోటలలో మన్న పురుషుల మనస్సుల నాకర్షించుచుండిరి.

వి — ఈ క్లోకములో ద్రుత విలంబిత వృత్తము. దీని లక్షణము అరణ్య-క్లోలో చూడుదు.

“అవచయం—అవచాయం,” “పనేమ-జనేమ,”

“సుమనసాం—మనసాం,” అనునీ మూడు జంటలు,

“విరచయంతి విలోల—విలోచనాః” అనునీ అద్వానుష్ఠాన, క్లోకమునకు కోభను గూర్చుచున్నవి.

అవచాయము = కోయెట, అవచయము = ఆకర్షించుట.

గ — తస్మిన్ననమశరసమరసమయే, వంపాం సమయా పర్యటన్ పర్యాకుల హృదయో హృదయదయితాం హృది లక్షయన్ లక్ష్యమిత్త మభాషత.

అ — తస్మిన్ అనమశరసమరసమయే = ఆ వంపాం సమయా కాలము నందు, వంపాం సమయా = వంపానదీతి దగ్గరగా, పర్యటన్ = తిరుగుచు పర్యాకులహృదయః = కలతనొందిన మనస్సుగలప్రేరాముడు హృదయదయితాం = తన ప్రాణేశ్వరియగు సేతను హృది = హృదయములో, లక్షయన్ = చూచుచున్నవాడై, లక్ష్యం = లక్ష్యుని గూర్చి ఇత్తమభాషత = ఇట్లు వలికెను.

తా — అయ్యవసరంబున, వంపానదీతీరంబున ప్రేరాముడు పర్యటించుచు. తన ప్రేయూరాలిని తలచుకొని, వ్యాకులిత చిత్తుడై లక్ష్యునితోనిట్లనెను.

చ — అథ సిద్ధౌషధిరవహితా శేతికలేసయస్య

వత్సీ త్రేతాయజనసమయే క్షత్రియాజ్యేన యుద్ధే

శిష్యా దేవద్విజ పితృసమారాధనే బంధురారౌ

సీతా సామే శిశిరితమహాకాననే కా న జాతాః 6

అ — యా = ఏ సీత, అథా = మనోవ్యథ కలిగినపుడు, సిద్ధౌ
షరివ = సంజీవనాద్యోపక్షధి విశేషము వలె, హితా = ఆరోగ్యమును
కలిగించునట్టిదో, కేశికాలే = కాను కీడాసమయము నందు, వయస్యా =
స్నేహితురాలై నట్టిదో, క్రతాయజనసమయే = ముచ్చిచ్చులయొక్క
పూజాలమునందు వత్సీ = సహధర్మ చారిత్రయో, యుద్ధే = యుద్ధము
నందు క్షత్రియాజ్యేవ = క్షత్రియజాతికి చెందిన వీరాంగన అయి
యున్నదో, దేవ ద్విజ పితృ సమారాధనే = ఇష్టదేవతలకు, వసిష్ఠా
బ్రాహ్మణులకు — దశరథ కౌశల్యాదులకు, పూజలొనరించు నపుడు,
శిష్యా = అంతేవాసినిగా నుండు నట్టిదియో, ఆరౌ = బాధకలిగినప్పుడు
బంధుః = అనుంగుచుట్టమైయున్నదో, సా సీతా = ఆసీత, శిశిరితమహా
కాననే = చల్లని అడవిలో మే = నాకు, కా = ఎవరు నజాతా = కాలేదు.

తా — సీత మనోవ్యథను మాన్పునట్టి సిద్ధౌపది విశేషము వలె,
హితమును గూర్చునది కీడాసమయమున కిదిచి వెళ్లనిస్నేహితురాలు
అగ్నిత్రయసాధ్యంబగు యజ్ఞంబున, సహధర్మచారిణి, రణరంగమున
నిలువనపుడు వీరాంగన. దేవతలకు, బ్రాహ్మణులకు; గరువులకు,
పితరులకు పూజలొనరించు నవసరంబున, శిష్యురాలు. బాధనను
భరించునపుడు, బాధనుబాపునట్టి ఆప్త బంధువు, అట్టి సీత, అడవిలో
నేను సుఖముగా కాలము గడుపుటకు అధికముగా నువయోగించినది.

వి — మందాక్రమైవృత్తము. ఇచ్చట అధికబ్ధము - మనో
వ్యథను బోధించినను, అధివృత్త కలుగు వ్యాధికికూడ సూచకము.
అధి జనగా మౌననీకబాధవ్యాధి అనగా శరీరమునకు కలుగు రోగము. అధి

వలన వ్యాధులు కలుగునని చికిత్సవలన నశించునని జ్ఞానవాసిష్టములో చెప్పబడినది.

తదుక్తం జ్ఞానవాసిష్ఠే-

అధినా వ్యాధయస్తత్యద్రవ్యమంత సుభకృమైః

చికిత్సనాది కాస్త్రోక్తైః నశ్యంతి త్వం చ వే త్నివ

త్రేతాగ్నులనగా-అహవనీయాగ్ని-గార్హవత్యాగ్ని-దక్షిణాగ్ని పత్నియనగా భార్య. వత్సరనయా యజ్ఞస్సంపద్యత ఇతి విగ్రహః. భార్య, సహాయముతో భర్త యజ్ఞమును పూర్తి చేసికొనగలుగుచున్నాడు ఈ శ్లోకము “ఇయం గేహే లక్ష్మీః” అనుభవభూతిగా రి శ్లోకమును కొద్దిగా గుర్తుచేయుచున్నది.

ప — మలయగిరిచర్యం మన్మథాధోరణాజ్ఞా

మథితపథికవర్గః మారుత వ్యాళహస్తి

విరచయతి మదీయే తైత్త్య సౌరభ్యమాంద్యైః

త్రివిధ మదసమృద్ధో మానసే వప్రలీలామ్ 7

అ — మలయగిరిచర్యః = మలయాది యందు తిరుగుచు న్నదియు మన్మథాధోరణి = మన్మథుడనే మావటివానియొక్క అజ్ఞా = అజ్ఞతో మథితపథికవర్గః = మర్దించబడిన బాటసారులు గలదియును, అగు, అయం మారుతవ్యాళహస్తి = ఈ మలయమారుతమనే మదపు టేనుగు, తైత్త్యసౌరభ్యమాంద్యైః = చల్లదనము, పరిమళము, జాడ్యము అనుత్రివిధమదసమృద్ధః = మూడురకములగు మదములతో కూడినదియై మదీయే మానసే = నామనస్సు నందు వప్రలీలాం = ఉతాతకేళిని

విరచయతి = చేయుచున్నది.

తా — మలయమారుతమును మదపుటేనుగు మల కలయతిరుగుచు, మన్నభుడను మావటి వానియాజ్ఞచే, బా ఇచ్చవచ్చినట్లు తొక్కివేయుచున్నది. మఱియు శైత్యము మాంద్యమును ముమ్మడిమూలతో నిరంధినదియై, నామనన సరోవరము నందు వప్రక్రిడను జరుపుచున్నది.

వి — మాలినీవృత్తము ఇచ్చట “శైత్య సారభ్య లతో కూడిన మలయమారుతము (దక్షిణవనము) బా బాధించుచునామనన్నును కలనరపరచుచున్నది” అని అతి కని చెప్పియున్నాడు. మారుతము నందు మత్తగజత్వము భునియందు హస్తి పకత్వమును, శైత్యసారభ్యమాంద్యము మదత్వమును, ఆరోపించుట కవి యొక్క ప్రతిభను చా దక్షిణవనము మలయగిరియందుద్భవించును. మత్తము కూడ మలయగిరి యందే యుద్భవించును. హిమవత్ వింధ్యపర్వతము, మలయపర్వతము ఏనుగులకు చాత్పత్తి పెద్దలు చెప్పెదరు. తదుక్తం—“హిమవద్వింధ్యమలయా గ వానగాః ఇచ్చటవ్యాళ” శబ్దము మదపు టేనుగును భోధించు హస్తి శబ్దమును కూడ ప్రయోగించుట పునరుక్తము కరికలభము, కర్ణకుండలము అను వదముల వలె, ఏనుగు శయమును ప్రకటించుటకట్లు ప్రయోగింపబడినది కనుక పు.

గి — వినం దుస్సహవిరహకృశాను (భావ) క, భావనంధుక్షణ విచక్షణ లక్షణవచన ధార్యమాణ ధై

మగత స్సుగ్గివో విలోక్య వాలి ప్రహతా, వ సర్పధియా సుదూరమ
వససర్ప 8

స తు సమ్మంత్య మంత్రిభిః, తయోరాశయ

మనజగమిషుః పృథంజనాత్మజం ప్రాహణోత్ 9

అ — వివం = పైన చెప్పినప్రకారము గా, దుస్సహ = సహించ
శక్యముగాని, విరహాశ్పాను = విరహాన్ని యొక్క భావ = వ్యాపా
రముచే = కృశ = కృశించిన అనుభావం = సామర్థ్యము గల
వాడునుభావ సంధుక్షణ = స్వభావానుసంధానమునందు విచక్షణం =
నేర్పరియగు. అక్షుణ = అక్షుణుని యొక్క వచన = మాటలచేఁదార్య
మాణ = ధరింపజేయబడిన ధైర్యం — ధైర్యము గలవాడును, అగు,
రాఘవం = శ్రీరాముని, సుగ్గివః = సుగ్రివుడు. అగ్రతః = ముందు
భాగముతో, విలోక్య = చూచి. వాలిప్రహత = వాలిచే పంపబడిన
అవసర్పధియా = గూఢచారియనుత్రాంతిలో సుదూరము, చాలదూరము
అవససర్ప = వెడలి పోయెను.

స తు. అ సుగ్రివుడై తే, మంత్రిభిః మంత్రులతో, సమ్మంత్య =
ఆలోచించి, తయోః = ఆ రామ అక్షుణుల యొక్క అవజగమిషుః =
తెలిసికొనగోరినవాడై ప్రథంజనాత్మజం = వాయుదేవుని కుమారుడైన,
హనుమంతుని, ప్రాహణోత్ = పంపెను.

కా — శ్రీరాముడు విరహాన్నిచే కృశి చియుండెను. ఆలోచనా
సామర్థ్యమును గోల్పోయెను కోల్పోయినసామర్థ్యమును తిరిగి కలిగింప
గల తనవచన రచనా పాటవముతో, అక్షుణుడు రామునకుధైర్యమును
కలిగించుచుండెను అట్టి శ్రీరాముని సుగ్రివుడుచూచి తవయన్నయగు
వాలి యొక్క గూఢచారియై యుండనోపుననియెంచి, కామన్న చోటును

విరచయిత = చేయించునట్టిది.

తా — మలయమారుతము ముదపుటేనుగు మలయగిరిమీద కలయతిరుగుచు, మన్నభుడను మావడి వానియాజ్ఞచే, బాటసారులను ఇచ్చవచ్చినట్లు తొక్కివేయుచున్నది. మణియుతైత్యము సౌరభ్యము మాంద్యములను ముమ్మదములతో నిండినదియై, సామనస్సను మానస సరోవరము నందు వచ్చి క్రిడను జరుపుచున్నది.

వి — మాలినీవృత్తము ఇచ్చట “తైత్య సౌరభ్యమాంద్యము లతో కూడిన మలయమారుతము (దక్షిణవనము) బాటసారులను బాధించుచునామనస్సును కలవరపరచుచున్నది” అని అతిరమ్యముగా కవి చెప్పియున్నాడు. మారుతము నందు మత్తగజత్వమును, మన్మథునియందు హస్తీవకత్వమును, తైత్యసౌరభ్యమాంద్యములయందు మదత్వమును, ఆరోపించుట కవి యొక్క ప్రతిభను చాటుచున్నది, దక్షిణవనము మలయగిరియందుద్భవించును. మత్తమాతంగములు కూడ మలయగిరి యందే యుద్భవించును. హిమవత్ వర్వతము, వింధ్యవర్వతము. మలయపర్వతము ఏనుగులకు ఉత్పత్తిస్థానము అని పెద్దలు చెప్పెదరు. తదుక్తం—“హిమవద్వింధ్యమలయా గజానాంప్రభ వానగాః ఇచ్చటవ్యాశ” శబ్దము మదపు టేనుగును భోధించు చున్నది. హస్తీ శబ్దమును కూడ ప్రయోగించుట పురరుత్తము అయినను, కరికలభము, కర్ణకుండలము అను వదముల వలె, ఏనుగు లోని మదాతి శయమును ప్రకటించుటకట్లు ప్రయోగింపబడినది కనుక పునరుక్తి లేదు.

గ — వినం దుస్పహవిరహకృశాను (భావ) కృశానుభావం భావనంధుక్షణ విచక్షణ లక్ష్మణవచన ధార్యమాణ ధైర్యం రామవ

మగత స్సుగ్గీవో విలోక్య వాలి వ్రహతా, వ సర్పధియా సుదూరమ
వససర్ప 8

స తు సమ్మంత్ర్య మంత్రీభిః, తయోరాశయ

మనజిగమిషుః పృథంజనాత్మజం పౌహితోత్ 9

అ — వివం = వైన చెప్పినప్రకారముగా, దున్నహ = సహింస
శక్యముగాని, విరహాశ్చకాను = విరహాన్ని యొక్క భావ = వ్యాపా
రముచే) = కృశ = కృశించిన అనుభావం = సామర్థ్యము గల
వాడునుభావ సంధుక్షణ = స్వభావానుసంధానమునందు విచక్షణం =
నేర్పరియగు. లక్షణ = లక్షణుని యొక్క వచన = మాటలచే, ధార్య
మాణ = ధరింపజేయబడిన ధైర్యం — ధైర్యము గలవాడును, అగు,
రామవం = శ్రీరాముని, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు. అగ్రతః = ముందు
భాగములో. విలోక్య = చూచి వాలివ్రహత = వాలిచే సంపాదిన
అవసర్పధియా = గూఢచారియనుశ్రాంతికో సుదూరము, చాలదూరము
అవససర్ప = నెడలి పోయెను.

స తు = అ సుగ్రీవుడై తే, మంత్రీభిః = మంత్రులతో, సమ్మంత్ర్య =
ఆలోచించి, తయోః = ఆ రామ లక్షణుల యొక్క అవజిగమిషుః =
తెలిసికొనగోరినవాడై ప్రభంజనాత్మజం = వాయుదేవుని కుమారుడైన,
హనుమంతుని. పౌహితోత్ = సంపెను.

కా — శ్రీరాముడు విరహాన్నిచే కృశించియుండెను. అలోచనా
సామర్థ్యమును గోల్పోయెను కోల్పోయినసామర్థ్యమును తిరిగి కలిగింప
గల తనవచన రచనా పాటవముతో. లక్షణుడు రామునకు ధైర్యమును
కలిగించుచుండెను అట్టి శ్రీరాముని సుగ్రీవుడు చూచి తనయన్నయగు
వాలి యొక్క గూఢచారియై యుండనోపుననియెంచి, కాసున్నచోటును

విదనాది, క్రొత్త చోలునకు పారిపోయెను.

ఆ సుగ్రీవుడు తన మంత్రులతో కొంతసేపు మంతనములు రామునకు
గావించి రామ-లక్ష్మణుల యశస్వినియైన తెలియగోరి, వాయు
నందనుని వారి వద్దకు బంపెను.

వి — మనోవ్యథతోను, సుష్మథవ్యథతోను బాధపడుచున్న రామునకు
లక్ష్మణుడు ధైర్యమును గలిగించెననుటలో శ్రీరామాయణ మిట్లు చెప్పు
చున్నది—
ఓరామా! దుఃఖమును దిగ్గమింగుము నీకు భద్రము గలుగు
గాక. ఓ పురుషశ్రేష్ఠా! దుఃఖంపకుము, పాపరహితులైన నీబోదీవారు
బుద్ధిమాంద్యమును బొందరాదు, తదుక్తం శ్రీరామాయణే

“సంస్తంభ రామ భద్రంతే మాశుభః పురుషర్షభః
నేదృశానాం మతిర్మందా, భవత్యకలుషాత్మనామ్.

వ — తవన పవనయోర్యః ప్రాప్తవాన్ పుత్రభావం

శతమఖశితపాశిర్విద్యయా జన్మనా చ,

స తు దశముఖశీర్తిస్తోమ సోమస్య వక్ష

శ్చరమ ఇవ తనూమాన్ ప్రాప రామం హనూమాన్ । ౧

ఆ యః = వి హనుమంతుడు, తవన-పవనయోః = సూర్యునియొక్క,
యువాయువు యొక్కయు. పుత్రభావం = పుత్రత్వమును, విద్యయా =
విద్యచేతను, జన్మనా చ = పుట్టుకచేతను, ప్రాప్తవాన్ = పొందినవాడా
యెనో శతమఖశిందునిచే కృతపాశిః = జేయబడిన మచ్చగభవాదును
దశముఖ = రావణునియొక్క శీర్తిస్తోమసోమస్య = యశోమండలచంద్రు
నకు తనూమాన్ చశమః వక్షఇవ = రూపమును ధరించిన కృష్ణవక్షము వలె
నున్నవాడును అగు స హనూమాంస్తు = ఆ హనుమంతుడు రామం =
రాముని ప్రాప = పొందెను.

తా— హనుమంతుడు, పుట్టుకచేతను, చదువుచేతను, వాయువు నకు, సూర్యునకును పుత్రుడాయెను. మహేంద్రుని వజ్రాయుధము నకు చిన్నతనములోనే గుఱియై, వామహనుభంగమును పొంది యుండెను. అతడు రావణుని కీర్తిచంద్రునకు, తనువునుదాల్చిన కృష్ణవక్షమైయుండెను. అట్టి హనుమంతుడు శ్రీరాముని సమీపమునకు వెళ్ళెను.

వి — హనుమంతుడు సూర్యపుత్రుడెట్లు? పూజ్యుడగు సూర్యుని వలన వరములను పొంది, వానివలన సకలశాస్త్రములను అధ్యయనము చేయుటచే — హనుమంతుడు సూర్యపుత్రుడైనాడు. ఈ విషయము, ఉత్తరకాండలో నిట్లు చెప్పబడియున్నది. “పూజ్యుడగు సూర్యుడిట్ల నేను — వీనికొఱకు — నా తేజస్సుయొక్క శతాంశమును ఇవ్వగలను. ఇతనికి సకలశాస్త్రములు నద్యయనము చేయుశక్తి కలుగగలదు. ఇతడు సంభాషణనిపుణుడగు వాగ్వికాగలడు. ముల్లోకముల లోను వీనితో సమానమైన శాస్త్రవేత్త మఱియొకడుండజాలడు.

శిష్యుడు ఉపాధ్యాయపుత్రుడనుటలో వాలినిగూర్చి శ్రీరాముడిట్లు పలికెను— జ్యేష్ఠసోదరుడు, తండ్రి, చదువుచెప్పిన గురువు అను నీ మువ్వురు ధర్మమార్గవర్తులైనచో పితృపదవాచ్యు లగుచున్నారు. మఱియుకచోట, కన్నతండ్రి, ఉవనయనము చేసినవాడు, చదువు చెప్పినవాడు, భయమునుండి రక్షించినవాడు, అను నీ యైదుగురు తండ్రులుగా చెప్పబడుచున్నారు. తదుక్తం,

“జనితా చోపనేతా చ, యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి,
అన్నదాతా, భయత్రాతా, పంచైతేపితరస్సృతాః.”

“జ్యేష్ఠత్రాతా పితావాపి యశ్చ విద్యాం ప్రయచ్ఛతి
ప్రయస్తే పితరో జ్ఞేయాః ధర్మైశ్చ పథివర్తినః”

శేసరియనువానికి అంజనయను భార్యగలదు. ఆమెయందు వాయుపు
తత్తముడైన పుత్రుని గనెను. కనుక హనుమంతుడు వాయుపుత్రుడు.
తదుక్తం - తత్ర రాజా వ్రశాన్త్యస్య శేసరీ నామ వై పితా,

యస్య భార్యా బభూవేష్టాహ్యంజనా నామ విత్రతా.

జనయామాస తస్యోంవై వాయురాత్మజముత్తమమ్.

హనుమంతుడు మహేంద్రుని వజ్రఘాతమును చిన్నతనము
లోనే భరింపగలిగెను. కనుక గొప్పశక్తిగలవాడు. హనుమంతుడు
పుట్టిన వెంటనే సూర్యబింబమును జూచి, దివ్యుని ఎగిరి వండను
ప్రభాంతితో సూర్యబింబమును మ్రింగజూచెను. రాహు వీచిషయమును
మహేంద్రునకు తెలియజేయగా మహేంద్రుడు తన వజ్రాయుధముతో
హనుమంతుని గట్టిగా కొట్టెను. కొండమీదవద్ద హనుమంతుడు ఎడమబుగ్గ
దెబ్బ తగిలెను. నాదీనుండి హనుమంతుడని పేరు వచ్చెను. ఇది
గుణములుగల వాడగుటవలన నీతడు దూతగానుండుట కర్హుడు.
కామందకుడు - దూతయొక్క లక్షణములన్నియు చెప్పియున్నాడు.
వండితుడు, జ్ఞాపకశక్తిగలవాడు, యుక్తియుక్తముగ మాటలాడు
వాడు, శస్త్రాభ్యాసము, శాస్త్రాభ్యాసము గట్టిగా చేసినవాడును,
దూతగానుండుటకర్హుడు.

యథాహ కామందకః—

ప్రగల్భస్సృతిమాన్ వాగ్మీ శస్త్రే శస్త్రే చ నిష్ఠితః

అభ్యస్త కర్మాన్యవతీర్థాతో భవితుమర్తత

గ — సవిష స్వీకృతభిక్షువేషః సవినయ మేతా వా బభూషే 11

భవంతౌ కతరాః కాంతాకారౌ కాంతారం కథమిద ముపాతరేతామ్ 12

విచిత్రజిహ్వు కోదండమరదీతావపి దీపనస్యాస్య సుదీపత్యాత్ భవంతౌ

స జీమూతౌ 13 జటావల్కలయుతావపి జంగమత్వాత్ భవంతౌ స

కల్పవృక్షౌ తమోవహలోకకవితావపి యోగవద్యభాస్వర తేజస్విన్ని

త్యాత్ భవంతౌ స పుష్పవంతౌ. 15

అ — న విషయము = ఆ యీ హనుమంతుడు, స్వీకృత భిక్షువేషము = సన్న్యాసివేషమును ధరించినవాడై, ఏతే = ఈ రామకృష్ణులను గూర్చి, సవినయము = వినయముతో, అబఖాషి = వలికెను, కాంతాకారం = మనోహరములగు రూపములుగల, భవంతో = మీరిద్దఱు కతరం = ఎవరు ఇదం = ఈ దుష్ప్రదేశమైన, కాంతారం = అరణ్యమును, కథం = ఎందు నిమిత్తము, అచాతరతాం = ప్రవేశించిరి? విచిత్రతర = మిక్కిలి అశ్చర్యకరములగు, జిష్టుకోదండ = జయశీలమైన ధనుస్సులతో, మండితావపి = అలంకరింపబడినవారైనను. అన్య దినస్య = ఈ పగలు (దుర్దినముగాక) సుదినత్వాత్ = సుదిన మగుటవలన భవంతో = మీరు, న జీమాతే = మేఘములు కానేరరు. జటావల్కల యుతావపి = జడలును, వల్కలములను ధరించినవారైనను, జంగమ త్వాత్ = సంచారశీలురు గనుక, న కల్పద్రుమౌ = కల్పవృక్షములు కానేరరు, తమోపహలోకకవితాభవి = చీకటిని పోగొట్టునట్టి వెలుగుతో కూడినవారైనను, యాగవద్య = ఒక్కసారి, భాస్వర = ప్రకాశించుచున్న, తేజస్సాన్నిధ్యాత్ = తేజస్సామీప్యముండుటవలన, భవంతో = మీరిద్దఱు, న పుష్పవంతో = సూర్యచంద్రులు కానేరరు.

కా — భిక్షుకుని వేషమును ధరించి రామకృష్ణుల మ్రోల నిలిచి వినయముతో వారికిట్లనియె. సుందరాకారులైన మీరెవరు? దుష్ప్రదేశంబగు నీ కాననంబునకు రా కతంబేమి? అశ్చర్యకరములై, ఇంద్రధనుస్సులవలె సున్న జయశీలంబులగు ధనుస్సులతో నలంకరింపబడిన మీరు, ఈ దినంబు సుదినంబగుటజేసి మీరు మేఘములు గారని నాకు తోచుచున్నది.

జటలను, వల్కలములను ధరించియున్నను మీరు సంచార శీలురగుటంజేసి కల్పవృక్షంబులు కారని తోచెడిది.

అజ్ఞాసాంధకారమును పోగొట్టు వెలుగుగలవారైనను, ఒక్కసారి

ఇద్దఱు వెలుగుచుండటం జేసి, పుష్పవంతులని పిలువబడు సూర్య చంద్రులుగా రని యనుపించుచున్నది.

వి — హనుమంతుడు భిక్షుకుని వేషమును ధరించి, రామలక్ష్మణులను సమీపించెను. దూతలు యభీచ్ఛముగ వేషములు మార్పుకొన పచ్చును. అది చారుణ ఆచారము గదా!

తదుక్తం శ్రీమద్రామాయణే —

“భిక్షురూపతతో భేజే శతబుద్ధితయా కపిః”

పుష్పవంతో అను నీ పదము సూర్యచంద్రులను చెప్పుచున్నది.

“ఏకయోక్త్యా పుష్పవంతౌ దివాకర నిశాకరౌ” ఇత్యామరః

వ — కుశస్తంభేపి సంఘాతం సౌరభ్యమివ భాసతే,

తపోవేషేఽపు సౌందర్యం యువయో ర్యువయోగినోః 16

ఆ — కుశస్తంభేపి = దర్శకాండమునందుకూడ, సంఘాత = పుట్టిన, సౌరభ్యమివ = పరిమళమువలె, తపోవేషేఽపి = జటావల్క్లల ధారణరూపమైన ముని వేషమునందుకూడ యువయోగినోః = తరుణ తపోధనులగు, యువయోః = మీ యిద్దరియందు, సౌందర్యం = రామాదీయకము, భాసతే = ప్రకాశించుచున్నది.

తా — దర్శకాండమునకు సౌరభ్యమబ్బినట్లు జాలయోగులగు మీ యిద్దఱుకు తాపసవేషములో నున్నను, సౌందర్యమబ్బినది.

ప — యుష్మద్వార్తా సుధాస్వాదబుద్ధయోక్తోత్రయోస్సుఖమ్,
స్వయమేవ గ్రహీతుం మే జిహ్వ ప్రహ్వప్రవర్తతే. 17

అ — యుష్మద్వార్తా = మీ వృత్తాంతమనే, సుధాస్వాద = అమృతాస్వాదమునందు, బుద్ధయోః = ఆన క్రిగల, త్రోత్రయోః = చెవులకు

సంబంధించిన సుఖం = సుఖమును, స్వయమేవ = స్వయముగా
గ్రహీతుం = గ్రహించుటకు, మేజిహ్య = నానాలుక, ప్రహ్య = వినముగ్రాతె
ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నది.

తా — భవద్వృత్తాంతాన్పుతాస్వాదము సందాస్త్రిగల నా
చెవులకు, సుఖమును సంపాదించగోరి, నా నానాలుక వంగుచున్నది,

గ. 18 — కశ్చిదస్తి నానరవతి. సుగ్రీవు ఇతి 18

తేన భౌత్యభయాదృశ్యమూకముపాశ్రితేన యువాభ్యాం
సమం సఖ్యమిచ్చతా ప్రేషితం హనుమదభిధానంభిక్షురూపప్రతివృన్న
మిమంజనం అంజనేయం ప్రభంజనసంజాతం జానీతమితి 18

తతస్తదీయం వచన మాకర్ణ్య, కర్ణయుగళసుధావర్షి దేవర్షివృతి
మో దాశరథి ప్రముపాశ్రిప్య, తద్ధర్మితేన కథా విరచిత భువనసౌఖ్యం,
సఖ్యం తవనతసయేన సాకం, అగ్నిసాక్షికముకరోత్, 20

అ — సుగ్రీవు ఇతి నామ్నా = సుగ్రీవుడను పేరుతో, కశ్చిత్ =
ఒకనొక, సమస్త వానరవతిః = సకలవానర ప్రభువులని = కలదు.

ప్రభాత్యభయాత్ = అన్నయగు వాలి భయము వలన ఋశ్య
మూకం = ఋశ్యమూక వర్మతమును, ఉపాశ్రితేన = ఆశ్రయించిన
వాడును, యువాభ్యాం = మీ యిద్దరితో సఖ్యం = స్నేహమును,
ఇచ్చతా = కోరుచున్న తేన = ఆ సుగ్రీవునిచే ప్రేషితం = పంపబడిన
వాడును, హనుమ దభిధానం = హనుమంతుడను పేరు గలవాడును,
భిక్షురూప వర్తివృన్నం = సాధువు వేషములో నున్న ఇమం
వానరం = మర్కటస్వరూపుడగు మంజనం = వీరినివ్రళంజన
వాయువు వలన, జాతం = పుట్టిన వానిని గాను, అంజనేయం =
అంజనాదేవి యొక్క బిడ్డగాను, జానీతం = తెలిసికొనుదు.

తతః = తరువాత, కర్ణయుగళ = శ్రోత్రద్వంద్వము నందు
 సుధావర్తి = అమృతమును వర్తించు నట్టిదియు, అనుతడియం వచనం =
 హనుమంతుని మాటను, అకర్ణ్య విని దేవర్షిపరిమః = దేవమునితో
 సమానుడైన సానుజో దాశరథిః = లక్ష్మణునితో కూడియున్న శ్రీరాముడు
 తముపొల్లివ్య = అహనుమంతుని కౌగిలించుకొని, తద్దర్శితేన = అహను
 మంతునిచే చూపబడిన పథా = మార్గముతో గత్వా = వెళ్లి, తపనతనయేన
 సాకం = సూర్యసుకుడగు సుగ్రీవునితో కూడ, నిరచిత భువన
 సౌఖ్యం = కలిగింపబడిన సకలలోక సౌఖ్యముగల, సఖ్యం = మైత్రిని
 అగ్నిసాక్షికం = అగ్నిసాక్షికముగ అకరోత్ = చేసెను.

కా — వానరులందఱును వ్రేలువైన సుగ్రీవుడను వానరుడొకడు
 గలడు.

భాగ్యవంతులగు పారిపోయి ఋశ్యమూకముమీద తలదాచు
 కొన్న సుగ్రీవునిచే నేను పంపబడితిని. అతడు మీయిద్దరితో సఖ్యమును
 జేయగోరుచున్నాడు. నేను భిక్షువేషమును ధరించి మీ జాడ తెలియ
 గోరి వచ్చినాను. నా పేరు హనుమంతుడు. నా తల్లి దండ్రులు అంజనా
 వ్రాతంజనులు. ఇది నావృత్తాంతము.

అటు పిమ్మట, అమృత వర్షమును కురిపించు హనుమంతుని
 మాటలను విని దేవర్షికుల్యుడగు దశరథుని నుడుహనుమంతుని ఋజముల
 మీద కూర్చొని వానిచే చూపబడిన శ్రీవలో నడచి ఋశ్యమూకమును
 జేరి ముల్లోకముల కావందమును కలిగించునట్టి సఖ్యమును సూర్య
 నందసునితో అగ్నిసాక్షికముగ ఏర్పాటు చేసికొనెను.

వి — హనుమంతుని ఋజముల మీద నెక్కి, రామలక్ష్మణులు
 సుగ్రీవుని సమీపమునకు జనిరి. ఈ విషయములో శ్రీరామాయణ మీట్లు
 చెప్పుచున్నది. తదుక్తం శ్రీరామాయణే

“పృషమారోవ్య తౌ వీరౌ జగామ కపికుంజరః.”

నకలలోకంబుకుడు రావణుడు. రావణసంహారము వీరిస్నేహము వలన జరుగవలసి యున్నది కనుక వీరిఋపురి స్నేహము సకలలోకానందదాయకము. వీరి స్నేహముగ్నిసాక్షికముగ జరిగినది. భగ భగ మందుచున్న అగ్నికి ప్రదక్షిణము గావించి, రాఘవసుగ్రీవులు మైత్రిని పెంపొందించుకొనిరి.

తథా చ శ్రీరామాయణమ్.

“తతోగ్నిం దీప్యమానం తౌ చక్రభుక్చ ప్రదక్షిణమ్.

సుగ్రీవో రాఘవశ్చైవ నయన్యత్యముపాగతౌ.”

న — యోగం వితన్వతి హనుమతి రాఘవస్య

వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తితా చ,

మేనే విధిర్హుటయితుం హరి మింద్రపుకృం

వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తితా చ. 21

అ హనుమతి = అంజనేయుడు, రాఘవస్య = శ్రీరామునకు వైవస్వతేన = సూర్యపుత్రుడును, సమవర్తితా = ఎల్లప్పుడు సామ్యముతో నుండువాడైన, హరిణా = వానరుడగు సుగ్రీవునితో, యోగం = కలయికను, వితన్వతిసతి = చేసినవాడుకగా, ిధిః = దైవము ఇంద్రపుకృం = ఇంద్రుని యొక్క కుమారుడును, హరిం = వానరుడునగు వారిని, వైవస్వతేన = సూర్యుని యొక్క కుమారుడును, సమవర్తితా = అన్ని ప్రాణులయందుననుభావముతో నుండు వాడును అగు, హరిణా = యమునితోఁబుటయితుం = కూర్చుంటు మేనే = తలచెను.

తా — హనుమంతుడు శ్రీరామునకు, సూర్య నందనుడును వానరుడును, మిక్కిల యందు, శత్రువుల యందు నమానమగు దండ నమునుకలిగియుండు వాడునగు సుగ్రీవునితో సంబంధమునుకూర్చెను, అప్పుడు బ్రహ్మదేవుడు ఇంద్రనందనుడును వానరుడునగు వారిని

సూర్యసంధ్యనుడను. పొయ్యికు కర్కనురువు దండకవర్తక
యమునీతో సరిబంధమును కూర్చుడలచెను. శ్రీరాము సుగ్రీవసఖి
వాలిమరసమునకుకారణమయ్యెనని భావము.
వివరము తిలక వృత్తము.

"వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తినాచ

వైవస్వతేన హరిణా సమవర్తినాచ" అనునీరెందు నా
పాదములు, సమముగా నుండుటచేతను అర్థభేదము కలిగియుం
చేతను పాదయమకము

గ తతస్తత్ క్షణ సంభూత విసంఖాయ ప్రతిభృత వాలివదా
కథిత నిజమన్నథ దశాయ, దాశధయేసుగ్రివో దశగ్రివనియమాన శ్రీ
పాతితాని కానిచిదాభరణాని న్యదర్శయత్ 22

అతః = తరువాత, తత్క్షణ = వెంటనే సంభూత విసంఖాయ
కలిగిన నమ్మకము గలిగెవాడును, ప్రతిభృత వాలివదాయ = విస్తృత
అనేక వాలియొక్క వధ గలిగెవాడును, కనికని నిజమన్నథదశాయ =
చెప్పబడిన తనయొక్క మన్మథావస్థలవాడును, అగు, దాశధయే =
శ్రీరాముని లోకము సుగ్రీవ = సుగ్రీవుడు, దశగ్రివ = రావణుని
నియమాన = తీసికొనిపోయి, సీత = సీతచే పాతితాని = వధచే
యదిన, కానిచిదాభరణాని = కొన్ని నగలను న్యదర్శయత్ = చూపించెను

వి తరువాత సుగ్రీవుడు శ్రీరాముని నమ్మెను శ్రీరాముడువాలి
చంపగలనని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. తన సీతావియోగ వృత్తాంతమును చా
కెరింగించెను. అప్పుడు సుగ్రీవుడు — రావణాపహృతయగు సీత
కొండమీద వధచేయబడిన నగలనుకొన్నింటిని శ్రీరామునకు చూపించెను

స — ప్రత్యర్థితానాం కపిపుష్పసేన

రామస్వకాంతాధృతభూషణానామ్,

సంస్కారహైన్యా త్పురిధూనరాణాం

ప్రజ్ఞాకనం బాష్పజలైశ్చకార 23

అ — రాముః = శ్రీరాముడు, కపిపుంగవేన = వానరశ్రేష్ఠుడైన
 సుగ్రీవునిచే, ప్రత్యర్థితానాం = తిరిగి యివ్వబడిన, స్వకాంతా =
 తన ప్రయురాలగు సీతచే ధృత = ధరింపబడిన భూషణావాం = సగల
 సంస్కారహైన్యాత్ కడుగుటకుదుచుట అనుసంస్కారములే కనీపుటవలన
 పరిధానరాజాం = మిక్కిలి దుమ్ము కొట్టుకొనిపోయి యున్నందున
 బాష్పజలైః = కన్నీటితో, ప్రజ్ఞాశనం = కడుగుటను, చకర = చేసెను.
 తా — తనప్రియురాలిచే ధరింపబడి, సుగ్రీవునిచే తన కివ్వబడి
 సగలు సంస్కారము లేనందున, దుమ్ము కొట్టుకొనియుండెను. వాడినన
 శ్రీరాముడు తన కన్నీటితో కడిగెను.

గ — తతస్సామిత్రఫణి నిర్బంధనంధుక్షిత ధైర్యేణ రామే
 భానుయుక్తౌ వాలివైరకారణం భానుసూమరితమ కథయత్.

పురా ఖలు నిఖిలరిపుకుల తిమిర నివయ మారీచి మాలినం వాలి
 నం మాయావీనామ దానవః కశ్చన దుందుభేర్భ్రాతా యుద్ధాయ రుద్ధ్వా
 తద్బలచలిత ధృతి రురగనగరకుహరమగాహత.

అ — తతః = తరువాత, సామిత్ర = అక్షుణ్ణనియొక్క
 ఫణితి = కూటలవల్ల నైన, నిర్బంధ = నిర్బంధము, సంధుక్షిత =
 ప్రోత్సహింపబడిన, ధైర్యేణ = చిత్త స్థైర్యముగల, రామేణ = శ్రీరామునిచే
 అనుయుక్తః = ప్రశ్నింపబడినవాడై, భానుసూమః = సూర్యనందను
 డగు, సుగ్రీపుడు వాలివైరకారణం = వాలితో విరోధమునకు కారణ
 మును, ఇత్థం = చెప్పబోవు విధముగ, అకథయత్ = చెప్పెను, పురా
 ఖలు = పూర్వకాలమునందు, నిఖిలరిపుకుల = సమస్త శత్రు పము
 దాయమనే, తిమిరనివయ = గాఢాంధకారమునకు, మారీచిమాలినం =
 నూర్చుడగు, వాలినం = వాలిని, దుందుభేర్భ్రాతా = దుందుభియను
 దానపునియొక్క సోదరుడును, మాయావీనామ = మాయావి యను

కశ్చిత్ = ఒకానొక, దానవః = రాక్షసుడు, యుద్ధాయ = యుద్ధము
కొఱకు, రుద్ధ్యా = అడ్డగించి; తద్బలవలితధృతిః = ఆ వాలియొక్క
బలమువలన పోయిన ధైర్యముగలవాడై, ఉరగనగరకుహరం =
పాతాళగుహను, అగహత = ప్రవేశించెను.

తా — నగలను జూచి శ్రీరాముడు శోకవిహ్వలుడైన తరువాత
మహాత్ముడవు, మహానుభావుడవునైన నీవీ విధంబుగ శోకించుట తగిన
పనికదని ఉపలాభనవాక్యములతో లక్ష్మణుడు శ్రీరామునకు ధైర్యమును
కలిగించెను. నీకును, బలికిని పైఠం కలుగుటకు కారణంబేమి
యని శ్రీరాముడు ప్రశ్నించగా ను నీవుదీక్ష చెప్పవలెనను.

రాక్షసకులమును కడికడీదికి జూర్చుదును, మాయన్నయు
నగు వాలిన దుందుభిఁ బ్రాణయగు మాయావియును దానవుడొకడు
యుద్ధముసేయు కొరికతో, త్రోవలో వానిని అడ్డగించి వాని మోల
నిలబడుటకు ధైర్యము చాలక, పాతాళగహలో ప్రవేశించెను.

గ — కదను గుహం గాహమానేనమాన కాలినా, హేమమాలినా
వాలినా బలముఖపాలనాయ, నిహితః, తస్యోత్థానవేశాం పరిపాలయన్
సన్, చిరకాలే ప్రతీతే ఫేనస్త్యాన మాంస విస్తృతమస్కక్పూరమషేక్ష్య
క్రూతా మే నిహత ఇతి నిరచినవమ్. 2]

కదను విపులోవల ఫలక పిహితబలముఖః,
తస్మై దత్త్వా స్యయము ద్రత రుదకం నైవాప
మవాపం శోకాంధః కిష్కింధామ్. 2]

అథ విదితవృత్తాంతై రమాత్యై రభిషేచితేమయి, సవాలీ మాయా

వినం. నిహత్య ఖరకరభుజపరిఘబిలవదనపిధానః, తరసా రసాత
లాన్నిర్గత్య పురం ప్రవిష్టోఽతీవరుష్టః, ప్రభ్రష్టాశం బహుశః ప్రదీప

మూయబడిన బిలముఖః = గుహద్వారముగలవాడనై, ఉదత్రుః =
 కన్నీరు కార్చుచున్నవాడనై. తస్మై = మా అన్నయగు వాలికోటకు,
 నైవాపముదకం = తర్పణశలీలమును, దత్త్వా = ఇచ్చి, శోకాంధః =
 బ్రాత్యవధజనితదుఃఖముతో విమియ తోచనివాడనై, కిష్కింధాం =
 కిష్కింధా నగరమును. అవాపమ్ = చేరితిని, అథ = తరువాత, విధితి
 వృత్తాంతైః అమాత్యైః = తెలిసికొనబడిన వృత్తాంతముగల మంత్రుల
 చేత, మయి = నేను, అభిషేచితే = వానరరాజ్యమునందభిషిక్తుడను
 కాగా, సః వాలీ = మా అన్నయగు నా వాలి, మాయావినం =
 మోసగాడగు మాయావియగు నా దానవుని, నిహత్య = చంపి, ఖర
 తర = మిక్కిలి కఠినములైన, భుజపరిఘ = అరదండా కఙ్ఠలవంటి
 చేతులతో, విఘడిత = బద్ధలు కొట్టబడిన, బిలముఖ పిధానః = బిల
 ద్వారముయొక్క ఆచ్ఛాదన శిలాఫలకముగలవాడై, తరసా = వేగ
 ముతో, రసాతలాత్ = పాతాళలోకము నుండి, నిర్గత్య = బయటకు
 వచ్చి, పురం = కిష్కింధాపురమును, ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినవాడై,
 అశీవ రుష్టః = మిక్కిలి కోపించినవాడై, ప్రభ్రష్టాశయం = ఏమి
 తోచనివాడనై యున్నవాడను, బహుకః = పలుమారులు, ప్రణీవతం
 తం = కాశ్యపిద వదుచున్నవాడను, ప్రతిపాదితయథాతథ్యం =
 చెప్పబడిన నిజముగలవాడను, అయిన ఇమం జనం = నన్ను,
 నిరాగనం = నిరవరాధి నను, నగరాత్ = కిష్కింధానగరము నుండి,
 నిరకానయత్ = వెడలగొట్టెను.

తదను = వెడలగొట్టిన తరువాత, తదనుధావనాత్ = వాలిపెంబడిం
 చుటవలన, కాంధీశీకస్య = భయపడి పారిపోవుచున్న, మమ = నాకు,
 అన్మీల్ వర్వతే = ఈ వర్వతమునందు, అకుతో భయసంచారకారణం =
 ఎవరివలనను, ఏవిధమైన భయము లేకుండగా తిరుగుటకు కారణము,
 అకర్వతాం = చినబడుగాక.

పురా = పూర్వము, ఏకదా = ఒకనొకప్పుడు, అతను = తక్కువగాని,
 భుజబలం = బాహుబలము గలవాడును, ఫలకులావల = సమస్తకుల
 పర్యవములను, చాలన = కదలించుటయందు, నిపుణం = నేర్పరి
 యును, చతురర్థవ = నాలుగు సముద్రములను, లంఘన = దాటుట
 యందు, జంఘాలం = పిక్కబలము గలవాడును అగు, వాలినం =
 వాలిసి, దుందుభిర్నామ = దుందుభి అనే బులాయ కాయః = ఎనుబోకు
 రూపముగల, బృందారకారిః = సురవైరియగు, రాక్షసుడు, పరిభూయ =
 తిరస్కరించి, సమరే = యుద్ధమునందు, సమత్వత = మరణించెను.

తదను = తరువాత, నిహతస్య, తస్య = చంపబడిన దుందుభి
 యొక్క, శరీరం = శరీరమును. వాలీ = వాలి, బలావలేపేన = బల
 గర్వముతో, సకలలోకవిలయ = జగత్ప్రళయమునందు, విలోల =
 కదలుచున్న. లలిత = వ్యాపనశీలమై అటంబల = సాటిలేనిబలముగల
 పవన = గాలిచే, చలిత = కదల్చబడిన, లఘుతూలలిలయా = తేలిక
 యైన పత్తిపింజ రీతిగా, క్షిప్రం = వేగముగా, మతంగాశ్రమక్షితౌ =
 మతజ్ఞాశ్రమసమీప భూమియందు, అక్షిపత్ = పడవేసెను.

కా — తరువాత, మానశాలి, హేమమాలియగు వాలి, బల
 ద్వారమును కాపాడుటకు నన్నులచి, గుహలో ప్రవేశించెను. మా
 అన్నయగు వాటిరాకపై, చిరకాలము వేచియుండిరి. మరుగుతో
 మాంసమును దూడిన రక్తప్రవాహము అవిచ్చిన్నముగ గుహనుండి
 వెలువడ జొచ్చెను, దానిని జూచి మా యన్న మరణించెనని నీళ్ళ
 యించుకొండిరి.

తరువాత, పెద్దపెద్ద శిలాఫలకములతో బలద్వారమును మూయ
 గట్టితిని. మరణించిన బాహుబలశాలియగు వాలికొడుకు, కన్నీటితో
 పాటు ప్రాంజలివై, నివాసాంజలిని భక్తిశ్రద్ధలతో సమర్పించి,
 కిష్కింధానగరమునకు చేరుకొండిని.

వివరముగా, విషయమునంతయు విన్న మంత్రులు విషయాంతర విషయములై కిష్కింధా విషయమునకుగా పరిపాలకుని నొనరించి, వట్టాభిషిక్తుని గావించిరి.

ఏమ్మట బాహుబలశాలియగు వాలి మాయావియగు మాయావి చంపి, తన పీఠాధ్యక్షులతో బిలద్వారమునందలి, మిక్కిలి పొడవు, వెడల్పుగల రాతిబండలను తొలగించి, పాతాళగుహనుండి బయటవడి, కిష్కింధానగరమునకు చేరుకొనెను. బిలమధ్యములో దానవుని చంప బడకుండుట యేమి అని యెంచి బిలద్వారమును గట్టిగా మూసివేసి ఏమియు నెఱుగని వానివలెవచ్చి యీ ద్రోహ రాజ్యసుఖముల ననుభవించుచున్నాడని, తలచి, నిజమును చెప్పినను, వినక, ఏమిచేయవలెనో తెలియక, తిక్కుమకపడుచున్న నన్ను, నిరవరాధినని యెంత చెప్పినను వినక, చావగొట్టి కిష్కింధాపురమునుండి తరిమివేసినాడు.

తరువాత మాయన్న నన్నును సరించి వచ్చుటనుగాంచి, కాందిశీకుడనై, యీ పర్వతమునకు చేరుకొన్నది. ఈ పర్వతముమీద నా కెవ్వరివలన, ఎట్టిభయములేదు. అట్లు జరుగుటకు కారణమొందుగలదు దానిని వినిపించెదమ సావధానముగ వినుడు.

మాయన్న భుజబలమింతటిదని చెప్పుట కెవ్వరినలవి కాదు. అతడు కులావలములనన్నిటిని పెకలించి వేయగలడు. సమస్తసౌగరములనొక పరి చాటగలడు. ఇట్టి మహావీరుని దున్నపోతురూపముతో మన్న దుండుభియను రాక్షసుడొకడు పరిభవించెను. దానికి కినుక వహించిన మాయన్న వానిని యుద్ధభూమిలో చంపివేసెను.

వాని మృతకశేరమును బలగర్వముతో మహావ్రతయమాతుతము దూదిపింజను ఎగురగొట్టిన భంగి మతంగమహర్షి గారి యాశ్రమ భూమిలో పారవై చెను.

వి — మహేంద్రము, మలయము నహ్యము శక్తిమంతయు
ఋక్షపర్వతము, వింధ్యము పారియాత్ర అని ఏడు కులాచలముములు.
తదుక్తమ్ —

“మహేంద్రో మలయస్సహ్య శక్తిమాన్ ఋక్షపర్వతః
వింధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః”

చ — తత్ర వాలికరసున్న నిష్పత
ద్దుందుభివ్రథవ రక్తబిందుభిః
పాటలం తదభవన్ననేర్యనం
తస్య వక్త్రమపి రోషరూషితమ్. ౩౭

ఆ — తత్ర = అస మయమునందు, వాలికరసున్న = వాలి
యొక్కచేతి పీరితమై, నిష్పతచేత్ = వదులున్న, దుందుభి = దుందుభి
శరీరమునుండి, వ్రథవ = పుట్టిన, రక్తబిందుభిః = నెత్తురుచుక్కలతో,
మునేః = మునీశ్వరునియొక్క, తద్యనం = ఆయ్యరణ్యము, తస్య =
ఆ మునియొక్క రోషరూషితం = కోపముతో పూయబడిన, వక్త్రమపి =
ముఖమున్న, పాటలం = ఎఱ్ఱనై నది, అహుత్ = ఆయెను.

కా — వాలిచేతులతో నలిపివేయబడినదుందుభి శరీరము
నుండి కారిన నెత్తురుచుక్కలతో ఆశ్పర్యమమంతయు ఎఱ్ఱబారెను.
క్రోధముతో మహాముని ముఖముకూడ నెఱ్ఱబారెను.

వి — రథోద్ధతావృత్తము.

గ — తతో మతంగశాపబలాత్, అవాచివశ్యమృశ్యమూకం
విమృశ్యాన్నివిస్మృతపురనివాససుఖేమయి, సుచిరం నివసతి సతి ౩౮

తతః = తరువాత, మతంగశాపబలాత్ = మతంగమహర్షియొక్క
శాపబలమువలన, ఋశ్యమూకం = ఋశ్యమూక వర్వతమును, అవాచి

వశ్యం = వాలియొక్క వశముగాని దానినిగా, విమృశ్య = ఆలోచించి,
అస్మిన్ = ఈ ఋశ్యమూకమునందు, విస్మృతపురనివాససుఖే = మఱచి
పోయిన పట్టణ నివాససుఖము కలవాడనై, మయి = నేను, సువిరం =
చాలకాలము, నివసతిసతి = నివసించుచున్నవాడను కాగా.

తా — తదువాత, మతంగమహాముని శాపవశంబున, వాలి
ఋశ్యమూకంబును ప్రవేశింపనేరడని యెంచితిని. నిజపురంబుకంటె,
నధికసుఖంబులనిచ్చటనే అనుభవించుచు, చాలకాలము గడిపితిని.

వి — వాలి ఇచ్చట ప్రవేశించరాదు. ప్రవేశించినచో. చచ్చిపో
గలడనునది మతంగశాపము. తదుక్తం శ్రీరామాయణే—

“ ఇహనేవాప్రవేశ్యవస్యం — ప్రవిష్టస్య వధో భవేత్ ”

వ — అయమసుఖయ దేవం దేవ ధీమాన్ హనుమాన్
రిపురితి భవతోపి త్రస్తం మస్మాజ్జనం మామ్,
దవహుతవహధూమస్తోమ ఇత్థంబువాహేత్,
చకితమివ మయూరం మారుత వారిశీతః, 34

అ — హే దేవ = ఓ ప్రభూ ధీమాన్ = ఉహరోహకులందైన,
అయం హనుమాన్ = ఈ హనుమంతుడు, భవతోఽపి = మీ వలనకూడ,
రిపురితి = శత్రువు అని, త్రస్తం = భయపడినవాడను, అస్మాజ్జనం =
నష్టతేజస్కుడను అయిన, మాం = నన్నుగూర్చి, వారిశీతః = నీడిచే
చల్లనైన, మారుతః = గాలి, దవహుతవహతి = దావాగ్నియొక్క,
(కార్పిచుయొక్క) ధూమస్తోమఇతి = పొగయని, అంబువాహేత్ = నీల
మేఘమునుండి, చరితం = భయపడిన, మయూరమివ = సెమిలివలె,
అసుఖయత్ = సుఖ పెట్టెను.

తా—ఓప్రభూ! ఇప్పుడు ధీమంతుడగు నీ హనుమంతుడు మిమ్ము
లను జూచి మాయన్న వంపిన గూఢచారియనిభయపడి, తెలివి తప్పి

పాటిపోవుచుండిని, కార్పిచ్చు నుండి వచ్చుపొగయని, కాటుమబ్బును జూచి పాటిపోవుచున్న నెమిలిని మొయిలు నుండి వచ్చిన చల్లగాలి సంతోషపరచినట్లు సంతోషపరచినాడు.

గ — శుక్రా తురామశ్శోకోదగ్రాం సుగ్రీవగిం మథయద్వేదం
మహాభాగః మాత్రైషీః మమ శిలీముఖ ఏవ వలీముఖస్య తస్మానూన్
కాలక్షేపమపాస్య పాస్యతీత్యుక్త్వా తత్ప్రత్యయార్థం పాదాంగుష్ఠేన
ప్రేరిత దుందుభికశేఖరః, తత్కర్మణా వ్యతృప్తస్య తస్య సుగ్రీవస్య
ప్రార్థనయా. సప్తభువనస్తంభసంభావనయా కిం సప్తభావ్యవర్త్య
మాన పరిణాహారోహన్ సప్త సాలాన్ అవిధేయ యాతుధాన కులవధ
పిఠాయకేన సాయకేన వివ్యాధ కిం

సోఽయం సాయకో నికటగిరికటకమపి పాటయామాస. కిం

ఆ — అథ = తరువాత, రామః = శ్రీరాముడు శోకోదగ్రాం =
శోకబహుళమైన సుగ్రీవగిరం = సుగ్రీవుని మాటను, శుక్రా = విని,
హే మహాభాగః = ప్రవంగ మండలసార్యభామా? మాత్రైషీః = భయ
వడకుము, మమ శిలీముఖ ఏవ = నాబాణమే, తస్య వలీముఖస్య =
ఆవాలి యొక్క అనూన్ = ప్రాణములను కాలక్షేపమపాస్య = ఆలస్యము
చేయక, (త్వరతో) పాస్యతి = హరింపగలదు. ఇత్యుక్త్వా = అనివలికి
తత్ప్రత్యయార్థం = ఆ సుగ్రీవుని నమ్మకము కొలుకు పాదాంగుష్ఠేన =
కాని బొటనివేలితో, ప్రేరిత = పదియోజనముల దూరము-విసిరి
వేయబడిన దుందుభికశేఖరః = దుందుభి యొక్క మృతదేహము
గలవాడై, తత్కర్మణాపి = కాలిబొటని వేలితో దుందుభిమృతదేహమును
దూరముగా విసిరి వేయుట చేతనుగూడ అతృప్తస్య = తృప్తిని పొంద
నటువంటి, తస్య = ఆ సుగ్రీవుని యొక్క ప్రార్థనయా = కోరికతో,
సప్తభువన = విడులోకములకు నలయు, స్తంభ సంభావనయా =

స్తంభములను తయారు చేయవలెను కోరికతో, సప్తథా = ఏడురకములుగా, ధాత్యా = బ్రహ్మచే, ప్రవర్ధమాన = వృద్ధిపొందింపబడుచున్న పొడవు వెడల్పు గల సప్తసాలాస్ = ఏడుమద్ది చెట్లను, అపిధేయ - యాతుధానకులవధ-విధాయకేన = దుర్వినితులగు రాక్షసుల వంశములను నాశనము చేయునట్టి, సాయకేన = బాణముతో వివ్యాధ = భేదించెను

సోయం సాయకః = ఆ యీ బాణము, గిరికటకమపి = దగ్గఱనున్న పర్వతనితంబమును కూడ, పాటయామాన = బ్రద్దల కొట్టెను.

కా — సుగ్రీవవృత్తాంతమును విన్నపిడవ, ఓయీ! భయపడకుము. నాబాణమే జాగుసేయక వాలి ప్రాణముల నుబలిగొనగలదు! అని చెప్పి శ్రీరాముడు సుగ్రీవునకు నమ్మికను కలిగించుటకై, ఎడమ కాలిటొలి వేలితో దుండుభి కళే బరమును దూరముగా పారవైచెను. సుగ్రీవుడం తటితో సంతృప్తిని చెందనేరడయ్యెను. అంతట సుగ్రీవుని కోరికపై, సప్తభువనములకు స్తంభములను తయారు చేయుటకై, బ్రహ్మచే ఏడు రకములుగా పోషింపబడుచున్నవియు, మిక్కిలి పొడవువెడల్పు కలిగినవియు, నగు ఏడుమద్ది చెట్లను సకల రాక్షసుల వధ విధాయకమగు సాయకములో నరికి వేసెను,

ఆ సాయకముదరిదాపులోనున్న కొండను బద్దలు కొట్టి, భూమిలో ప్రవేశించెను.

ఏ — సుగ్రీవుడు శ్రీరాముని ప్రభావమును, తెలిసికొనగోరి దుండుభిక్షాయమును జూపెను, దానిని శ్రీరాముడు పాదాంగుష్ఠవలతో, యముతాలలిలగా వినరివేసెను, దానితో సంతసంతసించని సుగ్రీవుడు, కపిస్వభావముతో సప్తసాలములను భేదింపుమనికోరగా, శ్రీరాముడు, నిజకపి స్వాభావ్యముచేరితడు నా యొక్క ప్రభావమును తెలిసికొననేరక, సప్తసాల భేదనమును కోరినాడు, దానిని మాత్రమే చేసినచో నా ప్రభావమితనికి తెలియుటెట్లని తలచిన

శ్రీరాముడున ప్రసాద భేదనము, దగ్గఱలోనున్న గిరికటకభేదనమును తన హస్తలాఘవమును చూపించుచు, నొక్కటాడిముతో జరిపెను. ఈ విషయములో శ్రీమద్రామాయణము—బలాఘ్యుడగు శ్రీరామునిచే విడిచి పెట్ట బడినబాణము సప్తసాలములను భేదించి, గిరికట్టకమును కూడ భేదించి ఖూమిలో ప్రవేశించెను.

తథా చ శ్రీరామాయణమ్—

“స విస్ఫుట్టో బలవతా బాణ సస్పర్శ్య పరిష్కృతః,
భిత్వా సాలాన్ గిరివ్రంతం సప్తఖూమిం వివేళహ”

వ — నిర్భిన్నసాలకటకోఽస్మి యథా తథాత్వం

పౌలస్త్యసాలకం యుధి పాటయేతి

ఊచే శిలాదళనజాతరవేణ నూనం

తస్మై వలీముఖవ రాయ శిలీముఖస్యః 37

అ - యథా ఏవిధముగ, అహం = నేను నిర్భిన్నసాలకటకోఽస్మి = బద్ధింబుకొట్టబడిన మద్దిచెట్టువర్వతని తంబము గలవాడ నైతి నో, తథా = అవిధముగ, త్వం = ఓ సుగ్రీవుడా! నీవును పౌలస్త్య సాలకటకం = రావణునియొక్క ప్రాకారనితంబమును, యుధి = యుద్ధములో పాటయి = బద్ధింబ గొట్టుము, ఇతి = అని, శిలాశకల = రాతిముక్కల నుండిజాత = పుట్టిన రవేణ = ధ్వనితోసశిలీముఖః = ఆ రామబాణము వలీముఖవరాయ = వానరశ్రేణుడగు సుగ్రీవుని కొఱకు ఊచే = పలికెను.

తా ఓ సుగ్రీవా! నేనెట్లు సాలకటకమును భేదించితి నో అట్లే నీవును పౌలస్త్య సాలకటకమును భేదింపుమని పాపాణ విదారణధ్వనితో రామబాణము సుగ్రీవునితోపలికెను.

వి — వసంతతిలకావృత్తము.

అట్టిరామబాణ సామర్థ్యమును కనులార గాంచిన సుగ్రీవునకు సుగ్రీవుడు పరమానోన్ముఖి హేమ మాలియునగు వానిని చంపగలడని నమ్మికగలిగెను.

గ — తతస్తత్ప్రత్యయాదాహూతేన పురుషాతతనయేన సార్థం, తస్య తలాతలియుధే పృవృత్తే, సుజనదుర్జనయోర్భేదం రూపతో వివేక్షు మక్షమతయా నదసి వాచం యమతాముపేతఇవ వాగ్మి తయోరవిశేష కర్మణో ర్భేదమనవ గచ్ఛన్న ముక్తశరోఽహృద్దాశరధి 38 .

సుగ్రీవస్తు వాలిబలాసహ తయా లబ్ధదైన్యో వదాన్య ఇవ రామ మార్గణాపాత మార్గేవక్షుర్విక్షిపన్నవగత ధృతిస్సు దూరమ పాసరత్ 39

తమేవమృత్యుమూతే మూకవత్ప్రతయా. నిషణ్ణం విషణ్ణ హృదయం దయాళురాలోక్య త్రైలోక్యైకధన్వి రామస్తద్భేదమవగ్రస్తు కామః కామవ్యభిజ్ఞానమాలాం సుగ్రీవ గ్రీవాయాం. బాణనివారణ నిపుణాం సిద్ధౌషధీమివ బద్ధ్వా, యోఽపి వాలినమాహవానూ హ్యయేతి తమాదిదేశ 40

పునరవ్యవ్యాప తిక్లిష్కేంధాం పర్జన్య ఇవగర్జతి తస్మిన్సుత్రామపుత్ర స్త్రాధిహితాం హితోక్తి మతిక్రమ్య దురతిక్రమతయా నియతే స్వమా రబ్ధసమరో దాశరధినిశితతర శరశకలిత వక్షఃస్థలః క్షితితలేవనిపాత 41

అథ విదితవృత్తాంతా, సంతతాశ్రు నిష్యన్త కలుషతర తారా తారా నగరాన్నిర్గత్య, వారి వారితమివ శారణయూధసతిం, నిర్భయ నిరీక్ష మాణ సుగ్రీవ ముగ్ధత గ్రీవముజ్ఞాతు మక్షమం క్షమాతలార్పితకూర్పర యుగళం దళ దస్పక్ప్ర నరకారశరీరం శరాపనశిఖ న్యస్తహస్తేన

సన్నికర్షణతేన కాకుత్స్థేన కృతసల్లావం, అపేక్షాదంబరమివాంబునిధిం
అస్తిన్నుఖమివ మయూఖమాలినం వాలిన మాలింగ్య స్వాంకోత్తం సిత
తదుత్తమాంగా రఘునాథ మిత్రమకథయత్.

అ తతః = మద్దిచ్చెల్లను భేదించిన తరువాత, తత్ప్రత్యయాత్ =
అనమ్మిక వలన, ఆహుతేన = పిలువబడిన పురుషుడైన తనయైన
సార్థం = ఇంద్ర పుత్రునితోకూడ, తస్య = అనుగ్రీవునకు తలాతలి,
యుద్ధే = ముష్టియుద్ధము. ప్రవృత్తే = జరుగగా, మజన దుర్జనయోర్భే
దం = మంచివాని యొక్కయు చెడ్డవానియొక్క తేడాను, రూపతః =
ఆకారము వలనవివేక్షం = తెలిసికొనుటకు అక్షమతయా = వీలుకుదురక
పోవుటచే, సదసి = నిండునభలో, వాచంయమశాం = హాసమును,
ఉపేతః = పొందిన వాగ్మీవ = వక్త వలె దాశరథిః = శ్రీరాముడు
అవిశేషభేషకర్మణః = మూర్ఖులైన వేషము చేష్టితము కలిగిన, తయోః =
ఆవాలి సుగ్రీవుల యొక్క భేదం = తేడాను. ఆనవగచ్ఛన్ = తెలిసికొన
లేని వాడై, ఆముక్తశరః = విడిచి పెట్టబడని ప్రాణము గల వాడాయెను

సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుడయితే, వాలిబలాసహిష్టుతయా = వాలి
యొక్కబలమును సహింపలేనివాడగుటచే. రద్ధదైన్యః = దైన్యమును
పొందిన వాడై, వదాన్య ఇవ = దాతవలె, రామమార్గదాపాతమార్గే =
రామబలము పదుమార్గము నందు చక్షుః = కంటిని విక్షిప్తం = ప్రసరింప
జేయుచు, అవగతధృతిః = పోయిన దైర్యముగల వాడై, సుదూరం =
దూరదూరము అపాసరత్ = పరుగెత్తెను.

తృపయా = సిగ్గుతో, ఋశ్యమూకే = ఋశ్యమూక పర్వతము
నందు మూకవత్ = మూగవానితో సమానముగ, నిషణ్ణం = కూర్చొని
యున్నవాడును, విషణ్ణహృదయం = విషాదాకాంతచిత్తుడును
అగు తమేనం = అ ఈ సుగ్రీవుని దయాళుః = పరమ కారుణికుడును

త్రైలోక్యధన్వీ = జగదేకదాష్కుడును, అయిన, రావ్య = శ్రీరాముడు
 తయోః = వారిద్దరియొక్క భేదం = తేడాను, అవగన్తుకామః = తెలిసి
 కొనగోరిన వాడై, కామపిఽక నొక అభిజ్ఞానమాలాం = తేడాను తెలియ
 జేయుపూలదండను సుగ్రీవాగ్రీవాయాం = సుగ్రీవునియొక్క మెడయందు
 బాణ నివారణని పుణాం = రామబాణము ను వారించుటయందు నేర్పుగల.
 సిద్ధాపథిమివ = రక్షా కరందకమును వలె బద్ధా = కట్టి, భూయోపి =
 తిరిగి, వాలినం = వాలిని ఆహవాయ = యద్ధముకొఱకు. ఆహ్వయేతి =
 పిలుపునిమ్మని, తం = ఆసుగ్రీవుని, ఆదిదేశ = అజ్ఞాపించెను.

తస్మిన్ సుగ్రీవే = ఆ సుగ్రీవుడు, కిష్కింధాం = కిష్కింధా
 వల్లుమును గూర్చి, పునరన్యవాప్య = తిరిగి వెళ్లి, వర్జన్య ఇవ =
 మేఘునివలెగర్జితనిగర్జించుచున్న సువాడుకాగా, తామ్రపుత్రః = ఇంద్ర
 పుత్రుడగు నాలి తారాభిహతాం = తారయను తన భార్యచే చెప్పబడిన
 హితోక్తిం = మంచిమాటను, అతికృమ్య = లెక్క సేయక, నియతేః =
 దైవయోగము దురతికృమతయా = ఉల్లంఘింపరానిదగుటచే సమా
 రంభసమరః = ప్రారంభింపబడిన యుద్ధము గలవాడై దాశరథినిశి
 తతర, శరశకలితవక్షః స్థలః = శ్రీరామునియొక్క మిక్కిలి వాడియైన
 బాణముచే ముక్కలుగా జేయబడిన తొమ్ముగలవాడై, క్షితితలే =
 నేలమీద నివసాత = పడెను.

అథ = వారి నేలమీదకూర్చిన తరువాత, విధితవృత్తాంతాః = తెలిసికొన
 బడిన వృత్తాంతముగలదియు స్తంతతాపుగ్రన్యరంధ్ర = అవిచ్ఛిన్నముగ
 కన్నీరు కారుటచే కలుషతర = మిక్కిలి దూషితములైన, తారా = కను
 గుడ్లుగల, తారా = వాలి భార్యయగు తార. సగరాత్ = కిష్కింధా
 పుర్వము నుండి, నిర్గత్య = బయటకు వచ్చి, వారి = కట్టు కల్లుయందు
 వారితం = కట్టబడిన, వారణయూథపతిమివ = గజయూథ నాథునివలె
 మన్ననపాడును, నిర్భయః = భయరహితముగ నిరీక్షమాణః = చూచు

చున్న సుగ్రీవర = సుగ్రీవుడు గలవాడున్ను, ఉత్థాశగ్రీవం =
 ప్రైకి ఎత్తిన కఠముగల వాడును, ఉత్థాతుం = ప్రైకిలేచుటకు
 అక్షమం = శక్తిలేని వాడును, క్షమాతలే = నేమిద అర్పిత = ఉంచ
 పడిన కుర్చరయుగళం = మోచేతులు గలవాడును, గళదస్పృక్పిసర =
 కారుచున్న నెత్తురుధారతో శారశరీరం = కృష్ణరక్తనిత వర్ణముగల
 శరీరము గలవాడును. శరాసన శిఖర = ధనుష్కాదీయందు. న్యస్తహ
 సైన = ఉంచబడిన చెయ్యిగల వాడును, సన్నికర్షస్థితేన = దగ్గఱలో
 మున్నకాకుత్స్థిన కక్షత్వ వంశోత్పన్నుడగు శ్రీరామునితో కృతసల్లాసం =
 చేయబడిన స్థంభాషణముగల వాడును. అపితాదంబరం = నిస్తరంగ
 నీరధివోలెనున్నవాడును, అస్తో మ్ముఖం మయూఖమాలినమివ = అస్త
 మింపనున్న సూర్యుని వలెనున్నవాడును. అగు. వాలినం = వాలిని.
 ఆపింద్య = కొగలించుకొని స్వాంకోత్తంసిత తదుత్తమాంగా = తన
 తొడయం దుంచుకొనబడిన వాలి యొక్క తల కలదియై. రఘునాథం =
 రఘునాయకుడగు శ్రీరాముని గూర్చి ఇతం ఈ చెప్పబోవు ప్రకారముగ
 అకథయిత్ = నలికెను.

కా — సౌలసిహరణా సంతరము, దృఢవిశ్వాసముతో పిలువ
 బడిన, సునాసీర సూనునితో సూర్య సూనునకు-ముష్టి యుద్ధము
 ఘోరముగా జరిగెను. ఆకారమునుబట్టి “వీడు సజ్జనుడు వీడుధుర్జనుడు
 అని తెలిసికొనుట కవకాశముండదు గనుక, సమాన వేషభూషా చేష్టిత
 ములుగల ఆయన్నదమ్ములలోని తేడాను రాముడు కనుగొన జాలడా
 యెను. కనుక వాలిమీద బాణమును విడిచి పెట్టడాయెను.

సుగ్రీవుడును బలశాలియగు వాలిబలమును సహింపజలని వాడై
 దీనుడై దాతకొఱకువదురుచూ చుచయాకునివలె, రామబాణమార్గములో
 దృష్టిని ప్రసరంపుచు, ధైర్యమును కోల్పోయి చాల దూరము పాతి
 పోయెను.

ఋశ్యమూకవర్వతము నందు మూగవాని వలె, విషణ్ణ హృదయుడై నిషణ్ణుడైయున్న సుగ్రీవుని, హృదయాశువు దయాశువునుజగదేకధనుర్వరుడునైన శ్రీరాముడు కాంచెనుకాంచి, వాలిసుగ్రీవులలోభేదమును తెలియగోరిన వాడై గుర్తింపు మాలినొక దానిని సుగ్రీవుని మెడలో వేసెను అది రామబాణనివా రణమున కై ఉంచిన సిద్ధాక్షధివలె భాసిల్లుచుండెను తిరిగివాలినియుద్ధమున కాహ్వానింపుమని సుగ్రీవునకాదేశించెను

కిష్కింధా పురమునకేగి, సుగ్రీవుడు “వాలిగి తిరిగి యుద్ధమునకు రమ్మ” ని వర్ణమ్యునివలె గర్జించెను. “ఇందులో ఏదో కుట్రయున్నది వెళ్లవద్దు నామాట నాలకింపుడ” ని తాం తారస్వరముతో మహితమగు హితమును బోధించెను. దైవయోగమెవ్వరికిని దాటరానిదిగాన, ఆమె మాటలను పెడచెవిన బెట్టి, సూర్య వందనునితో సురేంద్రనందనుడు పోరాటమునకు దిగెను. దశరథనందనుడు వాలి వక్షః స్థలము నందు వాడి బాణమును నాటగా, బాహుబలశాలి వాలి నేలగూలెను,

వాలి నేలగూలిన తరువాత, వాలిమరణోదంతమును తెలిసికొని కన్నీరు మున్నీరుగా కార్చుచు కిష్కింధ నుండి రణరంగమునకు చెచ్చెర విచ్చేసి అచ్చట నచ్చెరువుతో బాహుబలశాలియగు వాలిని జూచెను. అప్పుడతడు కట్టు కట్టు కట్టుబడిన గజయూధనాథుని వలె గానవచ్చుచుండెనుఎంతవనిచేసితివనినిర్భయముగతలయొత్తిసుగ్రీవుని వైపుమాచుచుండెను. గట్టిదెబ్బలు తగిలి ఇంద్రియములు పనిచేయక పోవుట వలన, ఎంత ప్రయత్నించినను, లేవ లేకుండెడు; మోచేతుల మీద లేచుటకు వ్రయత్నించుచుండెను. రక్తనిక్షగాత్రముతో కృష్ణ రక్తనిత వర్ణుడై తోచుచుండెను. ధనుస్కోటి ప్రహస్తము నుంచినలబడిన శ్రీరామునితో చూడ్చుచుండెను. నిస్తరంగ నీరధివోలె అత్తమ్ముఖుడగు నంతుమాలి చోరై తోచుచుండెను అట్టి వాలిని కౌగిలించుకొని తనతొడ

మీద వాని తలనుంచుకొనితార శ్రీరామునితో నిట్లునియె

వి — విషణ్ణ-నిషణ్ణ—, ఆలోక్య-త్రైలోక్య, అవగంతుకామః
కామ(వ్య) (సు, గీర్వా గీర్వా (యా.) అనుజంటలను వ్రచారముగాను
వయోగించి కవి శబ్దవమత్కృతిని సహృదయుల కందింపగలిగెను.

శ్రీరాముడు గుర్తుకొనితై సుగ్రీవుని మెడలో గజపుష్పిలకను
లక్ష్మణునిచే ధరింపజేసెను. ఈఅంశములో రామాయణములోనిట్లున్నది
“కొండమీద మొలిచిన పూలతో కూడిన గజపుష్పిలకను సుగ్రీవుని
మెడలో నుంచెను. తదుక్తం శ్రీరామాయణే—

“తతో గిరికణి జాతాం శత్రావ్య కుసుమాయితామ్
లక్ష్మణో గజపుష్పిం తాం, తన్య కంఠే వ్యసరయత్.”

వ — కారుణ్యం నిరవధి యత్తవ ప్రసిద్ధం
శీతాంశో స్పృజమివార్తి హరితైత్యమ్
తత్సర్వం మనుకులనాథ రమ్యకీర్తి
మత్పాపాత్కథయ కథం త్వయా నిరస్తమ్. 42

అ — హే మనుకులనాథః ఓ మనువంశవ్రహ్మః రమ్యకీర్తే =
ఓ రమణీయకీర్తి సంవత్సరదా? ఓ శ్రీరామా! శీతాంశోః = చల్లని
కిరణములుగల చంద్రునికు, సహజం = నైసర్గిక మైనదియు
అర్తిహరి = వదుల సంజావమును పరిహరించునట్టి తైత్వమివ = చల్ల
దనమువలె, తవ = నీకు సహజం = నైసర్గిక మైనదియు, అర్తిహరి =
విరుల సంజావమును పరిహరించు నట్టిదియు, నిరవధి = పరిమాణ
శూన్యమైనట్టిదియునగు, యత్కారుణ్యం=వి దయకలదో, తత్సర్వం=
ఆ దయయంపము మత్పాపాత్ = నేనొనరించిన దుష్కృతము వలన
త్వయా = నీచేత, కథం = వివ్రకారముగ, (ఎట్లు) నిరస్తం = విడిది
పెట్టబడినదో, కథయ = చెప్పుము

తా — ఓ మను వంశనాయకాః కీర్తిసాందాః రామచంద్రాః
చంద్రునకు సంతాపమును పొగొట్టు సహజమైన చల్లదనమువలె, సంతా
మును పొగొట్టు సహజమైన ఏ నీడయారసమున్నదో అది ఇంతిపోయిం
నదాః అదియు నామహాపాపఫలమే. | సహర్షిణీవృత్తము

ప — ఏవంపిధే ప్రేయతమే వ్యనపేతజీవాం

మాం రాక్షసీతి మునిపుంగవ సాధుబుద్ధ్యాః

బాణం విముంచమయి సంవ్రతి తాటకారే

శ్రీయో మహా ద్దయిత సంగమకారిణస్తే. 44

అ — హే తాటకారే = తాటకయను రాక్షసిని చంపిన ఓ ఘన
ముఖుడా? రఘుపుంగవః = ఓ రఘుశ్రేష్ఠుడా? ప్రేయతమే = నా
ప్రాణేశ్వరుడు. ఏవంపిధేనతి = ఇటు వందివాడుకగా, (పాణరహిత
దైనను) అనపేతజీవాం = ప్రాణములతో నున్నమాం = నన్ను రాక్ష
సీతి = రాక్షసినిని సాధు = బాగుగా బుద్ధ్యా = తెలిసికొని, మయి = నా
యందు సంవ్రతి = ఇప్పుడు, బాణం = బాణమును, విముంచ =
విడిచి పెట్టుము దయితసంగమా కారిణస్తే = ప్రియునితో సమాగమమును
కలిగించిననీకు, మహత్ శ్రీయః = గొప్పదియగు అభ్యుదయము లేక
పుణ్యము భవిష్యతి = కలుగగలదు.

తా ఓ తాటకారీ, నా ప్రేయతముడు మరణించినను, నేను
మరణింపకయే ఉన్నాను నేను దయా దాక్షిణ్యములు లేని
రాక్షసిని. రాక్షసిని గాన నీవు నామీద నీ బాణమును విడిపెట్టుము.
నాప్రియునితో నన్ను చేర్చిన నీకు గొప్ప పుణ్యము కలుగగలదు.

వ — సాధారణీ క్షితిభృతాం మృగయేత పూర్వం

ఉక్తంత్వయైవ జనసంపది సత్యవాదినో

శాఖామృగిం తదిహ మారయ మాశరేణ

కో నామ రామమృగయు ర్దయతే మృగీడామ్.

అ — హేసత్యవాదిన్ = ఓనిత్యసత్యవ్రతుడా? రామా? క్షీరి
భృతాం = రాజులకు, మృగయా = వేట, సాధారణీ = సకలసముత
మయినది పూర్వం = పూర్వము, త్వయై న = నీచేతనే, జనసంసది = వజ్రావరి
షత్తులో ఉత్తం = పలుకబడినది, తత్ = అందువలన, ఇహ = ఇప్పుడు
శాఖామృగిం = శాఖామృగమునగునన్ను శరేణ = బాణముతో, మారయ =
చంపివేయుము. కో నామ మృగయుః = ఏ వేటగాడు మృగీడాం =
అడజంతువుల మీద దయచేయచూపున.

తా — ఓసత్యవాదీ? రాజులందఱకు మృగయ, ముఖ్యమనియు
దోషావహము కాదనియు, నీవేనిండు సభలో చెప్పియున్నావు. కనుక
శాఖామృగిసగు నన్ను నీకఱకుటమ్ముతో కడతేర్చుము. లోకములో
మృగముల మీద దయచూపు వేటగాడుండడుగదా?

వ — సంతృప్త్య పూర్వమముతస్త వబంధురేషః

భీషీ యథాద్రిమకు తోదయమృశ్యమూకమ్.

భర్తా మమాయమపి రామశరై రభేద్యం

ప్రాప్తో మదీయ హృదయచ్చలమద్రి దుర్లభమ్. 4B

అ — రామ? = ఓరామా, ఏషోయం తవ బంధుః = నీ బంధువగు
నీ సుగ్రీవుడు. పూర్వం = పూర్వము, అముతః = వీని వలనవాలివలన
సంతృప్త్య = భయపడి. అకుతోభయం = ఎవరి వలనభయములేనట్టి
ఋశ్యమూకం అద్రిం = ఋశ్యమూక వర్షతమును, యథా = అవిధముగ
భీషీ = హిందెనో, తథా = అవిధముగ, మమభర్తా ఆయమపి = నా

భర్తయగు వాలికూడా, శరైరభేద్యం = బాణములతో భేదించశక్యముగాని, అనగా ఎవరి వలన భయములేనట్టి, మదియం = నాకు సంబంధించిన హృదయచ్ఛేదం = మనస్సును నెవముగల, ఆద్యైదుర్గం = కొండమీది కోటను పొిప్తః = పొందెను. నన్ను చంపినచో నామనోదుర్గములో నున్న వాలిని (వాలిని) కూడ చంపిన వాడవుకాగలవు.

ప — నాహం సుకేతుతనయా న చ సప్తసాలీ

వాలీ న చ త్రిభువనవృథితప్రభావః

తారాస్మి వజ్రహృదయా విశీ ఖైరభేద్యా

ధన్వీ కథం భవసి రాఘవ మామపిద్వా 47

అ — అహం = నేను సుకేతుతనయా = సుకేతునియొక్క కుమార్తెనగు తాటకను, న = కాదు సప్తసాలీ = ఎదు మద్దిచెట్ల గుంపును న చ = కాదు. త్రిభువన = ముల్లోకములయందు ప్రథిత = ప్రఖ్యాతమైన, ప్రభావః = సామర్థ్యముగల, వాలీ = వాలిని, న చ = కాదు విశీ ఖైః = బాణములతో అభేద్యా = భేదించ శక్యముగాని, వజ్రహృదయా = వజ్రమువలె కఠినహృదయముగల తారాస్మి = తారనయి యున్నాను. రాఘవః = ఓరామా? మామపిద్వా నన్ను, సంహరింపక, కథం = ఎట్లు ధన్వీ భవసి = ధనుర్ధారివి కాగలవు?

తా. — అమోఘసాయకా? ఓరఘునాయకా? నేను, బాణములకు భేద్యముగాని వజ్రహృదయముగల తారను. నన్ను నీబాణమునకు గుఱిచేయలేని నీవుకూడా నా కధానుష్కృతవేనా? నన్ను నీవుసామాన్యురాలినిగా భావించుచున్నావేమో! నేను సామాన్యురాలనుగాను, నేను సుకేతు తనయయగు తాటకనుకాను. నీబాణమునకు భేద్యమగు మద్దుల గుంపుగా భావించుచున్నావేమో! ఆ మద్దుల గుంపును గాను, ముల్లోకములలో బాహుబలముతో ప్రఖ్యాతుడైన వాలిని కాదు.

వ — క్షితివతితనయావాం హస్తగర్భేశ్వరాదాం

కిము నిరవధిమౌగ్యం శౌర్యవజ్రన్మసిద్ధమ్,
మమ హృది నిరపాయే వర్తమానే కపింద్రే
రఘువర యదముష్మై తిష్ఠసే చావపాడి: 48

అ — గర్భేశ్వరాదాం = ఆగర్భ శ్రీమంతులగు, క్షితివతి తన
యానాం = రాచబిడ్డలకు, శౌర్యవత్ = ప్రతాపముతో కుల్యముగ, నిర
వధి = హద్దులేని, మౌగ్యమపి = మూఢత్వముకూడ, జన్మసిద్ధంకిము;
సహజమాయేమి: హంత = అయ్యో! యతః = ఎందువల్లవైతే,
రఘువరః = ఓ రఘునాయకా: నిరపాయే = మమ హృది = ఎట్టి
అపాయములేని నా హృదయములో, కపింద్రే = కపిశ్వరుడగు
వాలి, వర్తమానే = ఉంటున్నవాడు కాగా, అముష్మై = ఈ కపిశ్వరుని
కొఱకు, చావపాడి: = ధనుర్ధారివై, తిష్ఠసే = ఉంటున్నావేల :

కా — ధనుర్ధరా, రఘువరా! ఆగర్భ శ్రీమంతులగు రాజకుమారు
లందఱకు శౌర్యమువలె, మౌఢ్యముకూడ సహజమని నాయభిప్రాయం.
ఎందువలననగా, వాలి నా హృదయములో ఏ విధమైన అపాయము
లేనివాడై యుండగా కోదండమును జేబూని, వానిని కొట్టుటకు ప్రయ
త్నించుచున్నావు. నీవు మూఢుడవుగాక ధీమంతుడ వేలయగుదువు.

గ — ఏవం విలవంత్యా హరాయితాశ్రుధారాయా స్త్రారాయాః
పరిదేవన-రవైః, బాష్పాంబుకదాభ్యక్షితైః అక్షిజైర్నిశ్వాసానిలైశ్చ
కృతాశ్వాస ఇవలబ్ధసంజ్ఞోవాలీ నిజనందనం రఘునందనే సమన్వయంగ
దం, అలగనంగినిం కాంచనస్రజం, శోకావనతగ్రీవాయ సుగ్రీవాయ
దత్త్వా నిజభుజబలప్రకాంతా సురోయం ప్రకాంతాసురభూత్. 49

తత్ర హసకలభువన బహుమత బాహుబలశాలినీ గోంభగంధర్వ
గంధనీంధుర వంచతాకరణ పంచానన దశముఖభుజభుజంగభోగనిరోధా
హతుండికాయితవాలవలయవాలినీ కథం విలయంగితోఽసీతి బాష్పా

విలముఖా వలీముఖాః తస్య రామాజ్ఞయా యథాభిప్రేతం ప్రేతకృత్యం
సర్వం నిర్వర్తయామాసుః.

(తతో జాలబవత్ప్రముఖావలీముఖగణాః దాశరథి నిదేశాత్సుగ్రీవం
కంచన కలశోదక్తై రభ్యషింశన్.)

ఆ — ఏవం = ఈ ప్రకారముగ, విలవంత్యాః = దుంఖించు
చున్నదియును, హరాయితాశ్రుధారాయాః = ముత్యాలహారమువలె జవ
రించుచున్న కన్నీటిధారగలిగిన, తారాయాః = తారయొక్క పరిదేవన
రపైః = రోదనధ్వనిచేతను, బాష్పాంబుకవాఘ్యక్షణైః = కన్నీటితుంపరల
యొక్క తడుపుటలచేతను, అక్షీణైః = శ్వాసానిలై శ్చ = అవిచ్ఛిన్నము
లగు నిశ్వాసపవనములచేతను కృతాశ్వాస ఇవ = ఓదార్పబడినవానివలె
లబ్ధవై తన్యః = పొందబడిన తెలివిగలవాడై, నిజనందనమంగదం =
తనకుమారుడగు నంగదుని, రఘునందనే = శ్రీరాముని కొఱకు, సమ
ర్ప్య = ఒప్పగించి, అంగసంగినీం = తన మెడలోనున్న కంచన కాం
చనస్రజం = ఒక బంగారపుగొలుసును, శోకావనతగ్రీవాయ = దుఃఖముతో
వంగిన మెడగల సుగ్రీవాయ = సుగ్రీవుని కొఱకు, దత్త్వా = ఇచ్చి,
నిజభుజబల = తన బాహువిక్రమముతో, ప్రశాంతాసురః = చంపబడిన
రాక్షసులుగల ఆయం = సుహృదుడగు వాలి ప్రశాంతాసుః అభూత్ =
పోయిన ప్రాణములుగలవాడయ్యెను.

తతః = వాలి మరణశమయమునందు, హా = అయ్యో! సకల
భువన = సమస్తమైన లోకములకు, బహుమతః = ఇష్టమైన బాహుబలం
భుజబలముతో, శాలిన్ = ఒప్పుచున్నవాడా? గోలభ గంధర్వ =
గోలభ గంధర్వుడనే గంధసింధుర = మదపుబేసుగును, పంచతాకరణం
చంపుటలో పంచానన = సింహమైనవాడా? దశముఖభుజభుజంగభోగం =
రావణాసురుని చేతులనే పామువడగలను, నిరోధం = అపుటలో అపహుండి

కాయిత = పొములవానిగా = పరిణమించిన, వాలవలయ = శోక
 ముట్టగలవాటా? వాలిన్ = ఓ వాలీ! విలయంగతోసి = చనిపోయి
 తివా? ఇతి = అని బాహువిలయ భా: = కన్నీటితో కలుషితములైన
 ముఖములుగల వలీమ భా: = వానరులు, రామాజ్ఞయా = శ్రీరాముని
 యాజ్ఞతో, తస్య = ఆ వాలికి, యదేప్పికం = యథేచ్ఛముగ, సర్వం
 ప్రేతకృత్యం = దహనాద్విప్రేత సంస్కారమునంతయు, నిర్వర్తయా
 మాసు: = కావించిరి.

(తతః = తరువాత, జాంబవత్ప్రముఖాః = జాంబవంతుడుమున్నుగా
 గల, వలీముఖగణాః = వానర సంఘములు, దాశరథి నిదేశాత్ =
 శ్రీరాముని యాదేశమువలన, సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని కాంచన కలశోద
 టైః = కనక కలశ సవిలములతో, అభ్యషించన్ = అభిషిక్తుని జేసి.)

కా — ముక్త్యాలహారమువలెనున్న అశ్రుదారతో కార, కార
 స్వరముతో పెక్కుకాలము విలపించెను. ఆమె రోదనధ్వనితోను, కన్నీటి
 తుంపరలతోను, నిట్టూర్పులతోను. ఓదార్పు జెందిన వానివలె, వాలి
 మూర్ఛనుండి తెప్పరిల్లెను, నిజనందనుడగు నంగదుని రఘునందను
 నకు ఒప్పజెప్పెను. తన మెడలోనున్న బంగారపుగొలుసును శోకముతో
 తలవంచుకొనియున్న సుగ్రీవున కిచ్చెను. తన బాహుబలముతో
 మ్రుక్కడి రక్కసులనెందఱిసో చంపిన బలశాలియగు వాలి ప్రాణము
 లను విడిచెను.

అయ్యో! అన్నిలోకములలో ప్రసిద్ధిగాంచిన బాహుబలము నీ
 కున్నది గదా! గోలకుడను గంధర్వుని మృగేంద్రము గజేంద్రమును
 చంపిన మాడ్కి చంపితివిగదా! రావణుని భుజములను భోగభోగములను
 బంధించుటలో పొములవానివలె నీ వాలము వయోగించినది గదా! అట్టి
 ఓ వాలీ! వీర్యనవనన్నుదవైన నీవుకూడ కాలగర్భములో కలిసిపోతివా?

అని వానరులందఱు చిరకాలము విలపించిరి. శ్రీరాముని యానతి ననుసరించి యథార్థముగ దహనాదిప్రేత సంస్కారములనొనరించిరి.

తరువాత, జాంబవదాది వలీముఖగణములు దశరథ నందనుని యాజ్ఞానుసారము, కవకకలశసలిలములతో సుగ్రీవునకు పట్టాభిషేకమునొనరించిరి.

ప — అభిషిక్తై తు సుగ్రీవే రామ శ్యామ వయోముచా,
అభిషేక్తుంస్థితా మేఘాస్తన్నహిం మహిషీమివ 52

ఆర్యాన్వేషణాకార్యా శరదీత్యుక్త సరవిచా,
కపింద్రేణ్ధాతో రామః కిష్కింధావర్తనం ప్రతి 53

నయోగ్యానగరప్రాప్తిరిత్యుక్త వతి రాఘవే
సుగ్రీవప్రార్థనా ప్యాసీద్భరతప్రార్థనాసమా. 54

దత్తార్జునవికాసేవ ధార్తరాష్ట్రాన్నిరస్యతా,
తేన జీమూతకాలేన దేవకీనందనాయితమ్. 55

అ — రామశ్యామవయోముచః = శ్రీరాముడనే నల్లనిమేఘముచే సుగ్రీవేతు = సుగ్రీవుడు మాత్రమే, అభిషిక్తై = అభిషేకింపబడగా, తన్నహిం = సుగ్రీవునియొక్క నేలను, మహిషీమివ = పట్టపురాడని వలె, అభిషేక్తుం = అభిషేకించుటకు (తడుపుటకు) మేఘాః = మేఘములు స్థితాః = ప్రారంభించినవి.

ఆర్యః = ఓ ప్రభూ! శ్రీరామా! శరది = శరత్కాలమునందు, అభ్యాసాః = పూజ్యురాలైన సీతాదేవియొక్క, అన్వేషణా = వెదకుట కార్యా = చేయదగినది, ఇతి = ఈ ప్రకారముగ, ఉక్త సంవిధా = చేయ

దగినది, ఇతి = ప్రకారముగ, ఉక్తసంవిదా = చేయబడిన, ప్రతిజ్ఞ
గల కసింద్రదేవి = సుగ్రీవునిచే, కిష్కింధావర్తనం ప్రతి = కిష్కింధలో
ఉండుటను గురించి, అర్థితి = కోరబడినవాడై, నగరప్రాప్తిః =
పట్టణప్రవేశమునయోగ్యా = ఉచితమైనదికాదు, ఇతి = అని, రాఘవే =
శ్రీరాముడు, ఉక్తవతిసతి = పలికినవాడుకాగా, సుగ్రీవప్రార్థనాపి =
సుగ్రీవునియొక్క కోరికకూడా. భరతప్రార్థనాసమా = భరతునియొక్క
కోరికతో సమానమైనదిగా, అసీత్ = ఆయెను.

దత్తార్జునవికాసేన = కలిగింపబడిన, కుటజపుష్పముల వికాసము
గలదియు, ధార్తరాష్ట్రాన్ = మల్లికార్జునులను హంసలను, నిరస్యతా =
వెడలగొట్టుచున్నదియు, అగు తేన జీమూతకాలేన = ఆ వర్షాకాలముచే,
దత్తార్జునవికాసేన = ఇవ్వబడిన. అర్జునుడను పార్థునకు మానసోల్లాసము
గలవాడును, ధార్తరాష్ట్రాన్ = ధృతరాష్ట్రుని కుమారులగు దుర్యోధనా
దులను, నిరస్యతా = నిరాకరించుచున్నవాడును, అగు దేవకీనంద
నాయితం = శ్రీకృష్ణునిచేతనువలె, ఆచరింపబడెను.

శ్రీరాముడను నీలమేఘము, సుగ్రీవునకు పట్టాభిషేకము నొన
రించెను. అప్పుడు సుగ్రీవుని అధికారములోనున్న భూమిని, సుగ్రీవుని
పట్టపురాజినివలె, అభిషేకించుటకు మేఘములు మొదలిడినవి.

అథ్వా, భరత్కాలమునీతా న్వేషణమునకు, యోగ్యమైనపమయ
నుని సుగ్రీవుడు నిశ్చయించి, కిష్కింధానగరమునకు దయచేయ
వలసినదిగా శ్రీరాముని కోరెను. పదునాల్గు సంవత్సరములలో నేను
పట్టణములో ప్రవేశింపనని శ్రీరాముడు నొక్కి వక్కాణింపగా, సుగ్రీవుని
కోరికయు భరతుని కోరికతో సమానమైనది అయ్యెను.

నల్లనిముక్కులు నల్లని కాళ్లు కలిగియున్న ధార్తరాష్ట్రములను

నామాంతరముగల మల్లికార్జునులను హంసలు మానససరోవరము నకు వెడలిపోయినవి. మద్దిపువ్వులు వికసించినవి. అర్జునునకు మానసోల్లాసమును కలిగించి, కౌరవులను నిరసించిన శ్రీకృష్ణునివలె పద్మాకాలము ప్రారంభమాయెను.

వ — అస్మాకం రూపలక్ష్మీమనర్పదపహసత్యాత్మకాంత్యా తదాస్తాం భర్తారం న స్ఫురేంద్రం కిమపి నగణయన్ వాలినం ద్రాగ్జహూన ఇత్థం మత్త్వేవ వైరం ఝుపిడితి ఘనమతా రాఘవస్యాహవోత్థా మాశామాశాశ్చ రుద్ధ్వా స్తనితమిష మహాసింహనాదాన్వితేనుః.

అ — అస్మాకం = మాయొక్క, రూపలక్ష్మీం = ఆకారశోభను ఆత్మకాంత్యా = తన కాంతితో అనగా ఇంద్రనీలసచ్చాయమగు తన దేహచ్ఛాయతో, అసగ్యత్ = పలుమారులు, అవహసతి = ఎక్కించుచున్నాడు. తదాస్తాం = అది దూరముగా ముందుగాక, కింతు = మరియు నః = మాయొక్క, భర్తారం = ప్రభువగు, స్ఫురేంద్రం = దేవేంద్రుని కూడ, న గణయన్ = లెక్కింపక, వాలినం = దేవేంద్రుని తుమారుడగు వాలిని, ద్రాగ్ = తొందరపడి, జహూన = చంపెను, ఇత్థం = ఈ ప్రకారముగ, వైరం = విరోధమును, మత్త్వేన = తలచినదివలె ఝుపిడి = తొందరగా, ఘనమతాః = మేఘబృందములు, అహవోత్థాం = యుద్ధముకొఱకు బయలుదేరిన, అశాం = కోరికను, అశాశ్చ = నిష్కలము కూడ, రుద్ధ్వా = అడ్డగించి, స్తనితమిష = గర్జితములను నేవముగల మహాసింహనాదాన్ = గొప్ప సింహనాదములను, వితేనుః = చేసినవి తత్ర = ఆ సమయమునందు.

తా — ఇతడు తన శరీరకాంతితో మా రూపశోభన వహించి

పొడు. అది అటుండనిమ్ము. మా ప్రభువగు మహేంద్రునికూడ, లెక్క సేయక, వాని కుమారుడగు వాలినిగూడ సంహరించినాడు. ఇట్లు వైరమును తలచినవివరె, వాని యశను, దిక్కులనుగూడ వడ్డగించి మేఘములు, ఉదములను నెపముతో సింహనాదముల నొనరించినవి. ఇచ్చట ప్రసంగరావృత్తము.

వ — ఉపచిత జీవనధారాః

సత్పథభాజో నిరస్త సంతాపాః,

భూపాశవ నవమేఘాః.

పౌరస్త్వమహబలాకులితాః. 57

అ — ఉపచిత = వృద్ధి నొందిన, జీవనధారాః = నీటిధారలు కలవియు, సత్పథభాజః = ఆకాశమార్గమును పొందినవియు, నిరస్త సంతాపాః = ఎండవలన బాధింపబడినవియు, అగు, నవమేఘాః = నూతన మేఘములు ఉపచిత = ధర్మాచరణముచే వృద్ధి నొందినవిదన, జీవనధారాః = దీర్ఘాయుష్యము కలవారును, సత్పథభాజః = సత్ప్రవర్తనము గలవారును, నిరస్త సంతాపాః = పోగొట్టబడిన ఆశ్రితజనమున స్పృహపము గలవారును, అగు భూపాశవ = రాజులవలె, పౌరస్త్వ = తూర్పుదిక్కునందు పుట్టిన మహబల = గొలిచే, అకులితాః = ఎగరకొట్టి బడినవి. పౌరస్త్వ = పులిస్త్వ బ్రహ్మయొక్క కుమారుడగు రావణుని యొక్క, మహబల = ప్రతాపాతితయముచే, అకులితాః = కలవరవరచ బడిరి. (రాజులు)

భా — నిరంతర దూనకీలుదను, సన్నార్గములును, ఆశ్రితజన మనస్పృహపమును పోగొట్టువారును, అగు రాజకుమారులు, రావణుని పై న్యములచే కలవరవరచడినట్లు, ప్రవృద్ధనలలధారాసంపాతములుగల

వియు, గగనమార్గసంచారులును ఇతరుల సంతాపమును పోగొట్టు
నవియు నగు మేఘములు తూర్పుగాలిచే విహ్వలీకృతములయ్యెను.

అర్థాచంద్రుని.

గ—తేన కిల రఘుపతి రతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యుః, శతమన్యు
శరాసన శారతారావధాం మనరవముఖరిత హరిన్ముఖాభోగాం కదమ్బ
వన వననాకమ్పనిరాదమ్బర కాదంబకదంబా మమ్బదకదమ్బ కబళి
తామ్బరాం శిలీంధ్ర సంబంధ బంధురవసుంధరాం వికచకుటజ నివయ
కవచిత మహారణ్యాం ప్రావృషేణ్యాం ప్రక్రియాం ప్రేక్షమాణో లక్ష్మణ
మిదమథాషత. 58

అ — తేనకిల = ఆ వర్షకాలముచే, రఘుపతిః = శ్రీరాముడు
అతిమాత్ర = మిక్కిలి, ప్రవృద్ధ = వృద్ధి నొందిన, మన్యుః = కోధము
గలవాడై, శతమన్యుశరాసన = ఇంద్రధనుస్సుచే, శారతర = మిక్కిలి
చిత్రవర్ణముగల, శారవధాం = ఆకాశముగలదియు, మనరవ = ఛారు
ములచే, ముఖరిత = ప్రతిధ్వనించుచున్న హరిన్ముఖాభోగాం = దిబ్బుఖ
విస్తారము గలదియు, కదమ్బవనవన = కదిమిచెట్ల గాలిచే, నిరాండ
బర కాదంబర కదమ్బం = కదలిని రాయంచ పిండులుగలదియు,
అమ్బుద కదంబ కబళితాంబరాం = కారుమమ్బులచే నాశ్రమింపబడిన
ఆకాశముగలదియు, శిలీంధ్ర సంబంధ బంధుర వసుంధరాం = నేలతాడి
పువ్వులపొత్తుచే సుందరమైన నేలగలదియు, వికచకుటజనివయ =
వికసించిన కొండమల్లెపూలతో, కవచిత మహారణ్యాం = కప్పబడిన
అడవిగలదియు, అగు ప్రావృషేణ్యాం = వర్షకాలమునకు సంబంధించిన
ప్రక్రియాం = విధానమును (రీతిని) ప్రేక్షమాణః = చూచుచున్నవాడై
లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి, ఇదు = ఈ చెప్పబోవు ధానిని అర్థా
చత = సలికెను.

తా — అకసమంతయు హరిఃక్షతో మిక్కిలి చిత్రవర్ణము కలిగియుండెను. దిక్పక్వవాళము భయంకరములగునులుములతో మాటుమోగుచుండెను. కడిమిచెట్లగాలకు కదలికలేక కలహంసలు కూతలుమాని మౌనముద్రను వహించెను. అంజరమంతయు అంబుదములతో నిండియుండెను.

నేల యంతయు నేలతాడి చెట్లతో నీరంధ్రమైయుండెను వికసించిన కొండమల్లెలతో అడవి యంతయు నాచ్ఛాదితమైయుండెను ఇద్దీవర్షాకాలపు రమణీయరీతిని జూచి మిక్కిలి కుపితుడైన రఘువతి తన కమ్మునితో నిట్లనియె.

ప — అయం కాలః కాలవ్రమధనగళాభై రభినవై :

అహం యూనాం యూనామపహరతి ధైర్యం జలధరైః

స్మరాధారా ధారా వరిచయ జడా వాన్తి సహసా

సభస్వంత స్వంతః కథమివ వియోగః పరిణమేత్ పి

అ — అయం కాలః = ఈ వర్షాకాలము, కాలవ్రమధనగళాభైః = మృత్యుంజయుని కంఠచ్ఛాయ వండిచ్చాయగల, అభినవైః జలధరైః = కాటుమల్పులతో అహం యూనాం = నవయావన మదోద్ధతులైన, యూనాం = యువకుల యొక్క ధైర్యం = ధైర్యమును, అపహరతి = పోగొట్టుచున్నది.

స్మరాధారాః = మన్నభోద్ధివకములును, ధారావరిచయజడాః = వర్షధారల యొక్క సంవర్కముచే అతి శీతలములగు సభస్వంతః = గాలులు, సహసా = అతివేగముతో వాంతి = వీచుచున్నవి. స్వంతః = శుభావసానమైన వియోగః = విరహదుఃఖము, కథమివ = ఎట్లు, పరిణమేత్ = మాటునో.

తా కాలకంఠుని కంఠచ్ఛాయగల కాలమేఘములతో నిండినయీ

వర్షాకాలము, నవయావనోద్ధతులగు యువకుల ధైర్యమున పహరించుచున్నది.

మన్నభోద్ధిపకములును, నవిలదరానంవర్కశీతలములునగు చల్లనిగాలులు వేగముగా వీచుచున్నవి. తథావసానమగు నీ వియోగ మెట్లు పరిణమింపనున్నదో తెలియకున్నది.

వి — శిఖరిణీ పృతము, మనస్సునకు-ఎట్టినికారము లేకపోవుట యే ధైర్యమని చెప్పబడును తదుక్తమ్—

“మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యమిత్యభిధీయతే”

కాలః కాల, యూనాం యూనాం, ధారా ధారాః, స్వస్తస్వస్తః = అను భేకానుప్రాస నాలుగు పాదములలో ఎంత గొప్పగానో నిర్వహింపబడినది దీనిచే కవిగారి శబ్దవమత్కృతి తేటతెల్లమగుచున్నది.

స — మహాసమరసూచకః ప్రతిదిశం మనోజన్మనో

మయూరగళ కాకలి కల కల సస్సంజ్ఞంభతే,

వయోదమలినే దినే పరుష వివయోగవృథాం

నరేషు వనితాసు వా దధతి కే కా కలి, ౬౦

జ — ప్రతిదిశం = అన్నిదిక్కుల యందు, మనోజన్మః = మన్న భమహావీరుని యొక్క మహాసమర సూచకః = ఘోరయుద్ధమును తెలియజేయునట్టి, వయూర్ధగళ = నైమిశ యొక్క కంఠములనే కాహళి కల కలః = వాద్య విశేషముల యొక్క ధ్వనిః సముజ్జ్వంభతే = మిక్కిలి పెలుగుచున్నది.

వయోదమలినే దినే = వర్షాకాలపు వగళ్లయందు పరుషవివయోగవృథాం = కఠినమైన విరహావధను నరేషు = పురుషుల యందుకే = ఎవరు, దధతి = కలిగియున్నారు వనితాసు = స్త్రీలయందు కా. ఎవరు

దధతి = కలిగియున్నారు. ఇతి = అని, హంత = ఆయెన్.

కా — అన్ని దిక్కులయందు, నున్న ధ మహావీరుని మహాసమర సూదకమగు మయూరగళకాహళ కోలాహలము విజృంభించుచున్నది. ఈ వర్షాకాలపు వగళ్లతో కఠినవిరహవ్యధను పుడుపులతో (కే) ఎవరను భవించుచున్నారు స్త్రీలలో (కా) ఎ వరనుభవించుచున్నారని.

వృద్ధీవృత్తము.

వ — ఆమ్మోదరోదర వినిర్గత వారిధారా

సంమర్ద మాంసల సమీర సమీర్యమాత్యైః,

ఆమోదవీచిదయైః కుటజవృక్షానైః

రాకాశ మేతదవకాశవిహీన మాసీత్ ౮1

అ — అంభోధర = మేఘములయొక్క ఉదర = మధ్య భాగము నుండి, వినిర్గత = బయలుదేరిన, వారిధారా = జలధారలతో సమ్యర్థ = యుద్ధముచేయుటలో మాంసల = బలిన, సమీర = మారుతములచే సమీర్యమాత్యైః = వంపబడుచున్న, ఆమోదవీచిదయైః = వరిమళ వరంపరల యొక్క సముదాయములు గలిగినట్టి, కుటజవృక్షానైః = కొండనుల్లెఱువలతో ఏకదాకాశం = ఈ ఆకాశము, ఆవకాశవిహీనం = దట్టమైన, ఆసీత్ = ఆయెను.

కా — మేఘములనుండి అవిచ్ఛిన్న వారిధారలు వడుచుండెను వానితో పోరాటమును సలిపి వాయువు వృద్ధిపొందుచుండెను. అనాయువుచే ప్రేర్యమాణములై అవిచ్ఛిన్న గంధ వరంపరలు బయలుదేరు చుండెను. వానిని కలిగియున్న కొండ నుల్లెలతో ఆకాశమంతయునిండి యుండెను.

వి — వసంతతిలకా వృత్తము.

వ — ఘనశ్యామలవత్సస్య వ్యోమ న్యగోధశాఖినః,
వ్యరోహ ఇవ లక్ష్మ్యనే వారిధరా ధరాం గతాః. 62

అ — ధరాంగతాః = నేలమీద వడిన, వారిధరాః = నీటిధారలు
ఘనశ్యామలవత్సస్య = మేఘములనే నల్లని ఆకులుగల వ్యోమన్యగోధ
ధశాఖినః = ఆకాశమునే మఱ్ఱిచెట్టు యొక్క వ్యరోహ ఇవ = ఉడలవలె
లక్ష్మ్యంతే = కనుగొనబడుచున్నవి.

తా — భూనభోమధ్యభాగములో దండాయమానములైయున్న
సలిలధారలు, మేఘములనే ఆకులుగల ఆకాశమును మఱ్ఱిచెట్టు యొక్క
ఉడల వలె కన్పట్టున్నవి.

వ — అంభఃపూర సుసంపూర్ణా తటస్థతరుపుష్పిణీః
నదీః పశ్యేహ సామత్రే వ్యవృద్ధాశ్చ దినే దినే. 63

అ — హేసామిత్రే = ఓ లక్ష్మణా? ఇహ = ఇప్పుడు, అంభఃపూర
= జలప్రవాహముతో సుసంపూర్ణాః = బాగుగా నిండిన తటస్థతరుపుష్పిణీః =
ఒడ్డున నున్న చెట్లు యొక్క పువ్వులు కలిగినవియు, దినే దినే = ప్రతి
రోజు వ్యవృద్ధాః = వృద్ధి నొందుచున్న నదీః = నదులను, పశ్యే =
చూడుము.

తా జల ప్రవాహములతో నిండినవియు, ఒడ్డున నున్న చెట్లతో
ప్రకాశించుచున్నవియునై పొంగి పొద్దుచున్న నదులను ఓ లక్ష్మణా?
చూడుము,

వ — అమౌఘిపానే సలితేన పాకం
ఆపీత మౌర్వాగ్ని శిఖాకలాపమ్,
తప్తైదరా వారిధరా వమన్తి
విద్యుల్లతోన్నేషమిషేఽ నూనమ్.

అ — అమౌఘాధిపానే = సముద్రసవిలిలములను త్రాగు సమయము నందు, సలిలేనసాకం = నీటితోపాటు, అపీతం = త్రాగబడిన, ఔర్వ శిఖాకలాపం = బడబాగ్ని జ్వాలా సముదాయమును, తప్తోదరాః = కలి పోవుచున్న కడుపులుగలవియై, వారిధరాః = మేఘములు, విద్యుల్లా తో న్నేషమిషేద = మెలుపుతీగెల యొక్క కాంతులను నెవముతో, వమంతి = వెడలగ్రక్కుచున్నవి.

తా — మేఘములు సముద్రమునుండి నీటిని త్రాగు సమయములో, బడబాగ్నినికూడ మ్రింగివేసినవి. భగభగ మండుచున్న ఆ మేఘములు మెలుపుతీగెలను నెవముతో బడబాగ్నిని గ్రక్కుచున్నవి సుమా.

గ — ఇత్థం ప్రవృత్తేషు ఘనదివసేషు దాశరాధినా కథమపి నీతేషు, తదాకార కాంతిం గమితమివ శనై శ్చనై ర్మేఘమండలం పాండు రమభూత్. తస్యదానవ్యాపారవేళాయాం న సన్నిధాతవ్య మిత్యంత రిజ్ఞాదంతర్నితం కితిపాక్షశాసన శరాసనమ్. 68

అ — ఇత్థం = ఈ ప్రకారముగ ప్రవృత్తేషు = జరుగుచున్న ఘనదివసేషు = వర్షాకాలపురోజులు, దాశరాధినా = శ్రీరామునిచే, నీతేషు = గడవబడినవికాగా, తదాకార కాంతిం = విరహముతో కృశించిపాలిపోయిన శ్రీరాముని శరీరకాంతిని, గమితమివ = హించివడినదివలె, శనై శ్చనైః = నెమ్మది నెమ్మదిగా, మేఘమండలం = మేఘమండలము, పాండు రమభూత్ = తెల్లబారెను,

తా — వానకాలపురోజులను శ్రీరాముడతికష్టముమీద గడిపెను. విరహితుడైన శ్రీరాముని యాకారకాంతిని, తానుకూడ హిందగోరినది వలె మేఘమండలము పాండురవర్ణముగలది అయెను. విరహార్తులు పాలిపోవుదురని కవి సమయప్రసంగము.

శ్రీరాముడు తన ధనుస్సును, ఉపయోగించుకాలములో, కాని చ్చటనుండుట న ముచితముకాదని, యెంచి ఇంద్రధనుస్సంతర్జిత మాయెను.

వ — రఘువతి చావఘోష మయో భవితేతి కిల

పువరతముదృఢం ఘనఘటా జనితం స్తనితమ్,
శ్వసితమరుద్ధిరస్య విజితః కిల శాంతిమగాత్
వరిచిత కేతికీ కుటజ నివవనః పవనః. 67

అ — రఘువతి = శ్రీరామునియొక్క, చావఘోషసమయః = ధనుష్టంకారకాలము, భవితేతికిల = రాగలదన్నట్లుగ, ఘనఘటాజనితం = కాటుమబ్బులవలన కలిగిన, ఉదృఢం స్తనితం = విజృంభించిన ఉటుములు, ఉపరతం = వెనుకబడినవి, వరిచిత = వరిశీలంపబడిన, కేతికీ = మొగిలిచెట్ల యొక్కయు, కుటజ = మల్ల చెట్ల యొక్కయు, నివ = కడమిచెట్ల యొక్కయు, పవనః = వనములుగల, పవనః = వాయువు అస్య = ఈ శ్రీరామునియొక్కయు, శ్వసితమరుద్ధిరః = నిశ్వాసవాయువులతో విజితః = ఓడింపబడినదియె, శాంతిమగాత్కిల = ఆగిపోయినదియెమో

తా — రఘువతి ధనుష్టంకారమును జేయుచున్నాడని తలచి మేఘమండలము తన గర్జనములను మానివేసెను. శ్రీరాముని నిట్టూర్పులతో ఓడింపబడినదివలె, మొగలిపువ్వుల నుండి, కొండమల్లెల నుండి కడమి పువ్వులనుండి వచ్చు గాలి ఉపశమించెను.

వ — తాపోపశాంతి నట్టవాత్కృతలోకహర్షా

వర్షానటి గగనరంగతలాత్పయాతా,

అమౌఘదపాద్యమచిరేణ శశామ సర్వం

నిర్వాసితాశ్చ సహసైవ దతత్పదీపాః. 68

అ — వర్షానటి=వర్షాకాలమును నర్తకి, తాపోవశాంతినటనాట= సంకాపోవశమును నాట్యమువలన, కృతలోకవానా = జనులకు సంకోషమును కలిగించినదియై, గగనరంగతలాత్ = ఆకాశమును రంగస్థలమునుండి, ప్రయాతా = నిష్క్రమించెను, సర్వం=సమస్తమైన అమృతవాద్యమపి = వీణా వేణు మృదగాది మేఘకృతవాద్యముకూడ, అచిరేణ = త్వరలో శశామ = అగిబోయెను, సహస్రైవ = వెంటనే, తదిత్ర్యదీపాశ్చ = మెఱుపులను దీపములుకూడ, నిర్వాపితాః = అర్పివేయబడినవి.

తా — వర్షానర్తకి తపోవశమును నాట్యమును నెఱపి ప్రేక్షకులకు హర్షప్రకర్షమునుగలిగించి గగనమనురంగస్థలమునుండి ప్రక్కకు తన్నకొనెను. వీణావేణు మృదగాది సమస్తవాద్యములనే మేఘగర్జితములుపశవమొందెను. వెంటనే మెఱుపులనే దీపములార్పివేయబడెను.

గ — క్రమేణ వాహినీతం సకలం భావినీం వానర వాహినీ పూర్తిమనహమానమివ, తనిమాన మభజత, 69

(తథా) దుర్దినాపాయే లంకాయామపి, రాజహంసనిశ్శృంక సం చారో భవిష్యతీతిమత్త్వా కిల భూమ్యామపి సమజగి రాజహంస నిశ్శృంక సంచారః 70

వివం బ్రోషితాయామపి బ్రోషితజనశేముషీముషిప్రావృషి 71

అ — క్రమేణ = క్రమముగ సకలం వాహినీజాతం = నదులన్నియు, భావినీ = రామన్న వానరవాహినీ పూర్తిం = వానరసేనలయొక్క పూరణమును, అసహమానమివ = సహించలేనిదివలె, తనిమానమభజత = కృశించిపోయెను, (తథా = అదే ప్రకారముగ) దుర్దినాపాయే = వర్షాకాలము గడచిపోగా, లంకాయామపి = లంకాపట్టణము

నందుకూడ, రాజహంస నిశ్శంకసంచారః=చంద్రసూర్యులయొక్కయు
రామలక్ష్మణులను రాజశ్రేష్ఠులయొక్కయు, నిశ్శంకసంచారః=నిర్భయ
సంచారమున్ను, భవిష్యతీతి = కలుగగలదని, మత్వా = తలచివలె,
భూమ్యామపి = నేలమీదకూడ, రాజహంస = రాజహంసం యొక్క,
నిశ్శంక సంచారః= నిర్భయ సంచారము, సమజని = జరిగెను,
వివం=ఈవ్రకారముగ, ప్రోషితజన = దేశాంతరగతులైన, విరహిజనుల
యొక్క శేముషీముషి= ధైర్యమును పోగొట్టుకొని, ప్రావృషి = వర్షా
కాలము, ప్రోషితాయామపి = జరిగిపోయినను.

కా — వానరహాసి త్వరలో తయారుకాగలదనియెంచి వాహి
నులన్నియు (నదులన్నియు) ఎండిపోయెను.

ద్వంద్వములు జరిగిపోయిన పిదప లంకా వట్టణములో, రాజశ్రేష్ఠు
లగు రామలక్ష్మణుల యొక్కయు, సూర్యచంద్రుల యొక్కయు,
నిశ్శంకసంచారము కలుగగలదను బుద్ధితో, భూమిమీదకూడ రాజ
హంసల నిశ్శంక సంచారము జరిగెను. విరహిజన వ్యథా జనకమగు
వానాకాలము గడచిన పిదప.

వి — రాజహంస నిశ్శంక సంచారశబ్ద వ్రయోగము సచమ
శ్కారముగ జేయబడినది. ఆకసమునుండి మేఘములు వెడలిపోగా,
సూర్యచంద్రులయొక్క నిర్భయసంచారము జరిగెనని ఒక యర్థము.

వానకాలము గడచిన పిదప, రాజశ్రేష్ఠులు కైత్రయాత్రకై నిశ్శంక
సంచారము జరుపగలరని మఱియొక యర్థము.

రావణునిచేతాధింపబడిన సూర్యచంద్రులు త్వరలో, లంకరాముని
హస్త గతమగుటవలన లంకలో నిర్భయసంచారము జరుపగలరని

ఇంకొక యర్థము. వర్షాకాలము సమాప్తమగుటవలన మానససరో
వరములోనుండు రాజహంసలు భూలోకములో ప్రవేశించుచున్నవి
యని ఒక యర్థము.

రాజహంసలు వర్షాకాలములో మానస సరోవరమునకు వెడలి
పోవును. దుమ్ముతోకూడిన వాననీరు హంసలకు రోగమును కలిగించు
వర్షాకాలము వెళ్ళిన పిదప శరత్కాలములో హంసలు పూవనసరో
వరమును విడిచి భూలోకమునకు వచ్చునని ప్రసిద్ధి.

వ — కామక్షిప్త పృషత్కభిన్న హృదయచిద్రప్రదాతీగళ
మైత్రీసారలఘౌ ప్రతిశ్రవభరం నిర్వోధుమవ్యక్తమే
సుగ్రీవేచిరసంస్థితాం శమయితుం రాగాంధతాంతాదృశీం
కిష్కింధాం ద్రుత మావ కోపకలుషో రామాజ్ఞయాలక్ష్మణః

అ — కామ = మన్నఘనిచే, క్షిప్త = విడిచిపెట్టబడిన, పృషత్క =
బాణములచే, భిన్న = విదారితమైన, హృదయ = వక్షస్థలమునందలి
చిద్రప్రదాతీ = నిర్గమమార్గమునుండి, గళత్ = జారిన, మైత్రీసార =
స్నేహముగలవాడగుటచే, లఘౌ = నిస్సారమైనవాడును, (నీచుడును)
అగు సుగ్రీవుడు, ప్రతిశ్రవభరం = సీతను వెదకుట యను ఒదం
బడికను, నిర్వోధుం = నిర్వహించుటకు, అక్షమే = అసమర్థుడైన
సుగ్రీవుని యందు, చిరాసంస్థితాం = చాలకాలమునుండి యున్న,
తాదృశీం = అనిర్వాచ్యమైన, రాగాంధతాం = స్త్రీ సంభోగాపక్తిని
శమయితుం = పోగొట్టుటకు, రామాజ్ఞయా = రాముని యాజ్ఞచే, కోప
కలుషః = కోపాక్రాంతాస్సొంతుడైన, లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు, కిష్కిం
ధాం = కిష్కింధనుగూర్చి, ద్రుతం = తొందరగా, ఆవ = వచ్చెను.

కా — మన్నఘని బాణములచే, సుగ్రీవుని హృదయము

చిల్లులువడెను. ఆ చిల్లులనుండి స్నేహసారము జారిపోయెను. సీతను నేను వెదకితెత్తును- అను నొదంబడిక కూడ సుగ్రీవుని నుండి దూరమాయెను. సుగ్రీవుని రాగాంధతనుపొరద్రోలగోరిన లక్ష్మణుడు కోపించి శ్రీరాముని యానతిని శిరసావహించి, వెంటనే కిష్కింధకు చేరుకొనెను.

వ — (తావకంబ్రాతరం వా త్వం మామకం వాసుగచ్ఛసి,
కిం వా వానర మే తూర్థం దీయతా ముత్తరం వచః.

అ — త్వం = నీవు తావకం బ్రాతరం = మీ అన్నగారగు వాతీని అనుసరించదలచుకున్నావా? మామకం వా = లేకా మా అన్న గాతీని అనుసరించదలచుకున్నావా? హే వానర = ఓ సుగ్రీవా! మే = నాకు, తూర్థం = శీఘ్రముగా, ఉత్తరం వచః = జవాబు దీయతాం = ఇవ్వబడుగాక.

తా — ఓ వానరుడా! నీవు మీ అన్నను అనుసరించదలచినావా, లేక మా అన్నను అనుసరించదలచినావా? అను నా సూచిచక్కుకు సమాధానము సత్వరము కోరబడుచున్నది.)

గ — తతస్సౌమిత్రి రతీవరుష్టః ప్రవిష్టః ఉత్థంగదేన విజ్ఞాపితోపి. అనంగ సంగర సంగత పరిశ్రమా దజాత జాగరః సుగ్రీవః తద్దర్శన ప్రాప్త సంచలిత సకలష్టవగబల కింకిలాయితేన ప్రబుద్ధ స్ఫుచివయోః స్లక్షప్రభావనామ్నోం ప్రభావేన హృక్పః పృషేదే.

అ — తతః = తరువాత, సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుడు, రతీవరుష్టః = మిక్కిలి కోపించినవాడై, ప్రవిష్టః = కిష్కింధపుతముతో పృష్ఠశిలించినాడు, ఇతి = అని, అంగదేన = వారికుమారుడైన అంగదునిచే, విజ్ఞాపితోపి = తెలియజేయబడిన వాడైనను, అనంగ సంగర పరిశ్రమాత్ = రతిశీలజనితభేదమువలన, అజాతజాగరః = మెళకువలేని

వాడై, సుగ్రీవః = సుగ్రీవుడు, తద్దర్శన = లక్ష్మణుని చూచుటవల్ల
 లైన, తాన = భయముతో, సంచలీత = సంతాపింతులైన, సకల =
 సమస్తమైన, ప్లవంగమబల = వానరసేనలయొక్క, కిలకిలాయితేన =
 కిలకిలధ్వనితో, పృబుద్ధః = మేల్కొంచినవాడై, ప్లక్షపృథావనా మ్నో =
 ప్లక్షుడు, పృథావుడు అను ఫేర్లుగల, సచివయోః = మంత్రిలయొక్క,
 పృథావేన = సామర్థ్యముతో, పృక్షతిం = పూర్వావస్థను, పృపేదే =
 పొందిన. (మేల్కొనెను)

వి — సుగ్రీవుడు ప్లక్ష-పృథావులను మంత్రిల హితోక్తులతో,
 భీతులైన ప్లవంగముల కిలకిల ధ్వనులతోను నిద్రామండి మేల్కొనెను.
 ఈ అంశములో రామాయణములో గొట్టున్నదే. “ఓ వానరరాజా! కోప
 ముతో ఎఱ్ఱబాసిన కన్నులు గలవాడు, మహావీరుడునగు శ్రీరాముడు
 కంటితో కోతులనన్నిటిని తగులబెట్టుచున్న వానివలె ద్వారమునందు
 న్నాడు. బంధుపుత్రులతో వానికి నమస్కరించి వాని కోపమును పోగొ
 ట్టుము” తథా చ శ్రీరామాయణమ్—

“ సోయం దోషవరీతాక్షః ద్వారి తిష్ఠతి వీర్యవాన్,
 వానరాన్ వానరపతే చక్షుషా పృదహన్నివ,
 తస్య మూర్ధ్నా పృథమ్య త్వం స పుత్రతస్సహ బంధుభిః,
 గచ్ఛ శీఘ్రం మహాభాగ, రోషోహ్యస్య నివర్త్యతామ్. ”

గ— తతస్తస్మిన్ సుగ్రీవే రాఘవరోషస్య కారణం నిరూపయతి
 సతి, సద్యసేవ ముఖం తదిబ్బుభోఽభూల్లక్ష్మణస్య జ్యాఘాషః 74

అ — తతః = తరువాత, తస్మిన్ సుగ్రీవే = ఆ సుగ్రీవుడు
 రాఘవరోషస్య = శ్రీరాముని రోషమునకు కారణం = హేతువును, నిరూప

యతిసతి = ఆలోచించుచున్న వాడు కాగా, సద్యసేవ = వెంటనే
లక్ష్యదన్య = లక్ష్యమునియొక్క, జ్యాఘ్రాషః = వింటినారి సవ్వడి,
ముఖరిత దిబ్బుఖః = వ్యతిధ్వనించిన డిక్కులుగలది, అభూత్ =
ఆయెను,

కా — తరువాత సుగ్రీవుడు రాముని కోపమునకు కారణమేమి
యని ఆలోచించునయ్యుపసరఁబున డిక్కులు పిక్కటిల్లునట్లు లక్ష్యముని
వింటినారిసవ్వడి సుగ్రీవునకు శ్రవణగోచరమయ్యెను.

ప — తత్రాననం ద్రితమపాస్య పతిః కపీనాం

తత్రాన నమృవదనో ఘవచావఘోషాత్

సంతోషమోక్షమివ భూరి భజన్ భుజంగః

సంతాపనాశపితనాత్తరుణాభ్రాఘోషాత్ 5

అ — తత్ర = అ సమయమునందు, సంతోషమోక్షం భజన్ =
సంతోషము లేనివాడై, కపీనాం పతిః = కప్పిళ్ళరుడగు సుగ్రీవుడు
ద్రితం = హడావిడిగా, ఆననం = సింహాసనమును, అపాస్య = విడిచి
పెట్టి, ఘవచావఘోషాత్ = మహాకర్ముకముయొక్క ధ్వనివలన, నమా
ననః = ఒంచుకొనబడినతలగలవాడై, సంతాపనాశపితనాత్ = సంతాపము
యొక్క నాశనమును సూచించునట్టి తరుణాభ్రాఘోషాత్ = నూతన మేఘ
గర్జితమువలన, భూరి = అధికముగ, సంతోష-మోక్షం = ఆనందవిఘ్న
తమును, భజన్ = పొందుచున్న, భుజంగః = నొర్పమువలె తత్రా
న = భయపడెను.

కా — అప్పుడక్కప్పినాయకుడు ధనుష్ఠంకరమును విని సింహా
సనమునుండి చివాలున లేచి, తలవంచుకొని, గడగడవణుకుచుండెను
సంతాపమును పోగొట్టునట్టి కాటుమొయలు గర్జితమును విని పాము
కూడ సంతసమును వీడి, భీతిని పొందును గదా!

గ — తత్ర ప్రతిభృత కార్యపోతాహనాయ కుపితేన భ్రాత్రా
ప్రేషిత ఇతిమారుతినా ధార్యమాణ ధైర్యః, సుగ్రీవ స్సామిత్రిం సాన్త్య
యితం తారాం ప్రేషితవాన్. 76

అ తత్ర = భయపడినప్పుడు, ప్రతిభృతకార్య ప్రోతాహనాయ =
అంగీకరింపబడిన సీతాన్వేషణ కార్యమును పోత్పహించుటకు, కుపి
తేన = కోపగించిన భ్రాత్రా = సోదరునిచే, ప్రేషిత ఇతి = పంపబడిన
వాడని, మారుతినా = మారుతాత్మ జడగుహనుమంతునిచే, ధార్య
మాణధైర్యః = ధరింపజేయ బడిన ధైర్యము గల వాడై సుగ్రీవః =
సుగ్రీవుడు సామిత్రిం = లక్ష్యుని, సాంత్యయితం = బ్రతిమాలుటకు
తారాం = తారను ప్రేషితవాన్ = పంపెను.

తా — ఒప్పుకొన్న సీతాన్వేషణ కార్యమును నలుపుటకై అన్న
గారిచే పంపబడి లక్ష్యుడు వచ్చినాడని, అంజనేయుడు సుగ్రీవునకు
ధైర్యము గలిగించెను. అప్పుడప్పుడమి టేనిని బ్రతిమాలుటకు, అక్కో
తులటేడు తారను బంపెను.

వి — సుగ్రీవుడు లక్ష్యునియొడుటకు తాను వెళ్లుటకు భయపడి
మారుతి ధైర్యమును గలిగింపగా, లక్ష్యుని కోపమును తగ్గించుటకు
తారను బంపెను. ఆనందరథములో శ్రీరామాయణములో నిట్లున్నది.

ఓ ప్రేయసీ నిన్ను జూచిన లక్ష్యుడు ధైర్యమును విడికోపించ
నేటడు. మహాత్ములు శ్రీల విషయమయిలో నెన్నడు దారుణమును చేయ
జాలరు.

తథా చ శ్రీరామాయణమ్ —

“త్వద్ధర్మన విముక్తాత్మా న స్మకోపం కరిష్యతి
న హిష్ట్రీషు మహాత్మానః క్వచిత్కుర్వన్తి దారుణమ్” ఇతి

వ — ద్రాగ్యరుదీ భజననిహ్నుత రాజతేజో

నిష్కాంత తారము పశాంత తమోవికారము,

పూర్వాశయా విశతి సత్కథాజిమిత్రే

సత్యం నిశాంత సమ మన్య నిశాంతమాసీ

అ — ద్రాగ్ = తొందఱగా, వారుదీభజన = సురా
నిహ్నుత = కప్పబడిన, రాజతేజః = ప్రభువగు సుగ్రీవుని
ప్రతాపము గలదియు, ఉపశాంత తమోవికారం = నిష్కాంత
విక్రియ గలదియు, అగు. అన్య = ఈ సుగ్రీవుని యొక్క
ఇంటిని, మిత్రే = స్నేహితుడును సత్కథాజి = సత్కథా
లక్ష్యుడు విశతినతి = ప్రవేశించిన వాడుకగా.

ద్రాగ్ = తొందఱగా వారుదీభజన = వరుడపాలిత
మది దిక్కును సేవింపబడే నిహ్నుత = కప్పబడిన రాజతే
ప్రతాపముగలదియు, నిష్కాంత తారం = పోయిన నక్షత్రము
ఉపశాంత తమోవికారం = నశించిన అంధకారము గలదియ
భాజి = ఆకాశమార్గ సందారియగు మిత్రే = సూర్యుడు పూ
తూర్పు దిక్కునునభిప్రాయముతో విశతి సతి = ప్రవేశ
కగా. నిశా = రాత్రియొక్క అంత = చివరతో సమం = స
అసీత్ = ఆయెను

తా. సురాపానముచే సుగ్రీవుని ప్రతాపము ప్రచ్ఛాదిత మారే
బయటకు వచ్చెను. సుగ్రీవుని మోహవికారము కనిపియెడ
దేసిన ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చుమని సన్మార్గగామియు జ
అక్షుడు—సుగ్రీవుని యింటికి చేరెను. సుగ్రీవుని గృహవ
తెల్లవారుటకూడ జరిగెను. సూర్యుడు పడమటి దిక్కునకు
వంద్రుని తేజస్సు ప్రచ్ఛాదిత మాయెను. నక్షత్రము తా

కనబడకుండగ పోయెను. కటిక చీకటి మాయమయ్యెను. తూర్పు దిక్కు నందు మిత్రవదనామృదును, అకాశ మార్గ సంచారియునగు ప్రవేశించుచుండెను. కాన సుగ్రీవుని గృహము నిశాంత (నిశాంతము) తుల్యమాయెను.

గ — సా తు రామా రామానుజ మసాద్య చైవ మచోచత.

అ సా తు రామా = తారయను నానుందరి, రామానుజం = రాముని యొక్క తమ్ముడగు లక్ష్మణుని, ఆసాద్య = పొంది, ఏవం = చెప్పబోవు విధముగ, అచోచత = చలికెను.

కా — అంతటాకార లక్ష్మణుని చెంతకుచేరివా నితో నిట్లనియె
చ - ప్రాచీనం వ్యసనం సురేంద్రతనయా జ్ఞాతం వనేఖ్రామ్యతః
సుగ్రీవస్య నిరాకృతం ఖరరిపో ర్పాడేన సాలచ్చిదా
అవ్యాస్య వ్యసనం తుపంచవిశిఖా దాసీదుపేన్ద్రాత్మజా
త్సామిత్రే తదపి ప్రశాంతమథ వ జ్ఞా హేషమాత్రేణ తే 79

అ — సురేంద్రతనయాత్ = వారి వలన జాతం = కలిగిన వనే
ఖ్రామ్యతః = అడవిలో తిరుగుచున్న - సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క
ప్రాచీనం వ్యసనం = పురాతనమైన విషయ, సాలచ్చిదా = ఏడుమద్ది
చెట్లను ఒక్కసారిగ చేపించిన, ఖరరిపోర్పాడేన = శ్రీరాముని యొక్క
బాణముచే నిరాకృతం = పోగొట్టుడినది

అద్యతుఃప్రసవదయితే, ఉపేంద్రాత్మజాత్ = ఇంద్రునితమ్ముడొడడు కైన,
పంచవిశిఖాత్ మన్మథునివలనవ్యసనం = వ్యసనము (స్త్రీ వ్యసనము)
అసీత్ = కలిగెను, హేషామిత్రే = ఒక లక్ష్మణుడా? తదపి = అస్త్రీవ్య
సనమున్ను, తే = నీయొక్క, జ్ఞా హేషమాత్రేణ = విడిచినారినవ్వడిచేతనే
ప్రశాంతమథవత్ = సమనిబోయెను.

కా — సుగ్రీవునకు రెండు విషయములు వాటిల్లినవిఅందు మొదటి

వివత్తు ఇందుగని కుమారుడగు వారి వలన కలిగినది. ఆ వివత్తు ఏడు మద్ది చెట్లను ఒక్కసారిగ కూల్చిన రాముని బాణముచే పోగొట్టుబడినది

అందు రెండవ వివత్తి ఉపేందుగని కుమారుడగు మారునిచే కలిగినది. అది రాముని తమ్ముడగు నీ యొక్క విండిసారిచే పోగొట్టు బడినది. శార్దూల విక్రేడిత వృత్తము.

గ — తదనన్తరం తారాసాంధ్వవచనప్రకాతకోపేన సామిత్రిణా సాకం తవనతనయః సవినయమాశ్రిత్య ప్రాంజలిర్వ్యజ్ఞపత్ 80

దేవః కపిబలి మఖిలకులాచలనిలయమనితన యేనాహూతం పురహూత ఇవ పులోమజావహారిణమన్యుష్లాదం రావణం రణే నిహనిష్య సితి 81

ఆ — తదనంతరం = పిమ్మట, తారాసాంత్వవచన ప్రకాత కోపేన = తారయొక్క సాంత్యన వచనములచే శమించిన కోపముగల సామిత్రిణా సాకం = ఒక్కఁడనితో కూడ, తవనతనయః = సుగ్రీవుడు సవినయం = వినయ పూర్వకముగ, దాశరథిః = శ్రీరాముని, అశ్రిత్య ప్రాంజలిః = అంజలిని ఘటించిన వాడై, వ్యజ్ఞపత్ = (ఇట్లు) విన్నవించెను.

దేవః = ప్రభూః శ్రీరామాః అఖిలకులాచలనిలయం = సమస్త కులాచలములు నెలపుగా గల కపిబలిం = వానర సైన్యము, అనితన యేన = వాయు నందనుడగు, అంజనేయునిచేఁ జపహూతం = పిలువ బడినదియై, పులోమజావహారిణం = శచీదేవిని అవహరించిన, అన్యుష్లాదం = అన్యుష్లాదుడను రాక్షసుని పురుహూత ఇవ = ఇందుగఁడు వలె రావణం = రావణునితనం నీపురణే = యుద్ధము నందు, నిహనిష్యసి = చంప గలవు, ఇతి = అని

తా — తారావచనశ్రవణా సంతరము, ఆమెసౌత్వవచనములతో లక్ష్మణుని కోపము నన్నగిల్లెను. అప్పుడు సూర్య నందనుడు, దశరథ నందనుని సమీపించి అంజలి ఘటించి వినయావలముగై, వానితో నిట్లనియె.

వ్రథా! నమస్తకులా చలముల మీద నివాసము చేయుచున్న కపిబల మంతయు అంజనేయునిచే పిలువబడినది.

శచీ దేవిని అపహరించిన అనుష్ఠాదుడను

రాక్షసుని మహేంద్రుడు రణరంగములో చంపి నట్లు, నీవును సీతాదేవిని అపహరించిన రావణుడను రాక్షసుని రణరంగములో చంప గలవు.

వ — క కుభికులిశ పాణేర్నైథిలిం తాం విచేతుం

వినతమథ దిశాయాం మారుతిం ప్రేతవథర్తుః,

వరుణదిశి సుషేణం యక్షరాజాంచితాయాః

హరితి శతవచించ ప్రాహ్నిబోధ్వానరేన్ద్రః 32

అ — తతః = తరువాత, వానరేంద్రః = సుగ్రీవుడు, తాం = తానెఱునిచే అపహరింపబడిన సీతాం = సీతను విచేతుం = వెదకుటకు

కువిశపాణేః కకుభి = ఇంద్రునియొక్క దిక్కునకు అనగాతూర్పు దిక్కునకు, వినతం = వినకుడను వానర సేనాధిపతిని

అథ = తరువాత, ప్రేతవథర్తుః దిశాయాం = యముని యొక్క దిక్కునకు, అనగా దక్షిణ దిక్కునకు మారుతిం = వాయు నందనుడగు హనుమంతునిన్ని,

వరుణదిశి = వరుణుని యొక్క దిక్కునకు అనగా పడమట దిక్కునకు, తనమామయగు-సుషేషణః = సుషేణుడను సేనాధి పతిని

యక్షరాజాంచి తాయాం హరిత = కుబేరుని దిక్కునకు అనగా ఉత్తరదిక్కునకు, శతవలింశ = శతవలియను వానర నాయకునిన్ని ప్రాహ్లాదోక్తే = పంపెను.

తా — అంతటనుగ్గివుడు సీతాదేవిని వెదకుటకు, తూర్పుదిక్కునకు వినతుడను సేనాపతిని, దక్షిణ దిక్కునకు తనమామయగు సుషేణుని ఉత్తర దిక్కునకు శతవలియనునొక సేనానాయకునిన్ని పంపెను.

మాలిని వృత్తము.

గ — తదను దివసేషు కేషుద్దిగ్ధతేషు, మాసాతి పాతనాసహాని యతముదగ్గి దండ స్ఫుగ్గివ ఇతి సత్వర మితరదిగంతర ప్రేషితేషుచ స్లవంగ బతేషు ప్రతి నివృత్తేషు, పితృ పతి హరిత ప్రేషితా మారుతి జాంబవ దంగ దశలనీల వ్రభృతయోఽప్యలబ్ధ సీతో వలబ్ధయః, తనయ వినాశకుపిత కండుశాప నిశ్శేషిత చరాచరం, అపరిచిత చారప్రాంతరం కాంతారం క్షాంత్యా, కన్మింశ్చిత్కాంతారే అసురమేకం నితీక్ష్య రక్షః పతిరితి బుద్ధ్యా యుద్ధసన్నద్ధా బహువుః

అ — తదను = తరువాత, కేషుద్దిగ్ధ సేషుగతేషు = కొన్ని రోజులు గడచినవికాగా, మాసాతిపాతాసహః = సరి రోజులు దాటుటను సుగ్గివుడు సహింపజాలదనియు, ఉదగ్గిదండ స్ఫుగ్గివ ఇతి = చండ శాసనుడనియు, సత్వరం = వెంటనే ఇతరదిగంతర = దక్షిణదిక్కునకు, వినాశయించి మిగతా దిక్కులకు ప్రేషితేషు = పంపబడెన స్లవంగబతేషు =

వానర సైన్యములు ప్రితిని వృత్తేషు = తిరిగి వచ్చినవారుకాగా, పితృ
 పతిహరితి = దక్షిణదిక్కునకు ప్రేషితాః = వంశబధిన, మారుతి-జాంబ
 వత్ అంగద నల నీల ప్రభృతయః = హనుమంతుడు, జాంబవంతుడు
 అంగదుడు నలుడు నీలుడు మున్నుగా గల వారుకూడ అలబ్ధ సీతోప
 అబ్ధయః = పొందబడవి సీతా సాక్షాత్కారము గల వారై తనయ =
 కుమారుని యొక్క నాశ = మరణముచే కుపిత = కోపించిన కండు =
 కండుమహర్షి యొక్క శాప = శాపముచే నిశ్శేషిత = పూర్తిగా నశింప
 జేయబడిన, చరాచరం = చెట్లు పిట్టలు పుట్టులుగల వియునగు, అపరి
 చిత చార ప్రాంతరం = ప్రాణిసంచార రహితమైన, నికట ప్రదేశము
 గల, కాంతారం = అడవిని, క్రాంత్యా = దాడి కాన్పించిపోతూంటారే =
 మతియొక అడవిలో ఏకమసురం = ఒకనొక రాక్షసుని, నిరీక్ష్య = చూచి
 రక్షన పరిరిబుద్ధ్యా = రాక్షస రాజగు రావణునిగా తలచి, (వానితో)
 యుద్ధసన్నద్ధః బభూవుః = పోరాడుటకు సియత్నించిరి.

తా — కొన్ని రోజులు గడచినవి. నెలరోజులలో సీతోదరతమును
 తెలియ జేయునిచో సుగ్రీవుడు తీక్షణదండమును విధింపగలడనితెలిసియు
 అన్ని దిక్కులకు నెల్లి వ్రవంగ బలములన్నియు తిరిగి కిష్కంధకు
 చేరుకొన్నవి దక్షిణ దిక్కునకు వెళ్లిన హనుమ జ్ఞాంబవదంగదనల నీల
 ప్రముఖులు కూడ సీతాదేవి జాడను కనుగొనుటలో విఫలమనోరథు
 లైరి. తన తనయుని ఎవరో చంపినారను కోపముతో కండు వనునొక
 మహాముని అడవిలోని స్థావర జంగమముల నన్నొందిని తనశాపముతో
 నశింపజేసెను. దానికి చుట్టు ప్రక్కలకూడ ప్రాణిసంచారము లేకుండెను
 అట్టియశరణ్యమైన యరణ్యమునతిక్రమించి మతియొక అరణ్యమునకు
 చేరుకొనితితవృత్తవారొకరాక్షసునిజూచిరి అతడేరక్షః పతియగురావణుడని

యెంచి, వానితో యుద్ధమునకు సన్నద్ధులైరి.

వి — పుష్పితాగ్ర వృత్తము. కండుమహర్షిశాపమును గూర్చి శ్రీరామాయణములో నిట్లున్నది. “సత్యవాది, తపోధనుడు, క్రోధనుడు నియమవంతుడు, నగుకండు మహర్షి యొందు గలడు పదివత్సరము లవయః పరిమితిగలఅమ్మహర్షికుమారుడొకడు—అడవిలో కనబడడయ్యెను కోపించినయమ్ముని అయ్యరణ్యమును పొడి సంచార శూన్యమగు నట్లు శపించెను. నాది నుండి నయ్యరణ్యమశరణ్యము. మృగవక్షి వర్జితము సమీపింపరానిదియునాయెను. తథాచ శ్రీరామాయణమ్—

కండుర్నామ మహాభాగ సత్యవాది తపోధనః

మహర్షిః పరమామర్షీ నియమై ర్దుష్పథర్షణః

తస్య తస్మిన్వనే పుత్రోబాలకో దశవార్షికః,

వృషస్థో జీవితాంతాయ కుర్ధస్తత్ర మహమునిః

తేనధర్మాత్మనా శస్త్రంకృతం తత్ర మహద్వనమ్.

అశరణ్యం దురాధర్షం మృగవక్షి వివర్జితమ్.

గ — తతస్థైరేయ వచనాత్తత ఇతోవచిత్యనికటగిరిసానుశయా స్పృశుశయా స్పృశిలాశయా, జలచర పతన్గ వచనోత్పతసానుమీయ మాన వల్వలో వశయం, కిమపి కుహరమవగాహ్య, తత్ర కంచన కాంచనమయం సుయా మాయా నిర్మితం, విహితతపో భంగాయై, సురాంగనాయై హేమాయై దుగ్రహితేన చిత్తీర్ణం మేరు సావర్ణిదు హితా స్వయం వృభయా కృతావనం వనోద్దేశమచికన్, 85

తతః కృతాతిధ్యాన్యా స్వయంప్రభావః, ప్రభావేన బిలా
దుత్తీర్ణానాం సమయాతిపాతా దావతిష్ఠతి సుగ్రీవదండ ఇతి వికృతి
ముప్యేత సంగత మనోగదేనాంగవేన పవనతనయవచన ప్రత్యయ
ప్రత్యాగీత ప్రకృతి నా సహస్రాయోపవీశము పేయుషాం ప్ల వంగ
పుంగవానాం పరిదేవన-కథాప్రసక్త జటాయుషో నిధనం నిశమ్యవింధ్య
రంధ్రా ర్విహిత సంపాతస్సంపాతిర్నామ గృధ్రరాజస్తానేవమవాదీత్ 88

తా — తతః = తరువాత, తారేయవచనాత్ = తారా నందను
దగు నంగదుని యాజ్ఞానుసారము, తతఃతతః = అటునిటు, విచిత్ర్య,
నికటగిరి సాను-శయాః = దగ్గఱలోనున్న కొండనెత్తములమీద వరున్న
వారై, సానుశయాః = సంతోషముతోకూడిన వారై, సవిలాశయా =
నీటియందు ఆకతో, (పిపాసతో) జలచర = నీటిలో తిరుగునట్టి వతంగ =
వక్షులయొక్క, పతనోత్పతన = ఎగురుట, వాటుట మున్నగు గమన
విశేషములతో, అను మీయమాన = ఉహించబడుచున్న, పల్వల =
చిన్న నరస్సుయొక్క, ఉపశయం = ఆశ్రయముగల, తిమపి = ఒక
నొక కుహరం = కొండ గుహను, అపగాహ్యం = ప్రవేశించి,

తతః = అగుహలో, కాంచనమయం = బంగారముతో తయారుచేయ
బడినదియు, మయ మామామయం = మయుడనురాక్షసశిల్పియొక్క
మాయా ప్రాభవమువలన తయారు చేయబడినదియు, విహిత తపో
భంగాయై = చేయబడిన తపోభంగముగల, సురాంగనాయై = అన్న
రోంగనయగు, హేమాయై = హేమకొఱకు, దుఃపిణేన = బ్రహ్మచే,
నితీర్థం = ఇవ్వబడినదియు, మేరుసావర్థేః = మేరుసావర్థియను వాని,
దుహితా = కుమార్తెయగు, స్వయంప్రభయాః = స్వయంప్రభ
యను నామెచే, కృతావనం = చేయబడుచున్న రక్షణగల, వనోద్దేశం =
వనప్రదేశమును, అవిశన్ = ప్రవేశించి.

తతః = తరువాత, కృతాతిథ్యాః = చేయబడిన అతిథిపూజ
 గల స్వయంవ్రభావాః = స్వయంవ్రభయొక్క, వ్రతాపేన = సామ
 ర్థ్యముచే, భిలాదుత్తిర్థానాం = కొందగుభూసుండి బయటకు వచ్చిన
 ఆ వానరులకు, నమయాతిపాతాత్ = గడువుకాల ముతిక్రమించుటవలన
 సుగ్రీవదండః = సుగ్రీవునివలన శిక్ష (దండనము) కలుగగలదని ఇతి
 మత్వా = తలచి, వికృతిం = ప్రకృతివైకల్యమును, ఉపేత్య = పొగ
 దిన వారును, వచనతనయ = హనుమంతునియొక్క, వచనప్రత్య
 యాత్ = మాటయందలి విశ్వాసముచే వ్రత్యానీత = తీసికొనిరాబడిన,
 ప్రకృతినాంసాకం = నిఘస్థిగలవాడును, సంగీత = కలిగిన, మనోగ
 దేన = మానసికవ్యాధి గల, అంగదేనసాకం = వారి పుత్రుడగు అంగ
 దునితోకూడ, ప్రాయోపవేశం = ఆమరణ నిరశన వ్రతదీక్షను, ఉపే
 యుషాం = పొందినటువంటి, ప్లవంగమపుంగవానాం = వానరశ్రేష్ఠుల
 యొక్క పరిదేవన కథావ్రవంగే = విలాపగోష్ఠి ప్రస్తావములో, జటా
 యుషః = జటాయువుయొక్క, నిధనం = మరణమును, నిశమ్య =
 విని, వింధరంధ్రాత్ = వింధ్యాద్రిగుహ నుండి, నిహిత స్ఫురతః =
 బయటకు వచ్చిన, సంపాతిర్నామ = సంపాతి యను, గృధ్రరాజః =
 గర్దభజేడు త్యా = ఆ వానరులను గూర్చి, వివం = ఈ చెప్పబోవు
 విధముగ అవాదీత్ = వలెకెను.

తా - అరగదుని యాజ్ఞానుసారము వానరులందఱు నిటునటు
 వెదకిరి. కొంతవరి కొండలమీద పరుండిరి. సంతాపమును జెందిరి
 మంచినిరు త్రాగవలెనను కోరిక పారికి కలిగినది. హంసలు మున్నగు
 గల నీటిలో తిరుగు వక్షుల వత్సోత్పత్తనములను పారు చూచిరి. దగ్గఱ
 లోనే చెలువొకటి యుండి యుండవచ్చునని వారుహించిరి. అచ్చె
 రువుతో అచ్చెరువుగల గుహను వాడు ప్రవేశించిరి. అప్పుట మయుని

మాయాబలముచే నిర్మించబడిన బంగారుమేడను గాంచిరే. తపోభంగముల తపోభంగమును గావించిన హేమయను నప్పరంగనకు, ఆ మేడను బ్రహ్మకానుకగా నిచ్చెను. హేమ ఆ మేడను మేరుసావర్ణి కూతురగు స్వయంప్రభకు నిచ్చెను. దానిని స్వయంప్రభ కాపాడుచున్నది, వానరులందఱు నచ్చటకు జేరిరి.

వానరులందఱు స్వయంప్రభ మనోహరము రుచిరమునైన అతిథ్యము నొసంగెను. తరువాత వారిని ఆమె గుహ బహిః ప్రదేశము నకు చేర్చెను. గడువు దాటుటవలన సుగ్రీవదండము ననుభవించక తప్పదని వారు మనోవ్యథను పొందుచుండిరి. సుగ్రీవుని దండమను భవించుటకంటె ప్రాయోపవేశము సేయుటమేలని అంజనేయుడుగుర్తు చేయగా వారి పుత్రుడగు నంగదునితోకూడ వానరులందఱు ప్రాయోపవేశము నొనరించుటకు సంసిద్ధులైరి. ప్రాయోపవిష్టలైన వానరులలో చూటలలో జటాయువు చనిపోయెనన్న వార్త విన్న సంపాదియను గద్దలతోడు మిథ్యగుహనుండి బయటకువచ్చి, వారితో నిట్లనియె.

వి — వానరుల్లో గుహనొకదానిని ప్రవేశించి, దానిలో మయ మాయానిర్మితంబై, క్లావనమయంబైన భవనంబును గాంచిరి. మయుని తపోభంగమును గావించిన సృత్యగీత్యవికారడయగు హేమ యను నప్పరంగనకు ఆభవనంబు బ్రహ్మకానుకగా నిచ్చెను. హేమ ఆ భవనంబును తన ప్రియసఖియు, మేరుసావర్ణి కౌమరితెయునగు స్వయంప్రభకు నిచ్చెను. దానిని స్వయంప్రభ కాపాడుచుండెను.

ఇతరచ శ్రీరామాయణే—

“దుహితా మేరుసావర్ణి రహంతస్యాస్వయంప్రభా

ఇదం రక్షామిభవనం హేమాయా వానరోత్తమ
మమప్రియసఖీహేమన్మత్తగీతవిశారద,
తయాదత్తవరా చాస్మిరక్షామిభవనోత్తమమ్.

స్వయంప్రభా ప్రభావముచే వానరులందఱు బిలమునుండి బయట
వడిరి. సుగ్రీవునిచే నిర్ణయింపబడిన సమయ మతిక్రమించుటచే,
కపివరులందఱు, చండశాసనుడగు సుగ్రీవుని దండము తప్పదని నిశ్చ
యించికొని, పొయ్యోపవేశము చేయుట ప్రారంభించిరి. పొయ్యోప
వేశమనగా దక్షిణాగ్రములగు దర్భలోగల నేలమీద వరుండి చనిపోవు
టకు సంకల్పించుకొనుట.

అచమనం టానరించి దక్షిణాగ్రంబులగు దర్భలమీద, మరణింప
గోరినవారై వానరులు - సముద్రపుటుత్తరపువై పున కూర్చొనిరి. అని
రామాయణములోనున్నది. ఈ క్తంచ శ్రీరామాయణే—

ఈసస్పృశ్యోదకం వింధ్యే ప్రాజ్ఞాభాస్పముపాదిశన్,
దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు - ఉదక్తిరంశమాశ్రితాః
ముమూర్షవో హరిశేష్టా ఏతత్క్షమమితః స్మహ, ఇతి
రామస్య వనవాసంచ క్షయం దశరథస్య చ
జనస్థానవధంచైవ వధంచైవ జటాయుషః
విలాపగోష్ఠి ప్రసంగేన

తథాచ శ్రీరామాయణమ్—

“ సంపాతిర్నామ నామ్నాకు చీరంజీవీ విహంగ్గముః
| భాతాజటాయుష శ్రీమాన్ప్రఖ్యాతబల పౌరుషః

కందరాదభి నిష్క్రమ్య సవింధ్యస్య మహాగిరే,
ఉవవిష్టాన్ హరీన్దృష్ట్వా హృష్టాత్కాగిర మబ్రవీత్.

స — కేయూయ మక్షత జలేవ్యభిధాయపాపం,
పతే జటాయుషి మమశ్రవసీద హస్తః
కస్మాత్పురా కిరణదాహిత వక్షయుగ్మం,
తిగ్మంతు మష్టవచసాశి శిరీకురుధ్వే.

అ — అక్షతబలేపి = అవ్రతిహత పరాక్రముడైన వతే =
నా తమ్ముడగు జటాయువు నందు పాపం = నిధనమును, అభిధాయ =
చెప్పి, మమ — నా యొక్క శ్రవసీ = చెవులను దహంతః = తగలబెట్టు
చున్న యూయం = మీరు, కే = ఎవరు? కస్మాత్ = ఎందువల్లనైతే
పురా = పూర్వము, అనగా సూర్య మండలము వఱకు ఎగురు వట్టి
సమయములో, కిరణ = కిరణములచే, దాహిత = తగల బెట్టబడిన,
వక్షయుగ్మం = రెండు రెక్కలుగల తిగ్మంతు = తీక్షణమైన కిరణములు
గల సూర్యుని ఉష్ణవచసా = అతి తీక్షణమైన వాక్కులతో శిరీకురుధ్వే =
చల్లబరుచుచున్నారో (మీరెవరు?)

తా — ఓయీ మీరెవరు? అవ్రతిహత పరాక్రముడగునాతమ్ముని
మరణ వార్తను వినిపించి నా చెవులను తగల బెట్టుచున్న మీరెవరు?
మఱియు తనతీక్షణ కిరణములతో నా రెక్కలను తగలబెట్టిన ఉష్ణకిరణుని
కూడ మీరు మీ వెచ్చని మాటలతో చల్లబరుచుచున్నారు మీరెవరు?

గ — తతస్తైః ప్రస్తావిత ప్రవృత్తిస్సంపాతిః బ్రోషితాయుషే
జటాయుషే నివాపాంజలిం నిర్వర్త్య పురాకదాచిదామి షాన్వేషణాయ
ప్రేషితేన నిజ సుతేన సుపాత్స్వ నామ్నా సమామ్నాతం మహేంద్ర
మహిధ్రరంధ్ర నిర్గత దశవదన నీయమాన జానకీ పరిచేవనం జానాన

సూక్ష్మచక్షుః పునరవ్యవోచత.

అలంకారరేఖా లంకా భిదానాం రాజధానిమధివసతి సీతాదశవదన
నీతా,

తతః గచ్ఛన్తు భవంతః 88

అ - తతః = తరువాత, తైః = అవాసరులచేసగ్రస్తావితప్రవృత్తిః = మొదటి
నుంచి చివరవఱకు చెప్పబడినవృత్తా. తముగలవాడై సంపాతిః = జటా
యుపుయొక్కయున్న యగుసంపాతిప్రోషితాయుషే = చనిపోయిన, జటా
యుషే జటాయువుకొఱకునివాపొంజలింగిర్వర్త్య = తర్పణాంజలిదానము
పేసి. పురా = పూర్వము అమిషాన్వేషణాయ = అహారమగు మాంసమును
వెదకుటకై ప్రేషితేన = సంపబడిన సుపాద్య నామ్నా = సుపార్కుడను
పేరుగల నిజతనయేన = తనకుమారునిచే, సమా మ్నాతం = చెప్పబడిన
మహేష్వర, మహీధర = మహేంద్ర వర్షతము యొక్క రంగధగిర్గత =
గుహనుండి వెలువడిన వాడైన దశవదన = రావణునిచే నీయమాన =
తీసికొని పోబడుచున్న, జానకీ = సీత యొక్క, వరిదీవనం = విలాస
మును జానానః = తెలిసి కొన్న వాడై. సూక్ష్మచక్షుః = ముందువెనకల
నాలోచించు దృష్టిగల సంపాతి, పునరవ్యవోచత = తిరిగియిట్లనెను.

అలంకారరేఖా = భయపడకుడు దశవదన సీతా సీతా = రావణునిచే
తీసికొని పోబడిన సీతాదేవి అంకాభిదానాం = లంకయును పేరుగల,
యాత్రధాన రాజధానీం = రాక్షస రాజధానిలో అధివసతి = ఉంటున్నది
భవంతః = మీరు తతః = అలంకారపట్టమునకు గచ్ఛన్తు = పయనింపుడు.

తా — వానరులవలన వృత్తాంతము నంతయు సంపాతి తెలు
సుకొనెను. మరణించిన జటాయువునకు నివాపొంజలి నిచ్చెను,

పూర్వమొకప్పుడు మాంసాన్వేషణకై సుపాయ్యుడను తనతనయు
పంపెను మహేంద్ర వర్మతగుహ నుండి వెల్వడిన దశవదనుడు
సీత నవహరించి వెళ్లుచున్నట్లు సీత విలపించుచున్నట్లు తన తనయుడు
చెప్పిన వృత్తాంతము గుర్తుకురాగా వారికి తెలియజేసెను. మఱియు
సూక్ష్మ దృష్టియగు సంపాతి తిరిగి వారితో నిట్లనియె. భయపడకుడు
దశవదనునిచే తీసికొని పోబడిన సీత రాక్షసరాజధానియగుంకాపట్టణము
లోనున్నది మీరవృత్తుకు వెంటనే పయనింపుడు.

ప — కించ —

దివాకరప్రోషభవాం మమార్తిం

నిశాకరో నామమునిర్నిరస్యన్

జగదవః కార్యమహరధైర్యాః

క్షణేన తాంద్ర్యక్షయ రామపత్నిమ్, 90

అ — కించ = మఱియు, దివాకరప్రోషభవాం = సూర్యుని
యొక్క దాహముచే కలిగిన మమార్తిం = నా యొక్క బాధను, నిర
స్యన్ = పోగొట్టుచున్న నిశాకరో నామమునిః = నిశాకరుడను అతిథానా
గత దర్శియగుముని,

హేమహర్య ధైర్యాః = ఓ అవధిహర్య ధైర్య సంపన్నులారా
వః = మీ యొక్క కార్యం = కరణీయమును, జగద = పలికెను. తత్ =
అందు వలన క్షణేన = త్వరలో రామపత్నిం = ప్రేరామునిభార్యయగు
సీతను ద్ర్యక్షయ = చూడగలడు.

తా — మఱియు సూర్యుని కాష్ఠోగ్రతకు నా తొక్కలుకాలిపోగా
బాధబాను పోగోట్టదలచిన నిశాకరుడను మునిశ్వరుడిట్లు పలికెను? ఓ
యీబాధ పడకుము. రామదూతలు సీతాన్వేషణార్థము నీ దగ్గరకు

రాగలరు అప్పుడు నీ రెండు తెక్కలు యథాతథముగ నుండ కలవు”
కనుక రామ దూతతో ధైర్యమును వీడకుడు త్వరలోనే మీరు శ్రీరామ
వత్సని చూడగలరు. మునుల మాటలన్నడును వ్యర్థము కాజాలవు

వి — దివాకరుని వలన నాతెక్కలు కలి వోపుటనెఱింగిపనికా
కరుడనుముని నాయార్తిని పోగొట్టుచు నిట్లనెను రామదూతలగు వాన
రులు రాగలరు వారితో రామమహిషి లంకలో నున్నది అనిచెప్పుము.
అప్పుడు నీ తెక్కలు నీకు యథాస్థితిలోనుండ గలవు. తదనుగుణముగ
మీరును వచ్చినారు నా తెక్కలును నాకు వచ్చినవి, అని రామాయణ
ములోనున్నది. తథా చ శ్రీరామాయణమ్—

“విష్యంతి ప్రేషితాస్తత్ర రామ దూతాఃప్లవంగమాః

అప్సేయా రామ మహిషీత్సయాతేభ్యో విహంగమః!”

సూర్యుని వలన కలిగివ సంతాపము, చంద్రుని వలన తీరుట
సముచితమే కదా: త్వరలో మీరు రామవత్సనిచూడ గలరు. ముని
వచన మసత్యము కానేరదు.

ఉపజాతి వృత్తము.

ప — ఇతి బుగ్గివాణం కృత సాహృదం తం

సంపాతి మాప్సచ్ఛ్యవరావరజ్ఞయే,

ప్రవృద్ధహృద్వాః ప్రధిత ప్రళానిః

ప్రకస్థిరే వానరయూథనాథాః 31

అ — ఇతి = ఈప్రకారముగ, బుగ్గివాణం = చెప్పచున్నవాడును

కృత సౌహృదం = చేయ బడిన మైత్రిగలవాడును, వరావరజ్ఞం = ముందు
వెనుకలు తెలిసిన వాడును అగు తం = ఆసంపాతిని ఆవృచ్ఛ్య = అడిగి
(వానివద్ద సెలవుగైకొని) ప్రవృహర్షాః = (సీత జాడ తెలియుటవలన)
వృద్ధి నొందిన సంతోషముగల వారై ప్రధిత ప్రభావాః = ప్రఖ్యాతబల
పౌరుషములుగల వానర యూధనాథాః = అంగదాది వానరయూధ
పతులు ప్రతస్థితే = బయలుదేరిరి

కా — ఇట్లు చెప్పినంపాతి వారితో సఖ్యమును కూర్చుకొనెను. ముందు
వెనుకలు తెలిసిన సంపాతి వద్ద సెలవు గైకొని ప్రఖ్యాత బలపౌరుష
సంపన్నులగు నా వానరవీరులు సంతసించుచు, అట నుండి పయన
నుయిరి.

ప — వర్యాస్త వ్రమదము పేయుషాం కపీనాం

వంధానం దశముఖ మార్గ మార్గణాయ

పొథేయాకృతవపి రాజ శాసనానాం

పాథోధిర్మయన వధాతిధిర్బహువ. ౧౨

అ — వర్యాస్త వ్రమదం = పరిపూర్ణానందముచు కలిగించు
వంధానం = మార్గమును ౨ పేయుషాం = వీరిందిన వారును దశముఖ
మార్గ మార్గణాయ = రావణుని యొక్క తోవను వెదకుట పొథేయీ
కృత = వారిబత్తెముగ జేసికొన బడిన, కపిరాజ = సుగ్రీవునియొక్క
శాసనానాం = అజ్ఞకలవారునగు కపీనాం = వానరులకు పాథోధిః = సముద్రము
నయనవధాతిధిః బహువ = దృగ్గోచరమాయెను.

కా — అ వానరులు, మార్గసంపాదకమగు సంపాతి చెప్పిన మార్గ

నమసరించిరి. సుగ్రీవాజ్ఞయను దాంబతైమును గైకొని రావణుని మార్గమును వెదకగోరిన యాకపీవీరులకు నముద్రము కన్నులవండుగ నొనరించెను.

వ — సుత్రామ పుత్రారి శిలీముఖానాం

స్ఫుత్వాగణస్తత్ర వలీముఖానాం,

అపామపారస్య నిధేశ్వ పశ్చాత్

అవాఙ్మఖోవక్తు మవాఙ్మఖోఽభూత్. 93

అ — వలీముఖానాంగణః = వానరయూథము, సుత్రామపుత్రారి శిలీముఖానాం = వాలికి శత్రువగు రామునియొక్క, అమోఘములగు బాణములను, స్ఫుత్వా = గుర్తు తెచ్చుకొని, అపారస్య = అంతలేని, అపానిధేశ్వ = సముద్రమునున్న, స్ఫుత్వా = గుర్తు తెచ్చుకొని, పశ్చాత్ = గుర్తు తెచ్చుకొన తరువాత, అవాఙ్మఖః = అధోదృష్టిగల దియై, వక్తుం = చెప్పుటకు, అవాఙ్మఖః = మూగవోయినది. అభూత్ = ఆయెను.

తా — వాలినే నేలగూలవేసిన రాముని బాణములను, అపార పారావారమును గుర్తుకు తెచ్చుకొన్న యా వానరవీరులుతలలు వంచు కొని ఏమి చెయుటకు తోచనివారైరి.

వి — ఉపజాతి వృత్తము ; శిలీముఖానాంవలీ ముఖానాం, అపామపారస్య, అవాఙ్మఖః - అవాఙ్మఖః, అనుద్వికములతో కవి ఈ శ్లోకముతో శబ్దవైచిత్ర్యమును సాధించి తన ప్రతిభను వెల్లడించాడు.

గ — తదను వానరసేనామే శామపార్య మాణతర్యా మిత్థ వద మదజ్గదః. 94

అ — తదను = తరువాత, అపార్యమాణ = పారించబడని, కాతా

ద్యాం = భయముగల, ఏనాం వానరసేనాం = ఈ వానరసైన్యమును గూర్చి, ఇత్థం = ఈ చెప్పబోవు విధముగ, అంగదః = అంగదుడు, అవదత్ = సలికెను.

తా — అతిభీతిని పొందిన వానరసైన్యమును జూచి యువరాజగు సంగదుడిట్లనియె.

వ — కిమితిభజభమానం వానరమౌనహినాః

సగరరచితకుల్యోల్లంఘనే కుంతితాశాః,

అకల శభవలేహ్యం దుశ్శమం బాడబాద్యైః

అనవధి మయశోభిం కిం సమర్థాస్త రీతుమ్. ౪౩

అ — మానహినాః = అభిమానశూన్యులైన ఓ వానరవీరులారా! సగరరచితకుల్యోల్లంఘనే = సగరునిచే తయారుచేయబడిన చిన్నకాలువనుదాటుటయందు, కుంతితాశాః = భగ్నోత్సాహకులై కిమితి = ఎందుకొఱకు, మేనం = మౌనమును, భజభ = వహించుచున్నారు? అకలశభవలేహ్యం = కుంభసంభవునిచే, అస్వాదనీయము కానిదియు, బాడబాద్యైః = బడబాగ్ని మున్నగు వానిచే దుశ్శమం = శమింపకల్యము గానిదియు, అనవధింప = హద్దులులేనట్టిదియు, అగు అయశోభిం = అవకిర్తి సాగరమును, తరీతుం = దాటుటకు, సమర్థాః, కిం = సమర్థులు కాగలరా?

తా — అభిమానశూన్యులగు వో వానరవీరులారా! సగరునిచే త్రవ్వబడిన ఈ చిన్నకాలువనే మీరు దాటలేరా? అగస్తమహర్షిచే త్రాగబడినది బడబాగ్నికి లొంగనిది, హద్దులులేనిదియునగు అవకిర్తి మహాసాగరమును నెట్లు మీరు దాటగలరు?

వి — మాలిని వృత్తము. “మానహానికలై ప్రాణహని మేలు

అను నానుడిని మానధనులగు వానరులకు అభిమానధనుడగు నంగ
దుడు గుర్తుచేయుచు సగరపుత్రులచే తవ్వబడిన యీ చిన్నకాలువనే
దాటలేని మీరు బడబాగ్నిచే పరిభూతము కానిదియు, అగస్త్యుడను
పొట్టివానిచే త్రాగబడనిదియునగునవకీర్తి సముద్రమునెట్లు దాటగలరని
సూచిప్రశ్న వేసెను. గౌరవము గలవానికి అవకీర్తి, మరణముకంటె
నెక్కువ హానికరమని ప్రబోధించెను. తథావ గీతాయాం—

“సంభావితస్యవాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే.”

గ — తతః పారావారస్య పారిణికాయాం, అత్మశక్తిరియంత్రాం
ప్రత్యేకం కథయత్సు (వానర) యూధపేషు నిర్దిశ్యాంజనేయంప్రభం
జనసంజాతం జాంబవానిత్య మభిహితవాన్.

అ — తతః = తరువాత, వానరయూధపేషు = గజగవయ
గవాణ్ణాది వానరయూధనాయకులు, పారావారస్య=సముద్రముయొక్క
పారిణికాయా పాతగమనమునందు, అత్మశక్తిః = నిజసామర్థ్యము
యొక్క, ఇయంత్రాం=పరిమాణమును ప్రత్యేకం ఒక్కొక్కరు, కథ
యత్సు=చెప్పుచున్నవారుకాగా, ప్రభంజన సంజాతంఅంజనేయం=
అంజనాప్రభంజనులపుత్రుడగు హనుమంతునిగూర్చి, నిర్దిశ్య=చూపించి
జాంబవాన్ = జాంబవంతుడగు, ఇత్తం = ఈ ప్రకారముగ, అభిహిత
వాన్ = చెప్పినవాడాయెను.

కా — పిమ్మట, గజగవయగవాణ్ణాదియూధ నాయకులు
సముద్రతరణములో నిజసామర్థ్యమును నిరూపించిరి. అంతటపూర్వజ్ఞాన
సలవమ్ముడగు జాంబవంతుడు, అంజనా ప్రభంజనుల నందనుడగు
హనుమంతుని జూపి ఇట్లనియె.

వి — వానరులలో గజుడనుబాడు, వేడియోజనములు దాటగల

నని చెప్పెనని రామా యుజములో నున్నది తథాచ రామాయణము—

“అబఖాషే గజస్తత్ర ప్ల వేయం దశయోజనమ్.”

ప — హి వీరాయూధనాథాః పరిణతిపరుషః కార్యఆసిద్ధిషాదః

కస్మాదస్మాక మేతజ్జలనిధితరణే శక్తిరేకావతీతి.

స్మృత్వా రాజః ప్రతిజ్ఞామయమనిలసుతో లంఘనాయోమ్ముఖశ్చేత్
భేదః ప్రాదుంభవేత్కిం కథయత వయసామాస్పదేగోష్పదేవా 97

అ — హి వీరాః = ఓ వానరవీరులారా! యూధనాథాః = యూధ
శ్రేష్ఠులారా! అస్మాకం = మనకు, ఏతజ్జలనిధితరణే = ఈ వముద్రమును
దాటుటలో, శక్తిః = సామర్థ్యము, ఏకావతీతి = ఇంతమాత్రమే అని
పరిణతి పరుషః = ఫలకాలవిరసమైన, విషాదః = చేతోభంగము, తస్మాత్ =
ఎందువలన, కార్యః = పొందవలసియన్నది, అయం అనిలసుతః =
ఈ వాయునందనుడు, రాజః = సుగ్రీవునియొక్క, ప్రతిజ్ఞాం = ప్రతిజ్ఞను
స్మృత్వా = స్మరించిన వాడైనచో, లంఘనాయ = దాటుటకు, ఉమ్ముఖ
శ్చేత్ = ప్రారంభించినవాడయినచో, వయసామాస్పదేవా = శముద్రము
నందుకానీ, గోష్పదేవా = అవుయొక్క అడుగునందు, గానీభేదః = భేదము
ప్రాదుర్భవేత్కిం = కలుగునాయేమి?

కా — ఓ వానరవీరులారా! యూధనాథులారా! సముద్రోల్లం
ఘనములో నా శక్తియింత, నా శక్తియింత అని ఫలముఖగౌరవమును
చూపనేల: ఈ వాయునందనుడు, సుగ్రీవుని ప్రతిజ్ఞను స్మరించి, సము
ద్రోల్లంఘనము చేయనెంచినచో, శతయోజన విస్తీర్ణమైన ఈ సము
ద్రము, వానికి గోష్పదము మాత్రమే కాగలదు. గోష్పలంఘనమువలె
సముద్రంఘనము వానికి చాల సుకరము.

ప — ఉదవతదుపభోక్తుం మండలం చండభానోః

పరిణత ఫలబుద్ధ్యా బాలభావేఽఫిసోఽయమ్

తదను కులిశపాక్షుణ్ణగందాయతస్మై

వరమదిశదమేయం వాయుతృప్త్యై విధాతా

ఆ — సోఽయం = వ్రసిద్ధుడైన హనుంతుడు, బాలభావేఽపి = చిన్నతనమునందే, పరిణతఫలబుద్ధ్యా = మగ్గినవండు అనుభ్రాంతితో చండభానోః మండలం = సూర్యమండలమును, ఉపభోక్తుం = తినుటకు ఉదవతత్ = గగనమునకు ఎగిరినవాడాయెను, తదను = ఎగిరినతరువాత, కులిశపాత = ఇందుగ్రిచే వ్రయోగింపబడిన వజ్రాయుధముయొక్క దెబ్బతో, క్షుణ్ణగందాయ = నలిగినబుగ్గ కలిగిన, తస్మై = ఆ హను మంతునికొఱకు, విధాతా = చతుర్ముఖబ్రహ్మ, వాయుతృప్త్యై = వాయు దేవుని తృప్తికొఱకు, అమేయం = అనదృశ్యమైన, వరం = కాంక్షితమును, అదిశత్ = ఇచ్చెను.

తా — హనుమంతుడు చిన్నతనమునందే, ఎఱ్ఱనివండనుభ్రాంతితో సూర్యమండలమును మ్రింగుటకు మింటికెగిరెను. ఇందుగ్గుడు వజ్రాయుధముతో వాని బుగ్గమీదకొట్టగా, బుగ్గకొద్దిగా నలిగెను. దీనిని జూచి వాయువు కోపింపగా, వానిని తృప్తిపరచుటకు చతుర్ముఖబ్రహ్మ హను మంతునకు చాల వరముల నిచ్చెను.

ప — ఇత్థం జౌబ వతా వరావర విదానంధుక్షితప్రాభవః

కృత్వావృద్ధిముషీయుషాస్వవపుషాత్తైవికృమప్రక్రమమ్

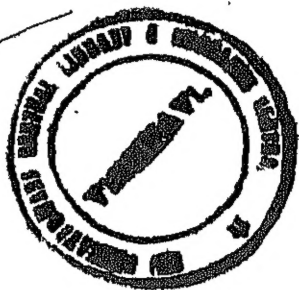
ఆరుహ్యోద్రితటం యథోచితమ సౌనమ్మాన్యసైన్యాధిపా

నాసన్నానథ సన్ననాహ తరితుం వారానిధింమారుతిః ॥

అ — ఇత్తం = ఇవ్వినముగ పారపవిదా = పూర్వోత్తరకార్య
 పర్యలోచనముగల జాంబవతా = జాంబవంతునిచే సంధుక్షితప్రాభవః =
 వృద్ధి నొందింప బడిన సామర్థ్యముగల వాడై, అసౌ నూరుతి = ఈ
 వాయునందనుడు త్రై విక్రమం = త్రివిక్రమస్వామికి సంబంధించిన,
 ప్రకృమం = ప్రతాపమును ఉపేయుషా = పొందిన స్వవపుషా = నిజ
 శరీరముతో వృద్ధింకృత్వా = వృద్ధిని పొంది అద్భుతటం = మహేంద్ర
 వర్చతము యొక్క చరియను, ఆదుహ్య = ఎక్కి, ఆసన్నాన్ = సమీ
 పములోనున్న పైన్యాధిపాన్ = వానర సేనానాయకులను. యథోచితం
 = తగినరీతితో సమ్మాన్య = గౌరవించి, అథ = తరువాత. వారాంనిధిం =
 సముద్రమును, తరితుం = దాటుటకు సన్ననాహ = సన్నద్ధుడాయెను.
 (ప్రయత్నించెను)

కా — పూర్వజ్ఞాన సంపన్నుడైన జాంబవంతుడు హనుమంతుని
 ప్రోత్సహించెను వామనుడు త్రివిక్రముడైనట్లుగ, నూక్ష్యరూపములో
 నున్న హనుమంతుడు ప్రవృద్ధశరీరుడై మహేంద్రాద్రినధి రోహించి
 సేనానాయకుల నందఱిని గౌరవించి సముద్రమును దాటుటకు ప్రయ
 త్నించెను

55418

శ్రీసత్యసాయి ప్రెస్, కె-ఓ-151సి, సాయిరాం వీధి తిరువతి-51750.
